

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Nemerkényi Zsombor
2008

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Nemerkenyi Zsombor

Magyar László térképészeti munkájának összehasonlító elemzése

Földtudományi Doktori Iskola
Doktori Iskola vezetője: Monostori Miklós D.Sc., egyetemi tanár

Térképészet Doktori Program
Programvezető: Klinghammer István D.Sc., egyetemi tanár

Témavezető: Klinghammer István D.Sc., egyetemi tanár

Budapest, 2008

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
1. Dél-Afrika megismerésének története.....	5
1.1 Az európai terjeszkedés.....	5
1.2 Gyarmatosítás vagy földrajzi felfedezések?.....	8
1.3 Felfedezői előzmények és a kortárs utazók.....	9
2. A kutatásba bevont terület és időszak kijelölése	12
3. Magyar László életútja az előkerült dokumentumok alapján	13
3.1 A kezdetek.....	13
3.2 Tengerész pálya	14
3.3 Afrika partjainál	15
3.4 A Kongó torkolatánál	16
3.5 Karavánnal Biébe.....	17
3.6 Belföldi utak.....	19
3.7 Magyar László utazásainak fontosabb állomásai.....	24
4. Magyar László földrajzi felfedezéseinek tudományos jelentősége	28
4.1 Szakmai háttér.....	28
4.2 Kapcsolat a tudományos körökkel	29
4.2.1 A portugál felkérés – levelezés a portugál kormányzósággal	29
4.2.2 Kapcsolat a Magyar Tudományos Akadémiával	32
5. Magyar László térképeinek értékelése.....	35
5.1 Magyar László térképei és földrajzi leírásai	36
5.1.1 Kéziratok térkép 1857-ből.....	37
5.1.2 Kéziratok térkép 1858-ból.....	38
5.1.3 Elveszett dokumentumok	41
5.2 Térképelemzés	42
5.2.1 A vizsgálatba bevont térképek általános jellemzői.....	43
5.2.2 A térképek adatai	44
5.2.3 Értékelés	46
5.2.3.1 A készítő személye.....	46
5.2.3.2 Terepi mérések és térképszerkesztés	48
5.2.3.3 Utólagos „javítások” a térképeken.....	49
6. Magyar László és a kortárs Afrika-utazók bibliográfiája	52
6.1 Könyvek.....	59
6.2 Tanulmányok	77
6.3 Kéziratok	96
6.4 Levelek	99
6.5 Térképek.....	102

7. Irodalomjegyzék.....	117
Mellékletek	120
Összefoglalás	148
Summary	149

Bevezetés

Magyar László 19. századi Afrika-kutatásban betöltött szerepe térképészeti szempontból ez idáig nem került feltárássra. A hazai és a külföldi Afrika-utazók között alakja háttérbe szorul, pedig kutatási eredményeire a kor tudományos érdeklődése már akkor igényt tartott és munkásságát a mai napig is többen vizsgálják. Jelen értekezés Magyar László kartográfiai munkásságának eredményeit elemzi, illetve az általa folytatott levelezések és a róla írt kritikai kiadások közötti eligazodásban segít.

Nehezen átlátható tudományos életútjára csupán a fennmaradt dokumentumok alapján lehet következtetni. Ehhez elsőként összeállítottam Magyar László és a vele egy időben, azonos helyen megfordult utazók tanulmányainak jegyzékét. Az így létrejött bibliográfia a további tudománytörténeti kutatások számára is nélkülözhetetlen segítséget nyújt.

A bibliográfiai kutatást azokban a könyvtárakban kezdtem, amelyek már ismertek voltak a téma kutatói előtt. Magyar László leveleiben és naplójában egyértelműen utal olyan térképekre és összegző művekre, amelyek lelőhelye a mai napig ismeretlen. Ezért tartottam szükségesnek az eddig még kevésbé kutatott, de a témához köthető személyek és intézmények gyűjteményeinek vizsgálatát. Ennek eredményeként került elő 2007-ben Magyar László 1858-as kéziratoss térképe a kolozsvári Cholnoky-hagyatékából. Közel másfél évszázadig erre a térképre csupán az 1860-ban készített másolat volt az egyetlen bizonyíték.

A már korábban ismert, 1857-ben készített kéziratoss térkép faksimile másolata eddig is hozzáférhető volt, ennek ellenére térképészeti elemzéssel még nem vizsgálták. Ez a két kéziratoss térkép hozzájárul a 19. századi felmérések történetéhez, miként változott az egyes folyók forrásának helyzete, vagy éppen folyásának iránya a térképeken.

A térképeken túl a szöveges források is rendkívül gazdag földrajzi leírásokat tartalmaznak. A *Mellékletben* szereplő térbeli vonatkozású adatok felsorolása hozzájárul a néprajzilag térben és időben egyaránt rendkívül gyorsan változó terület névjáráának megismeréséhez.

Az értekezésben megjelenő lábjegyzetek a hivatkozott irodalmak gyors kereshetőségét szolgálják. Mivel a levelek és az egyes források több nyelven és több kiadásban is megjelentek, az egyértelműség miatt szükséges a művek megjelenési adatainak teljes feltüntetése.

1. Dél-Afrika megismerésének története

1.1 Az európai terjeszkedés

Afrika történelme az egész emberiség kialakulására nagy jelentőséggel bír. A mostani kutatás szempontjából, ebből a közel két millió évből csupán az európai terjeszkedéstől kezdődő időszaknak van szerepe. Ekkorra Dél-Afrika belső területein a szubzaharai régiótól déli irányba vándorló bantu nyelvű népcsoportok terjedtek el. Nagyobb számban csak a 13. sz. körül települtek le a magasan fekvő füves síkságokra, ahol az ott élő koisan nyelveket beszélő őslakosok többsége beolvadt a bantu népességbe, vagy déli irányba menekült.

A bantu expanzióval vette kezdetét Dél-Afrika belső területein az a kultúra, amelyben fő szerepet kapott a fémmegmunkálás és a hozzá kötődő bányászat, illetve nemesfém-kereskedelem. Ez pedig meghatározó volt az európai hatalmak afrikai terjeszkedésére. Őket megelőzően azonban már a 13. századtól kezdve megjelentek az arab és a szuahéli kereskedők. Az árucikkek utáni igény miatt hamar megtalálták a Nyasza-tó mellett, illetve a Lualaba folyó felső völgyében lévő bányákhoz vezető utakat. Ezeken az útvonalakon a kezdetektől fogva rabszolga-karavánokkal szállították a félkész árucikkeket a Zambézi és a Rovuma torkolatánál lévő városokba. Eközben sorra létesültek a kikötők és parti erődítések.

Az európai jelenlét 1415-ben Ceuta portugál kézbe kerülésével kezdődött. A portugálok és a spanyolok, illetve riváisaik, az angolok, a hollandok és a franciák elsőként a szigeteket vették birtokukba, majd ezt követte a partvidék fontosabb kiszögelléseinek és a folyótorkolatoknál található kikötőknek elfoglalása. Ebben a folyamatban a guineai feketéktől könnyen megszerezhető rabszolgák és arany jelentették a fő ösztönző erőt. *Tengerész Henrik* vállalkozása, hogy az iszlám fennhatóságú területeken kívül eső Nyugat-Afrika aranykészleteit kiaknázzák, hamar eredményre vezetett. A gyors siker miatt *Diogo d'Azambuja* vezetésével a portugálok 1482-ben elérték a Kongó torkolatát. Következő nagy lépést *Vasco da Gama* 1497–1498-as útja jelentette. Ezzel a portugálok legnagyobb célja megvalósulni látszott, elhárult az akadály az indiai-óceáni jelenlét elől.

A sikeres felfedezések hatására a portugálok uralmuk alá vették Afrika partjait az atlanti oldalon lévő Aranyparttól a keleti oldalon, egészen a Vörös-tenger bejáratáig. A következő évszázadban ez az egyeduradalom Brazíliától a Füszer-szigetekig növekedett. Ez a terület már meghaladta Portugáliának a működtetéséhez szükséges lehetőségeit, így lassan gyengülni kezdett a kereskedelmi forgalom. Mivel az ázsiai kereskedelmet többre értékelték, ezért az afrikai területek

politikai stratégiája csak egy minimális szintű adminisztratív irányítás és ellenőrzés kiépítését célozta meg. Hozzá kell tenni, hogy az afrikai kereskedelem két fő árucikkre, a korábban említett aranyra és rabszolgákra korlátozódott. E tekintetben viszont az Angola déli partját a keleti oldalon található Sofalával összekötő képzeletbeli vonaltól délre eső rész érdektelen volt.

Amíg a keleti partvidéken az afrikai uralkodók megnyerésével, majd azok kijátszásával egyre több birtokot szereztek, addig a nyugati parton elegendő volt a tengerparti kereskedelmet ellenőrzés alá vonni. A telepések évszázados kereskedelmi hálózat végpontjaira tették rá kezüket. Az atlanti tengerparton ebből a célból épült portugál erődítmények raktárként is szolgáltak, ahol a szárazföld belsejéből érkező aranyat és rabszolgákat őrizték a hajók érkezéséig. A belföldi népekkel való kereskedelemhez a portugálok nem rendelkeztek saját csereáruval, mivel Afrikában az európai áruk felé nem mutatkozott kereslet – kivéve az alkoholt és a puskaport. Emiatt más területekről származó fémárúk, gyöngyök, szövetek és kiváltképp rabszolgák beszerzésével biztosították a cserekereskedelemhez szükséges utánpótlását.

Az Aranypart mellett a Guineai-öböl szigetein és Brazíliában a növekvő ültetvények tovább fokozták a rabszolgák utáni keresletet. Ezért a Kongó mentén kialakult rabszolga-kereskedést a portugál uralkodó monopolizálni próbálta. A São Tomé-i telepések korábban szerzett kereskedelmi jogaik sérültek, ezért figyelmük délebbi területek felé fordult. Így került portugál látókörbe a Ndongo Királyság. (Angola neve az *ngola* helyi elnevezéséből ered, ami uralkodót jelent.) A korábbi békés behatolás tervét ezzel a gyarmatosítás politikája váltotta fel. 1571-ben *Paulo Dias* kapott felhatalmazást Angola leigázására. A háborús folyamatba helyi törzsek, az imbangalák, bakongók és a mbunduk is bele sodródtak. Ez a 17. század végére a törzsi hatalmi viszonyok teljes átalakulásához vezetett. A helyi vezetés megszűnt, helyét a gyarmati kormányzás vette át. A belső vidékek gazdag ezüstbányáiról alkotott korábbi álmok idővel szertefoszlottak. Egyetlen cél maradt, a kereskedőkaravánok segítségével még több rabszolgát szerezni az Aranypart és az ültetvények számára.

A portugálok a meghódított mbundu törzsfőktől beszedett adókon kívül saját ügynökeiken keresztül is igyekeztek fokozni az áruforgalmat. A belső területek piacaira ún. *pombeirókkal* jutottak el, akik kezdetben európai telepesek, később pedig félvérek vagy akár kiképzett rabszolgák voltak. Az így létrejövő kereskedelemmel a 17. sz. végére sikerült egy kézben tartani a rabszolgapiacot. A Benguelából induló karavánok a belső fennsíkon található ovimbundu királyságokig hatoltak, egészen a Kongó forráságainak területéig.

A Portugáliából küldött katonák és hivatalnokok, valamint a különböző európai nemzetek derékba törték a kezdeti eredményeket. A visszaesést a vetélytársak megjelenése mellett a portugál vezetés által szabott feltételek is fokozták. A gyarmati kormányzat politikai lépései kifejezetten

nehezítették a partok és a belső királyságok közti kereskedelmi kapcsolat kiépítését. A belső államok inkább a portugál ellenőrzéstől független területekre szállították a rabszolgákat és az egyre értékesebb elefántcsontot. Ez végül a Kaszandze és Matamba királyságok megerősödését eredményezte. A belső térségből érkező árucikkek célállomásai lettek ezek a királyságok. A változások hatására a lunda nép államai is erősödésnek indultak. Uralkodójuk, a *muata jamvo* hatalma annyira megerősödött, hogy befolyását kiterjesztette a Kaszandze és Matamba királyságokra is, így egyre szorosabb kapcsolatba került a partvidékre irányuló kereskedelemmel. Mindez oda vezetett, hogy a lundák már nem tudták kielégíteni a keresletet, ezért a szomszédos népek meghódítására és leigázására csapatokat kellett indítaniuk. Ezeket a portyázó csoportokat ún. *kazembék* irányították. Miközben távolabbi területeken letelepedve új királyságokat szerveztek, továbbra is elismerték a *muata jamvo* hatalmát, alárendeltjükknek tekintették magukat. A Kongó és a Zambézi vízválasztóján – ahol a Kongó két forrása, a Luapula és a Lualaba veszi kezdetét – jött létre a Kazembe királyság. Ennek nyugati szomszédságában található az a Moluva birodalom, amelynek a 19. században Magyar László az egyik legrészletesebben vízrajzi leírását adta. A terület fejlődéséhez hozzájárult, hogy gazdag réz- és vasérckészletekkel rendelkezett. Ráadásul itt találkoznak az atlanti partokról induló karavánutak és a Zambézi mentén haladó kereskedő-útvonalak.

A portugálok helyzete csak 1845 után javult, amikor a rabszolga-kereskedelmet tiltó törvényt itt is bevezették. Természetesen ez magával hozta a kereskedelemtől függő lundák összeomlását. Innentől kezdve a térség stabilitása még bizonytalanabbá vált, az uralkodói székhely szinte évről-évre változott. Annak ellenére, hogy az emberkereskedelem még 1878-ig a törvényt kikérülve folytatódott, a belső királyságok meggyengült hatalma nem állt helyre. Ezt követően a távolsági kereskedelem legfőbb árucikke az elefántcsont lett, amelyre a lunda származású csokve törzs tette rá a kezét. Ezt a közösséget a nagy területre szétszóródó vadászexpedíciók jellemezték, így nem rendelkezett központi hatalommal.

Miután a kereskedelem hatására teljesen szétestek Bantu-Afrika törzsi közösségei, a szökött és/vagy szabadon engedett rabszolgákból kialakult egy új társadalmi csoport. Ez a *kilombók* társadalma, amelynek első európai leírásai közt Magyar László kongói útinaplója is megemlíthető.¹ A rabszolga-kereskedelem törvényi tiltásával a rabszolgaság intézménye azonban, még nem szűnt meg. Sőt Afrikán belül még 1878 után is folytatódott tovább mélyítve a belső feszültségeket. Ezzel viszont a transzatlanti kereskedelem virágkora lezárult és a gyarmatosítás egy

¹ Magyar László felhajtása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktáig. In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 26–50.

újabb szakasza vette kezdetét. Ekkortól az európai missziós tevékenység és a földrajzi felfedezések kerültek előtérbe. A hatalmi érdekek, semmit sem változtak.

1.2 Gyarmatosítás vagy földrajzi felfedezések?

Az európai szemléletet jól tükrözi az a hosszú ideig általánosnak tekintett vélekedés, miszerint Afrika a missziók megjelenéséig egy történelem nélküli kontinens. A dél-afrikai civilizáció megismerése után, mára már jelentősen megváltozott ez a lekicsinylő álláspont, de továbbra is tartja magát az a nézet, hogy a civilizációs eredmények külső hatásokra születtek meg. Érdeemes ezen annyit finomítani, hogy a külső hatásokra szétesett társadalmi értékeket újabb külső, európai hatásokkal próbálták helyettesíteni.

A misszionáriusok közül legismertebb David Livingstone volt. Az Afrikát keresztező felfedezőútját követően gyorsult fel az a folyamat, ami a gyarmatterületek európai nemzetek közti felosztásához vezetett. Livingstone példáján európai felfedezők sora bátorodott fel, hogy a szárazföld belsejébe hatolhassanak, és azt feltérképezzék, illetve tudományos megfigyeléseik alapján leírják. Elsőként 1788-ban, Londonban az *Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa* (Afrika Belső Területeinek Felfedezését Támogató Társaság) jött létre Joseph Banks kezdeményezésére, hogy a fenti céllal indított vállalkozásokat támogassa. Felismerve a felfedezések tudományos eredményeiből származó előnyöket, hasonló céllal egymás után alakultak az európai országok különböző társaságai, mint például 1821-ben Párizsban a *Société de Géographie*, 1856-ban Bécsben a *k.k. Geographische Gesellschaft*, vagy 1875-ben Lisszabonban a *Sociedade de Geografia de Lisboa*. A legjelentősebb utak az 1795-ben alapított *London Missionary Society*, illetve az 1830-ban létrejött *Royal Geographical Society* neveihez fűződnek.

Az európai terjeszkedés hatására az afrikai uralkodók kiszorultak a kereskedelemről, politikai függetlenségüket már régen elveszítették, a változásokban csak alárendelt szerep jutott nekik. A felfedezők megbízóik érdekei szerint igyekeztek elsőként elérni, és minél gyorsabban, pontosabban leírni a belső területeket. A felfokozott versenyben alig két évtized alatt sikerült feltérképezni a felföld földrajzi viszonyait, vízhálózatát és a kontinenst keresztező útvonalakat.

A felfedezések kihasználására talán II. Lipót belga király vállalkozása volt a legsikeresebb. Miután a távol-keleti hódítási terveit feladni kényszerült, gyarmati törekvéseit Afrikában próbálta érvényesíteni. 1876-ban Brüsszelben Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország részvételével „földrajzi konferencia” keretében felhívta a figyelmet a Kongó folyó jelentőségére. Fontos kiemelni, hogy a gyarmatosító hatalmak közül

Portugália nem volt a meghívott országok között. A meggyőzés érdekében magasztos célt fogalmazott meg, miszerint a Kongó mentén a civilizációt Afrika elfeledett népeihez is el lehet juttatni. Ennek eredményeként, *Henry Morton Stanley* felfedezéseire támaszkodva, létrehozták a *Nemzetközi Kongó Asszociációt*. A franciák számára Nyugat-Afrikában kutató *Savorgnan de Brazza* jelentette azt, akit II. Lipótnak Stanley. Kettejük közt szinte versengés folyt a helyi törzsekkel aláíratott védnöki szerződések terén, melyekben földjeiket a belga, illetve a francia uralkodónak adományozták. Ez hamar kiváltotta a Kongóban már korábban is jelen lévő angolok és portugálok ellenkezését, ami végül is az 1884–1885-ös berlini konferencia keretében csúcsosodott ki.

II. Lipót számára az igazi áttörést éppen ez a gyarmatügyi konferencia hozta meg. Ennek keretében nemzetközileg is elismerték a Kongói Szabadállamot. A tizennégy nemzet aláírásával elfogadott egyezmény értelmében a Kongó északi partján Franciaország 666 000 km²-t, a folyó déli oldalán (a mai Angola területéhez tarozó) Portugália 909 000 km²-t, és a szándékait emberbaráti célokkal leplező II. Lipót pedig, 2 344 000 km²-t kapott.

A konferencia ugyanakkor derékba törte a portugál kormány tervezetét, amit az ún. *Cor-de-Rosa térkép* – a Teleki-féle Carte Rouge-hoz hasonló módszerrel – jelenített meg. Ennek értelmében a gyarmatokhoz tartozott volna az Angola és Mozambik közötti folyosó is. Az Afrikát keresztülszelő útvonal és az ásványkincsekben gazdag felföldi területek portugál fennhatóság alá vonását 1890-ben az aláírók közül egyedülként Nagy Britannia vétózta meg. A két ország között 1386 óta fennálló windsori egyezményt felrúgva, ultimátummal kényszerítette Portugáliát a katonai támogatással indított felmérések befejezésére, és a terület (mai Zimbabwe) elhagyására. A berlini konferenciát követő alig egy évtized alatt az európai államok erőviszonyai átszínezték Afrika térképét. Ezzel a 20. sz. elejére a földrajzi felfedezések lezárultak, a gyarmatosítás folyamatában a közigazgatási rendszerek kiépítésére helyeződött át a hangsúly.

1.3 Felfedezői előzmények és a kortárs utazók

A 18. sz. végéig a térképeken Afrikának szinte csak a partvonala jelent meg. Általánosan megfigyelhető, hogy amíg a hajózás számára fontos kikötők, tengeröblök és folyótorkolatok környéke részletesebben voltak ábrázolva, addig a nagy folyók forrásairól, a vízvázlatokról és a hegységekről szinte semmit sem tudtak. A térképek fehér foltyjai sok esetben azonban, csak az európaiak előtt takartak ismeretlen részeket. Az arab, indiai, vagy esetleg kínai utazók már évszázadokkal korábban eljutottak ezekre a területekre.

A nagy felfedezőutak valamennyi korban hatalmi érdekek szerint szerveződtek, de a 19. században előszeretettel hangsúlyozták a kutatási és missziós célú vállalkozások tudományos, illetve társadalmi jelentőségét. A tengerparti területekről a már ismert kereskedelmi útvonalak mentén, valamint a folyókon kínálkozott lehetőség a szárazföld belsejébe hatolni. A Kongó és a Zambézi esetében a forrástól több mint ezer kilométerre már áthatolhatatlan zuhatagok akadályozták a továbbjutást, így azok forrásvidékét csak jól felszerelt gyalogos expedíciókkal lehetett felderíteni.

A Dél-Afrika megismerésének története című fejezetből jól látszik, milyen szerepe volt az ásványkincsekben gazdag területeknek és a rabszolgapiacoknak a hódítók törekvéseiben. Ennek megfelelően már a 18. sz. végétől – anyagi és szellemi támogatással a hátuk mögött, – egyre nagyobb számban indultak felfedezők a kontinens belsejébe.

Elsődleges cél a kontinenst keresztező útvonal felderítése volt. Ebben jelentős áttörést hozott a Zambézi torkolatától 1798-ban Francisco Lacerda vezetésével indult expedíció, és az öt követő két angolai pombeiró 1806-os vállalkozása, amely az atlanti partvidékről a Zambézi partján található portugál telephelyig, Tetéig jutottak. A két csoport nyomvonala kijelölte a kontinenst átszelő lehetséges útvonalat. A portugálok számára stratégiai fontosságú volt, hogy a Kongó és a Zambézi vízválasztóján elterülő, ásványkincsekben gazdag vidék mindkét oldalról megközelíthető legyen. Az itt található Kazembe királyság felfedezésében a portugálok mellett az angol felfedezők is élen jártak.

David Livingstone 1851-ben érkezett meg az Indiai- és az Atlanti-óceántól szinte azonos távolságban lévő Linyantiba, hogy misszionárius állomást létesítsen. Mivel nem talált maláriától és rabszolga-kereskedőktől egyaránt érintetlen területet, azzal a feltevéssel, hogy közelebb van a nyugati parthoz, 1853. november 11-én 27 fős kíséretével Luanda felé indult. Legfontosabb felszerelése közé tartozott a Troughton & Simms szextánsa, egy kronométer és két tájoló, amelyek segítségével útja során állandó helymeghatározást végzett, és az adatokat részletesen feljegyezte. 1854. április 24-én érkezett Luandába. Onnan Linyanti ismételt érintésével jutott el 1854 szeptemberétől 1856 májusáig az Indiai-óceán partján fekvő Quelimane városába. Jól jellemzi a nemzetek között Afrika felfedezésében kialakult versengést a felfedezők egymással való kapcsolata és eredményeik elismerése. *António da Silva Porto* meghiúsult kísérletét követően két pombeiró kísérelője 1854-ben Benguelából indulva a Rovuma folyó torkolatánál elérte az Indiai-óceánt. Miközben a neves portugál utazó információit Livingstone az átkelés során sikerrel használta, Nagy-Britanniába visszatérve az európaiak már csak a skót misszionárius eredményei előtt adóztak elismeréssel, a portugál segítség feledésbe merült.

Annak ellenére, hogy európai utazók már korábban is sikerrel jutottak el – keleti és nyugati oldalról egyaránt – a vízvásztó területekre, a kontinens első keresztülszelésének dicsősége Livingstone-t illeti. Őt követően Henry Morton Stanley 1874–1877-es útján Zanzibárból a Kongó elérése után a folyó hajózható szakaszait kutatta, és azt kihasználva ért ki az atlanti partvidékre. Útjának tudománytörténeti eredmények mellett, politikai következményei is voltak. Hiába próbálta ugyanis felhívni a brit kormányzat figyelmét a Kongó jelentőségére, Livingstone mellett nem tudott érvényesülni. Végül II. Lipót ragadta meg az alkalmat, akinek diplomáciai manőverekkel és humanitárius köpenybe burkolva sikerült elfogadtatnia gyarmati törekvéseit a Kongó területén.

Miután Portugália 1876-ban kimaradt a brüsszeli konferenciából, az afrikai jelenlét igazolására felfedezőket indított a kontinens belsejébe. Ezt a felfedezési lázt erősítette a berlini konferencia, amely értelmében a gyarmati fennhatóság elismerése attól függ, melyik ország képes katonailag és közigazgatásilag egy adott területen biztosítani az uralmat. 1884-ben három portugál expedíció is indult. Közülük *Hermenegildo de Brito Capelo* és *Roberto Ivens* páros Mossamedesből, Livingstone útjától eltérő nyomvonalon jutott el az Indiai-óceánig. Útjukkal a Cor-de-Rosa térképen ábrázolt, az Angola és Mozambik közötti portugál követelések jogosságát próbálták alátámasztani.

Miközben a legtöbb utazó a támogatók irányításából hatalmas területeket igyekeztek felmérni, Magyar László jóval kisebb területen a Kongó és Zaire vízvásztóján tett több nagy utat. Ezekről készített beszámolóival felkeltette ugyan a portugál gyarmati kormányzás figyelmét, de a Magyar Tudományos Akadémia érdeklődését előtérbe helyezve, nem jött létre együttműködés.

Dél-Afrika 19. századi felfedezőinek útvonalait a *Mellékletben* található 1. térkép mutatja.

2. A kutatásba bevont terület és időszak kijelölése

Magyar László életének Afrikában töltött (1848–1864) időszaka alatt a kontinens egy jól lehatárolható területét járta be. Ezekről az utakról küldött tanulmányaiban tehetségéhez mérten, a korra jellemző tudományos igénnyel igyekezett minél alaposabban bemutatni Dél-Afrikát.

A vizsgálatba bevont terület pontos földrajzi és időbeli lehatárolásához meg kellett ismerni Dél-Afrika történelmét a kutatást megelőző és az azt követő időszakban egyaránt. Erre azért is szükség van, mert az olyan összetett folyamatok, mint a gyarmatosítás, vagy a rabszolga-kereskedelem, – amelyek mind jelentősen befolyásolták a magyar utazó életét, – csak akkor érthetőek meg, ha azokat a szűk kutatási területből kiemelkedve, egészében látjuk. Ráadásul műveiben Magyar László is írt ezekről a folyamatokról. Az előző történelmi áttekintéssel a jelen értekezésben szereplő események, a felfedezői célok, a korra jellemző körülmények és az ezekből levont következtetések könnyebben elemezhetőek.

Ezek alapján a kutatásom területe a déli szélesség 5° – 15° és a keleti hosszúság 10° – 30° közé esik, időbeli lehatárolására Magyar László 1848-as kongói útjától az 1867-ig terjedő időszakot jelölöm ki.

3. Magyar László életútja az előkerült dokumentumok alapján

Magyar László életrajzában már a kezdetektől fogva számos bizonytalan pont található. Az elsők között a születési város, illetve a felsőfokú tanulmányok helyszínének megjelölése merül fel. A pontos válaszokat ma már nehéz megadni, bár még Magyar László sem ismerte pontosan születésének idejét és helyét. Erről tanúskodik az a levél, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára, *Toldy Ferenc* a születési adatainak beküldését kérte az akadémiai tagságra való megválasztása előtt. Végül Magyar László is csak az édesapjától kapott pontosítás után tudott válaszolni.²

Az eddigi legalaposabb életrajzi kutatást *Thirring Gusztáv* végezte el. A *Magyar László élete és tudományos működése*³ című munkájában megjelent eredményeivel a fenti bizonytalanságok eloszlátásán túl a tudománytörténet számára is fontos adatokkal szolgált. Segítségével Magyar László életrajzában fontosabb eseményei jól bemutatathatóak.

3.1 A kezdetek

Magyar László 1818. november 13-án született Szombathelyen, *Magyar Imre* és *Horváth Anna* törvénytelen gyermekeként, ezért a szombathelyi római katolikus plébánia anyakönyvében *Horváth László* néven található a megkeresztelték között. Édesanyja nem sokkal születése után meghalt. A gyermeket első éveiben az anyai nagynyja és dédanyja nevelte. Később apai nagybátyjához került, de a Kalocsai Piarista Gimnázium 1831–1832-es évkönyveiben még Horváth Lászlóként szerepel. Apja, uradalmi gazdatisztként és hatalmas földterületek birtokosaként maga is nemesi cím birtokosa volt. Gyermekét csak középiskolai tanulmányait követően vette magához, ekkortól viselhette édesapja nevét. Később apja iránt érzett tisztelete jeleként még az Imre nevet is felvette, amit az Afrikából küldött levelek végén szereplő aláírásokban is fel lehet fedezni. Néhány életrajzi feljegyzés szerint, miután a középiskolai tanulmányait kiváló eredménnyel befejezte, Pesten vagy a bölcsészeti vagy a jogi karra iratkozott be – erre utaló egyértelmű bizonyíték eddig még nem került elő.

1840-től édesapja mellett a báró *Orczy* család birtokintézőjeként dolgozott. Itt gazdasági ismeretekre is szert tett, így apja jónak látta tudását a saját birtokán kamatoztatni.

² Levél Magyar Imréhez. (Gyikolo-Moino, 1861. december 25.) In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai*. [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 151–154.

³ *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai*. [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937)

Ennek ellenére 1842-ben Fiumében a Tengerészeti Akadémiára jelentkezett, ahol közel két évet töltött el. 1843-ban kadétként egy Triesztból Dél-Amerika felé tartó osztrák postahajóra szegődött, de előtte egy rövid látogatásra hazautazott családjától elbúcsúzni. Feltehetőleg ekkor még nem tudta, hogy többé már nem térhet vissza hazájába.

3.2 Tengerész pályája

1843-tól 1848-ig a latin-amerikai országok mellett bejárta az egész világot. Szinte valamennyi jelentősebb, tengeri kereskedelmet folytató országban megfordult. Járt Brazília, Kuba, Argentína, Uruguay kikötőiben csakúgy, mint Afrika és Ázsia partjainál. Utazásainak nem volt közvetlen tudományos célja, sőt egyes vélemények szerint, ezekben az években baljós üzletekbe keveredett, amelyekben hol nagyobb vagyona tett szert, hol pedig jelentős veszteségeket szenvedett. Erről az időszakról diplomatikusan szól egy későbbi afrikai útjáról Yah-Quilemből édesapjának írt levelében: „... egy szerencsés utazás után Brazíliába, a Bahia de todos os santos-i öbölben horgonyt vetettem; itt odahagyván az ausztriai hajós szolgálatot, Nyugat-Indiákra hajóztam, hol Havannából egy spanyol contrebande hajón mint köztengerész a guineai szerezsen partokra vitorláztam. Felette szerencsés valék ezen veszedelmes és átkozott kereskedésben, mert öt hónapi utazás után igen betegen, de teli erszénnyel ismét Cubára visszatértem, a nyert 1500 spanyol koronás tallérok tanulni kívánó lelkemet el nem csábították; ... magamat elegendőleg kiképezve és a szükséges hajósi műszereket megszerezve „Albatros” spanyol hajón mint másod pilot Keletindiákra veztem, hol a kapitány meghalálozott, és Sumatrán, Jáván keresztül Madagaskár szigeten az antongili öbölbe érkeztem. Itt csaknem halálra megbetegedtem a sárgahideglelésben. Majd egy francia hadihajón mint utas a Jóreménység Fokára utaztam, hol mintegy két hónapi mulatás utána a tengerészek ispotályában egészségem helyreállott. Innét egy portugali hajón, már mint első pilot, Brazíliába, Rio-Janeiróba hajóztam.”⁴ Ebből is látszik, úgy gondolta ekkor nyílt meg előtte az idáig csak könyvekből ismert világ, amely felfokozta benne a vágyat, hogy fehér ember nem járta vidékekre juthasson. Életének ezen öt évéről a családjának küldött leveleken kívül nem maradt fenn más írásos emlék.

A 19. sz. közepén a világ tengeri áruforgalmára meghatározó jelentőséggel bírt a transzatlanti rabszolga-kereskedelem. Ezen belül is a Dél-Afrika nyugati partjaitól a Karib-térség, illetve a Dél-Amerika partjai felé áramló emberszállítás volt jellemző. Emellett

⁴ Levél Magyar Imréhez. (Yak-Quilem, 1851. április 20.) In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 12–18.

természetesen a távol-keleti fűszerpiacok, illetve Afrika keleti partjainál az európai hatalmak fokozódó jelenléte is meghatározta a világtengereken zajló kereskedelmet. A korszak történelmét ismerve, joggal feltételezhető, hogy Magyar László sem vonhatta ki magát e folyamatok alól. Leveleiben minden konkrét említés nélkül, a bejárt tengerek és földrészek nevein túl csak „veszedelmes és átkozott kereskedésnek”⁵ nevezi a látottakat. Minden törvényes vagy törvénytelen tevékenység mellett bizonyos, hogy Magyar László eközben a hajózási-, navigációs ismereteit is tökéletesítette. Egyre nagyobb tapasztalatra tett szert a csillagászati helymeghatározásban, a földrajzban, valamint számos világnyelvet elsajátított. Joggal feltételezhető, hogy a tengerész évei alatt a saját megélhetéséhez elegendő bevételhez jutott, ezen túlmenően pedig, a karrierje is egyre feljebb ívelt. Rio de Janeiróban feltehetőleg megelégedett a korábbi eredményekkel és a nagyobb sikerrel kecsegtető katonai pályát választotta. Az argentin flottánál tengerész jártasságának köszönhetően 1845-ben flotta-hadnagyti pátenstevelet kapott. Ilyen státuszban vett részt az Uruguay elleni háborúban, ahol hadifogságba esett, bebörtönözték és halálraítélték. Később azzal a feltétellel bocsátották szabadon, hogy amíg a háború tart, Uruguay ellen nem vállal szolgálatot. Így tisztí rangjának elvesztése nélkül térhetett vissza Buenos Airesből Rio de Janeiróba.

Itt nagyívű terveket készített az Andok nyugati lábánál lévő Inka Birodalomhoz, Minas Gerais arany- és gyémántbányáihoz, valamint az Amazonas forrásvidékéhez. Ekkor fordult először a Magyar Tudós Társasághoz. Az 1846. június 2-án Maldonadóban kelt kérelmében a tervekhez részletes költségvetést is mellékel. Az Akadémiának gróf Széchenyi István terjesztette elő a bizottság előtt addig teljesen ismeretlen utazó tervezeteit. A kérvényező személyének ismeretlensége és a szűkös anyagi lehetőségek miatt a kérését elutasították.

3.3 Afrika partjainál

Nem lehet biztosan tudni, hogy szabadulását követően kapott-e rangjának megfelelő, kereskedőhajókra szóló ajánlatot, vagy a büszkeség miatt nem is keresett ilyen lehetőséget, de ezt követően élete jelentősen megváltozott. Jó megérzés hatására, vagy éppen a megfelelő információ birtokában Afrika partjaihoz hajózott. A legegyszerűbbnek kínálkozó lehetőségnek valamely tengerparti portugál kereskedőközpontban való letelepedés látszott. Talán nem csak leveleiből kitetsző romantikus vágyak miatt, hanem mert hamar megérezte e központoknak elviselhetetlen

⁵ Levél Magyar Imréhez. (Yak-Quelem, 1851. április 20.) In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 12–18.

légkörét, elfogadta a kalabári uralkodó, *Trudodati Dalaber Almanzor* felhívását és 1848-ban afrikai udvarába szegődött.

Meg kell említeni, hogy az Afrika felfedezésében is jelen lévő kereskedelmi célok nem minden esetben segítették elő a belső területek mihamarabbi megismerését. Ennek oka, hogy Bantu-Afrika területén már a 19. sz. előtt kialakultak a partokhoz vezető kereskedelmi útvonalak, amelyeken a szárazföld belsejéből érkező kereskedők szállították a különböző árucikkeket (elefántcsont, kopál-méz, festő moha, ásványkincsek, rabszolgák). Emiatt a legtöbb újonnan érkező európai kereskedő hamar belátta, hogy nincs értelme új kereskedőkaravánok megszervezésére. Sokkal kevesebb pénzből és eredményesebben alkalmazhatóak a pombeirók, akik a 16. századtól kezdve portugálok, később főlér utódaik, esetenként a helyüket átvevő rabszolgák voltak. Természetesen ennek meg volt a maga ára, ezért akadtak olyan törzsek, amelyek több-kevesebb sikerrel próbálták megszerezni ezen hasznot hozó útvonalak feletti ellenőrzést. A helyi dél nyugat-afrikai bantu népek társadalmi berendezkedésében azonban, a rendkívül erős vallási alapokon nyugvó uralkodói rendszer miatt erősebb királyságok nem tudtak kialakulni. Ez az állapot több évszázadon keresztül előnyös volt a portugáloknak, akik ez időben inkább Afrika keleti partjaira koncentrálták erőiket.

3.4 A Kongó torkolatánál

Európai származása miatt Magyar László feltehetőleg kitüntetett szerepet kapott a fekete uralkodó szemében, aki a szükséges anyagi háttérrel biztosítva, hat néger hajóssal és a szükséges felszerelésekkel ellátott hajóval küldte 1848. május 9-én Ambriz városából a Kongó torkolatához, hogy annak alsó szakaszát felmérje. A Fároszongói-vízesésekig tartó útról szóló tudósítását Magyar elküldte hazájába, ahol *Hunfalvy János* egyéb levelekkel és naplótöredékekkel együtt 1857-ben kiadta.⁶ A felfedezés eredményeiről *August Petermann* földrajzi intézetében megjelenő közleményeiben is beszámolt.⁷ Ezáltal Magyar László leírása gyorsan elterjedt az Afrikával foglalkozó kutatók körében, akik közül sokan kritikával fogadták írását. Kétségtelen, hogy a földrajzi koordinátákat a megfelelő műszerek hiányában sok esetben hibásan adta meg. Ennek ellenére beszámolóit még a helymeghatározás tekintetében sem lehet kohlománynak nyilvánítani. A későbbi utazások eredményeivel, illetve térképeivel egybevetve, a tévedések valóban megállapíthatóak, de egyértelműen látszik, hogy a hazugság és a más térképekről való átmásolás vádjai alaptalannak bizonyulnak. Az pedig, hogy az egyes utazók leírásaiban eltérő névalakokat

⁶ Magyar László *délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857).

⁷ „Die Reisen von Ladislaus Magyar in Süd-Afrika.” *Petermann's Geographische Mittheilungen* (1857): 181–199.

találni, az annak eredménye, hogy a különböző törzsek eltérő nyelvjárásaiban más és más névvel illettek ugyanazon földrajzi helyeket és jelenségeket. Ily módon érthető, hogy az elsőnek általa leírt Fároszongói-vízesések⁸ a közeli falu hasonló neve miatt Stanley feljegyzéseiben Jellala néven kerülnek említésre. Ennek ellenére ugyanerre Magyar még az Úpa⁹ nevet is használja.

E tudósításnak legjelentősebb része a Kongó felső folyásának tartott Cuango (*Kuangó*) forrásának bemutatása: „*A Zaire vagy Kongó folyam Déli-Afrikának belsejében, a moluui magas plateauon a szélesség 5° és 6°, a keleti hosszúság 25° és 26° (Greenwich) fokjai között az úgynevezett Lu-bá tartományokban veszi eredetét, ... hol nagy bőségben találkoznak a források, melyeknek éjszakról és délről jövő vizeit fölvéve most már Kuangó névvel... tart.*”¹⁰ Sajnos ezen ismertetésekben is akad hiba, mivel a Cuango a Kongónak nem forrása – ez valójában a Lualaba, – hanem egyik mellékfolyója. Emellett a koordináták is tévesek, de talán a nevezéktani hiba következménye az, hogy a tudós világ *Hermenegildo de Brito Capelo* és *Roberto Ivens* utazóknak tulajdonítja az első bemutatást.¹¹ Tanulmányuk a földrajzi leírást illetően teljesen egyező Magyaréval. A valóban téves adatokat Magyar László egy későbbi levelében kijavította.¹²

3.5 Karavánnal Biébe

A kongói útvjáról küldött jegyzetei hiányosak, így nem tudni, hogy meddig haladt a folyón felfelé és mikor fordult vissza. Annyi azonban bizonyos, hogy 1848 végén kilépett a kalabári uralkodó szolgálatából és még ez év december 9-én Benguelába érkezett, hogy az Egyenlítőttől távolabb eső, és elviselhetőbb klímájú területen rohamosan romló egészségét helyreállítsa.

Itt tudomására jutott, hogy a parti sávtól beljebb még elviselhetőbb éghajlat található, ráadásul az ottani népek jelentős szerepet kapnak a tengerpartra irányuló kereskedelembe. Ez újabb lehetőséget kínált, hogy tudományos terveihez saját maga teremthesse meg a szükséges anyagi feltételeket. Magyar László elhatározta, hogy Biébe (*Bihé*) utazik, ahol célul tűzte ki, hogy amennyire a lehetőségek engedik, megismeri a Bié-fennsík népeit, nyelveit, szokásait. Ezek mellett

⁸ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 42.

⁹ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 43.

¹⁰ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 45.

¹¹ Capelo – Ivens, *De Benguela ás Terras de Iacca; descrição de uma viagem na África Central e Ocidental. Compreendo Narrações, aventuras e estudos importantes sobre as cabeceiras dos rios Cunene, Cubango, e de grande parte do curso dos dois últimos; além da descoberta dos rios Hamba, Canali, Sussa e Cugo, e larga notícia sobre as terras de Quiteca N'Bungo, Sosso, Futa e Iaca*. (Lisboa, Imprensa Nacional, 1881).

¹² Magyar László, „Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról.” *Akadémiai Értesítő* 11 (1859): 926.

felvetődött a lehetőség, hogy a nagy afrikai folyamok forrásvidékére is eljusson, ahonnan korábban csak bizonytalan leírások kerültek Európába.

Megtakarított pénzéből beszerezte a szükséges felszerelést és egy karavánhoz csatlakozva 1849. január 15-én útnak indult Benguelából Bié tartomány felé. A népes karaván február 18-án érte el Biét, ahol Kuito (*Kuitu*) falu mellett *Kajája Kajángula*, a biéi *soba* (uralkodó) engedélyezte, hogy a Kuito folyó partján letelepedjen. Bié „*tartomány a déli szélesség 14°, a keleti hosszúság 18° 22' fokai alatt helyeztetve mintegy 4500 lábnyi felemelkedésen*”¹³ található.

A több évszázados portugál jelenlét hatására a szárazföldi népek között felbomlott a korábban jellemző törzsi rendszer, és a kereskedelmi útvonalak ellenőrzéséért egyre erősebb belső harcok robbantak ki. A törzsfők jól tudták, hogy ezekben a törzsi villongásokban egy-egy európai közvetítő segítségével komoly erősítést – elsődlegesen fegyvereket – kaphatnak, ezért sok esetben próbálták „megfogni” az óvilágból érkező kereskedőket, különösképpen, ha nem a portugál kormányzat küldte az illetőt.

Kajája Kajángula nem önzetlen szeretetből, hanem a forrongó politikai helyzetre való tekintettel, saját hatalmának megerősítését látta az európai utazóban. Ezért nőül ajánlotta leányát, *Ina-Kullu-Ozorót*. Magyar jól tudta, hogy Afrika ismeretlen vadonjainak bejárásához és hiteles leírásához nem elegendő pénzzel rendelkezni, szükséges ehhez „*előbb a lakosok nyelvével és szokásaival tökéletesen megismerkednem*.”¹⁴ Ezen a ponton pecsételődött meg Magyar élete. Amennyiben felhagy nagyratörő terveivel, és csak a kereskedésből kíván megélni, itt még visszatérhet az „európai életbe”. A félelő tudós kíváncsiság miatt elfogadta az ajánlatot. Ezt a döntését a családijával megromlott kapcsolata is indokolta. Másképpen nehezen hihető, hogy az egyre feljebb ívelő tengerész pálya és a gyarapodó vagyona ellenére, nagyvilági élete után Afrika mélyének felkutatása lett elsődleges célja. Ez a két merőben eltérő életstílus nehezen illeszthető össze, hacsak nem történt egy – ez idáig ismeretlen – esemény, amely „menekülésre” készítette. Mindez csak annyiban fontos, hogy a korábban már említett életrajzírónak romantikus képzelgésekkel átszőtt munkáit meglehetősen kritikával kell kezelni. A továbbiakban már nem kell keresni, hogy mi vezette Magyar Lászlót felfedezői pályára, házasságával végleg elkötelezte magát Dél-Afrika mellett.

A hercegnő kezének elfogadásában erősítette, hogy leendő hitvese egy brazil kereskedőnél nevelkedett, és ott megismerte az európai szokásokat. Magyar kezdetben tartott a ráerőltetett házasságtól, de később bizakodással töltötte el, hogy mennyasszonya a kereszténység legfőbb jelét

¹³ Magyar László, „Kirándulás némely középfrikai országokba.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 54.

¹⁴ *Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években*. vol. 1 [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1859), 204.

is magán viselte. Remélte, hogy házassága révén növekszik a tekintélye, megtanulja a kimbundák nyelvét és megismerheti szokásait. Mindezek elsajátításával nem csak Bié tökéletes leírását tehette meg, hanem a további utazások során sokkal közvetlenebb kapcsolatba kerülhetett a helyi népekkel, mint korábban bárki más az európai utazók közül.

A terület *sobájával* kialakult váratlan kapcsolat, a jegyese kíséretében kapott több mint 300 rabszolga, testőr- és elefántvadász kísérő komoly segítséget jelentett további tervei megvalósításában.

3.6 Belföldi utak

Biéi állomásáról indított belföldi útjai közül a legkiemelkedőbbek a Kimbunda országokba vezető kutatóutak voltak. Ezek során készítette legrészletesebb térképeit, amelyek sokáig forrásul szolgáltak a későbbi kartográfusok számára.^{15, 16} A tudományos publikációkban másfél évtized alatt háttérbe szorultak ezek a térképek és az újabban készítéseket használták, mert azok pontosabbak voltak. A helymeghatározásaiban ezeken a térképeken is kétségtelenül nagy tévedések figyelhetők meg. Ezekből a hibákból arra lehet következtetni, hogy Magyar vagy nem volt eléggé jártas a csillagászati mérésekben, vagy nem álltak rendelkezésére a megfelelő pontosságú műszerek. Ő is említi egyik levelében, hogy a már meglévő tengerészeti ismeretei ellenére „*hat hónapig egy jeles nauticus professornál a nevezett czélra órákat fizettem, hol magamat elegendőleg kiképezve, és a szükséges műszereket megszerezve*”¹⁷ jónak látta felszerelnie magát. Ebből inkább arra lehet következtetni, hogy a Dél-Amerikában beszerzett műszerek már nem voltak birtokában, semmint, hogy nem értett volna a mérésekhez. A megfelelő csillagászati műveletekre alkalmas eszközök hiányában a távolságbecslés is lehetőséget nyújt a helyzetmeghatározáshoz. A megtett távolságokat azonban szinte következetesen túlbecsülte. Így érthető, hogy az útjainak végpontját mindig egy-két földrajzi fokkal keletebbre, északabbra tette. Ennek oka, hogy amíg egy néhány főből álló csapat kutatóútja során könnyen meg lehet határozni a csoport haladásából és az időből a megtett utat, addig egy több száz fős karaván esetében ez csak nehezen tehető meg.

Magyar László saját térképeivel kapcsolatban említi, hogy „*a főbb pontoknak fekvését személyes tapasztalásom után astronomiai figyelések útján határoztam meg. ...A hegységek*

¹⁵ *Dél-Afrika térképe, a 8dik és 15dik szélességi, s a 11dik és 19dik hosszági fokok között. Készítve Magyar László által 1857 évben.* Faksimile kiadás, (Budapest, Cartographia, 1993).

¹⁶ Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László. 1:2 020 000, dsz.: 7°30' – 13°30'; kh.: 17°00' – 25°00'. Kéziratok eredeti Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság Hagyatéki anyagában, Kolozsvár

¹⁷ Levél Magyar Imréhez. (Yak-Quielem, 1851. április 20.) In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai.* [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 14.

irányát, de kivált a nagyobb folyók forrását, futását és torkolatát, kevés esetet kivéve, személyesen vizsgáltam meg s astronomiai figyelésekkel határoztam meg.”¹⁸ Sajnos arra nem találni említést, hogy az *astronomiai* méréseket mely pontokra, milyen eszközzel, illetve módszerrel végezte. Az így elkövetett tévedésekkel együtt is értékesek a térképei. A távolságmérésekben állandónak mondható hibák eredményeként az egyes földrajzi elemek – egymáshoz viszonyított helyzetük alapján különösen – jól azonosíthatóak a más térképeken szereplőkkel. Ráadásul egyes területeken az ábrázolás jóval részletesebb, mint más *földabroszokon*. A több mint 450 földrajzi nevet tartalmazó *Dél-Afrika térképe* az újabb kori felfedezések leírásaival egyezően ábrázolja a területet.

Utazásainak legészakabbi pontját 1850. augusztus végén érte el a nagy Kasszábi folyam partján, Yah-Quilemnél. Ennek helyét valószínűleg hibásan a déli szélesség 4°41' és a keleti hosszúság 23°43' közé tette, bár ez a hely a korabeli térképeken is más és más koordináták alatt található.

Magyar Belső-Afrikába vezető expedícióiról a „*Kirándulás némely középfrikai országokba*”¹⁹ című feljegyzéseiben, valamint utazásainak első és egyben utolsó kiadott kötetében számolt be.²⁰ Feljegyzéseiben a térképeken fel nem tüntetett helyekről is közölt szöveges adatokat. Így a koordináták mellett számos pont magasságát is megadja – barométeres magasságméréssel. A leírások gazdagságát növeli, hogy amennyire természettudományos előképzettségéből telt, az ott élő népek szokásait, nyelveit, a látott természeti-, növény- és állatritkaságokat is igyekezett feljegyezni.

További utazásai során leírta a Moluva vagy Moropu és Lobál országokat, valamint a 19. századi tudomány számára szinte még teljesen ismeretlennek számító vidékeket, a Cunene (*Kunéne*) és Cubango folyamok között elterülő tartományokat.

Útjairól levélben folyamatosan tájékoztatta Hunfalvy Jánost, akinek felterjesztésére a Magyar Tudományos Akadémia 1858. december 5-én levelező tagjává választotta. A székfoglalót Hunfalvy János olvasta fel 1859. október 10-én.²¹ A tudósításhoz Magyar az érintett területről egy térképet is mellékel. Ezt publikálta August Petermann Magyar leírásával együtt.²² Afrika ezen részéről hosszú időn keresztül ez volt a legrészletesebb térkép, így a Petermann Földrajzi

¹⁸ Magyar László *délafrikai utazásai 1849–57 években*. vol. I [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1859), 461.

¹⁹ Magyar László, „*Kirándulás némely középfrikai országokba*.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*, [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 51–59.

²⁰ Magyar László *délafrikai utazásai 1849–57 években*. vol. I [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1859).

²¹ Magyar László, „Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropu és Lobál országokról.” *Akadémiai Értesítő* 11 (1859.): 921–941.

²² „Ladislau Magyar's Erforschung von Inner-Afrika. Nachrichten über die von ihm den Jahren 1850, 1851 und 1855 bereisten Lander Moluva, Moropu und Lobal.” *Petermann's Geographische Mittheilungen* (1860): 227–237., 10. tábla.

Közleményeiben megjelent mellékletet sokáig használták forrásként. Mivel ez sem volt hibáktól mentes, Petermann kisebb javításokkal egészítette ki.

A térképnek időközben nyoma veszett. Thirring Gusztáv 1888-ban megpróbálta megkeresni az eredeti kéziratos térképet, de ez nem sikerült.²³ A térkép csak sokkal később, 2007 áprilisában a kolozsvári *Cholnoky Jenő* hagyatéki anyagból került elő. *Bartos-Elekes Zsombor* a hagyaték feldolgozása során talált rá.

Az a tény, hogy ez a térkép évtizedeken keresztül alaptérképként szolgált a *földírók* számára, Magyar László érdemeit növeli. Ez az első tudósítás a nagy afrikai folyamok – Cuango, Cuanza (*Koanza*), Cassai (*Kasszai*), Cubango (*Kubángo*) és a Zambézi – forrásait magában rejtő hegyvidékről. Magyar tévedése abban állt, hogy úgy gondolta, a Cassai folyása északkeleti irány után keleti irányt vesz, és az Indiai-óceánba ömlik. Ennek a hibának az lehetett az oka, hogy neki csak a folyam felső szakaszát volt módjában szemügyre venni, az alsó szakaszcól szóló tudósítást pedig a helybéli népektől vette. Külön érdekesség, hogy mivel a korabeli európai utazók tudósításai nélkül, csak utólag tudta meg, hogy leírásával milyen nagy tévedést sikerült tisztázni, „*melyben David Livingston délafrikai utazó keveredett a Moluva és Lobál országok geographi (sic!), nem különben e tartományokat öntöző, nagyobb rendű folyamok neve, léte és futások körül, melynek következtében még a legújabb földabroszok is hibásak maradtak;”*²⁴

Ezekben az időkben a legkevésbé ismert területnek a Cunene és Cubango (vagy Okavango) folyók között kiterjedő vidék számított, melyet 1852–1853-ban járt be Magyar László. A területről – a más európai utazóknál jóval korábban – készített leírásainak csak egy része maradt fenn naplótöredékek formájában.²⁵ Ebben Kámiba határait „*a déli szélesség 16° és 17°, a keleti hosszúság 18° 19° (Greenwich) fokjai*” míg Oukanyamát „*a déli szélesség 19° és 23°, a keleti hosszúság 21° és 26° (Greenwich) fokjai közt*”²⁶ állapította meg.

Szintén ezen a tájékon járt a portugál *Serpa Pinto* 1877 és 1878 között, aki útjáról részletesen be is számolt.²⁷ A portugál utazó számos helyen keresztezte honfitársának Silva Portónak útvonalát, aki 1841–1890 között kutatta Közép-Afrika ismeretlen területeit. Magyar László minden bizonnyal tudott Silva Porto kutatásáról, sőt esetleges találkozásuk sem kizárt, bár

²³ Thirring Gusztáv, „Újabb adalékok Magyar László életrajzához.” *Földrajzi Közlemények* (1888) 333–344.

²⁴ Levél Hunfalvy Jánoshoz. (Lucira, 1858. november 16). In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai*. [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 148.

²⁵ Magyar László, „Kirándulás Kámiba és Oukanyama országokba.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 60–92.

²⁶ Magyar László, „Kirándulás Kámiba és Oukanyama országokba.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 71, 88.

²⁷ Serpa Pinto, *Como eu atravessai a Africa: do Atlantico ao mar Indico, viagem de Benguela à contra-costa através de regiões desconhecidas; determinações geographicas e estudos ethnographicos*. vol. 1–2 (London, Sampson Low, Marston, Searle, e Rivington, 1881).

erről írásos feljegyzés nem került elő. A portugál tudósításaikban a névalakok állandó változásából adódó, szokásosnak mondható eltérésektől eltekintve, egymást megerősítő leírásokat adtak. Meglepő módon sok esetben még a későbbi felfedezőutak által megadott névváltozatok is egyezést mutatnak.

Magyar László mindezen eredményekről egyáltalán nem, vagy csak nagyon megkétszerezhetett tudomást. Elszigeteltségében nehezen jutott a kortársak kutatásairól szóló információkhoz. Még a *Felsőfolyamodvány*hoz csatolt *Észrevételek*ben is írja, hogy „*tudományos munkám szerkeztetésére oly igen szükséges természet történelmi könyvek, egyáltalán hibáznak és csak egyedül a mathematicai munkára szükségesek vagynak kezemnél; miért jó volna, a Cuvier vagy Linné... könyveit... általad kezemhez kaphatni, mert szándékom munkámban, a természet történelmének széles magyarázatát adni.*”²⁸ Magyarországra küldött leveleiben több alkalommal is kérte, hogy a kiemelkedő utazók munkáiból is küldjenek neki, amikből az eredményeikre nézve felvilágosítást szerezhet és egyszersmind a további kutatásainak irányát szabhat. Miután Hunfalvy Jánostól megkapta David Livingstone munkáját, szinte felszólításnak vette, hogy megírja saját utazásainak eredményeit. Éppen emiatt, a még letisztázásra és elküldésre váró köteteit megelőlegezve, az említett tartományokról egy bővebb leírást küldött.²⁹

Livingstone munkája mellett eljutott hozzá néhány egyéb tudományos publikáció is, melyekből bepillantást nyerhetett más kutatók és utazók eredményeibe és *földirati mappájukba*. Ezekből szerzett tudomást, hogy az általa kutatott területen mely utazók végeznek még hasonló felméréseket. Fontosnak tartotta, hogy találkozhasson velük, kiváltképpen az általa is nagyra becsült Livingstone skót utazóval, de egymásról csak nagyon nehezen szerezhettek hírt, mert „*a szerezsenek őt (ti.: David Livingstone-t) mindenütt Munári névvel nevezik, ... Hihető, sokat hallotta ő is említeni Enganna Komót (ti.: Magyar Lászlót), de mikép gondolhatta volna, hogy egy árva magyar kóborolhat a forró afrikai sivatagokban.*”³⁰

A biéi tartózkodásának kilenc éve alatt beutazott kevésbé ismert országokat Magyar László mind leírta. Tervében állt a tudósításokat térképekkel kiegészítve hazájába elküldeni, hogy a tudós világot tájékoztathassa.

²⁸ Felsőfolyamodvány – Észrevételek. (hn., 1853. december 25). In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan íásaival.* [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 128–129.

²⁹ „Rövid vázlat a Kunéne és Kubángo folyamok között elterülő tartományokról.” (Lucira, 1858. november). In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan íásaival.* [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 161–164.

³⁰ Levél Magyar Imréhez. (Bihé, 1856. augusztus 20.) In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan íásaival.* [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 133.

„A földleírás bővebb ismeretsegére minden kötetben a benne leírt tartományokat tárgyaló és általam készített földabroszt rajzoltam, az eddigieknél egészen különbözőt és bővebbet, mert észrevehetőleg tapasztaltam amazokban a tartományok nevei és asztronómiai helyzetetük részint említés nélkül, részint hibás följegyzetét, mitsem szólok azoknak folyóiról, melyeknek nagyobb része ott ismeretlen.”³¹

Ebben a levélben részletesen beszámol arról, hogy tudományos munkáját három részre osztotta fel. Az első kötetet még 1857-ben el is küldte apjának, Magyar Imrének, aki azt átadta Hunfalvy Jánosnak. A mű a hozzá csatolt térképpel együtt 1859-ben került kiadásra, sőt még ugyanebben az évben németül is megjelent.³² Miután a távoli, afrikai szálláshelyén értesült első kötetének megjelenéséről, hozzálátott a hátralévő két kötet tisztázásához is. Eközben Hunfalvynak megküldte a már leírt rövidebb tudósításait Munda-Evámbó, Lungo és Kapota ismeretlen tartományokról.

Magyar László ezt követően lépett vissza a portugál kormánzzal való együttműködéstől. Az erről szóló levelezését *Magyar László földrajzi felfedezéseinek tudományos jelentősége* című fejezet tárgyalja. Mindvégig hazájától remélte ügyének felkarolását, ami végül túl sokat késett. Az Akadémia csak 1868. október 5-én felolvasott leiratokból tudta meg, hogy Magyar László 1864. november 9-én Ponto do Cuióban meghalt.

A hagyatéki anyag máig tisztázatlan körülmények között elégett. Így az Akadémia által remélt második és harmadik kötet és ezzel együtt sok hasznos feljegyzés naplótöredék és vázlat feltehetőleg a lángok martalékává vált. A sajnálatos balesetben semmivé lett értékes anyagokra csak a hagyatéki leltárban vannak valószínűsíthető utalások.³³ Az is csak az írásából derül ki, hogy csupán hőmérője és légsúlymérője volt, melyekkel „rendes meteorológiai naplót”³⁴ vezetett, illetve magassági méréseket végzett, de ezekre a műszerekre utaló bejegyzés a hagyatéki anyagban már nem található.

Beszámolóit Hunfalvy János közreműködésével kerültek August Petermannhoz és Rónay Jácinthoz, akiken keresztül az afrikai felfedezésekkel foglalkozó európai földrajztudósok értesülhettek Magyar eredményeiről. Kutatásaihoz a portugál hatóságok több alkalommal is támogatást ígértek. Ennek, illetve a londoni Royal Geographical Society segítségének elfogadására buzdította a magyar Akadémia, mert tényleges anyagi pártfogást otthonról az akadémiai pénztár

³¹ Levél Hunfalvy Jánoshoz. (Bihé, 1857. február 20. és március 1.) In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai*. [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 137.

³² *Magyar László's Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857*, vol. 1 (Pest – Leipzig, 1859).

³³ Sebestyén Éva, „Levéltári kutatástörténet: Magyar László.” *Africana Hungarica* 1.2 (1998): 303–327.

³⁴ Levél Magyar Imréhez. (Benguela, 1849. július 1.) In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 19.

állapota miatt nem lehetett várni. Elsődlegesen a portugál felkérés elfogadása jelenthette volna a kontinens nyugat–keleti irányú keresztezését. Tudományos életének mind a mai napig akad az egyetemes tudománytörténet elismerésére méltó fejezete.

3.7 Magyar László utazásainak fontosabb állomásai

Az alábbi felsorolás a ma ismert levelek, könyvek és térképek alapján összeállított jegyzék, amely Magyar László utazásait adja meg kronológiai rendben. A *Mellékletben* szereplő 2. térkép Magyar László utazásait mutatja.

1848.

- május 9. – Ambrizből a Kongó folyó torkolatához
- május 12. – Ponta de Padrão hegyfok, a Kongó-folyó torkolata – dsz.: 2°35'; kh.: 11°50'³⁵
- május 16. – Ponta de Lenha faktória (16 napi tartózkodás)
- június 6. – Boma – *Dél-Afrika egyik legnagyobb rabszolga vására*
- június 29. – Fároszongói-vízesés
- november – a kalabári szultán szolgálatának vége
- december 9. – megérkezés Benguelába – dsz.: 12°29'00"; kh.: 13°28'45"³⁶

1849.

- január 15. – Magyar karavánja elindul Bié felé – dsz.: 14°00'; kh.: 18°22'³⁷
- február 18. – megérkezés Biébe – letelepedés
- május 23. – elveszi Ina-Kullu-Ozoro hercegnőt

1850.

- február 20. – első nagy belföldi út kezdete³⁸
- február 26. – átkelés a Cuanza folyón Kujónál
- március 4. – a Cuanza forrása – dsz.: 15°09'; kh.: 20°00'³⁹

³⁵ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktáig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 28.

³⁶ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktáig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 51.

³⁷ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktáig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 54.

³⁸ Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László. 1:2 020 000, dsz.: 7°30' – 13°30'; kh.: 17°00' – 25°00'. Kéziratos eredeti Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság Hagyatéki anyagában, Kolozsvár

- március – Olo-vihenda erdőség – vízvázlasztó az Atlanti- és Indiai-óceán között (Kongó–Zambézi)⁴⁰
 – a Cubango folyó forrása
- július – Kibokoe és Lobál ország – „*a délafrikai vizek anyjának nevezetethetik*” dsz.: 10°06’; kh.: 21°19’⁴¹
- július – a Lumégysi forrása
- augusztus – a Kaszábi-folyó mentén északnak tartva megérkezés Yah-Quilem városába (belföldi utazásainak legészakabbi állomása) – dsz.: 4°41’; kh.: 23°43’⁴²

1851.

- május – Yah-Quilemből déli irányba visszaindul Bié felé
 – Kibondo településnél keleti irányba eltér az egy évvel korábbi útvonalától és Kabamba érintésével Kabebébe, a helyi *muata jamvo* (uralkodó méltóság) fővárosába megy
 – továbbutazás délkeleti majd délnyugati irányba – Liambaja-folyó, a Zambézi forrása
- július – visszaérkezés Biébe
- 1851 vége – Bailundo ország, a kimbunda nemzet hazájának bejárása

1852.

- 1852 tavasza – érkezés Benguelába
- május – indulás Benguelából a második nagy belföldi útjára
- június – Kilengues és Hahi tartományokon át Gambosba, találkozás Cabral de Mello portugál helytartóval
- június 23. – indulás Gambosból, az Affei-homoksivatagba
- július 2. – Kámba ország határa
- július 9. – Kombála Kámba fővárosa⁴³

³⁹ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 55.

⁴⁰ Magyar László, „Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról.” *Akadémiai Értesítő* 11 (1859): 922.

⁴¹ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 57.

⁴² „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 57.

⁴³ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 65.

- július 18. – Kombálából indulás
- július 21. – Muszanda, átkelés a Cunene folyón Oukanyama országba⁴⁴
- augusztus 10.–40 napi tartózkodás Hambiri királynál Nambámbi városában
- szepember – Nambámbiból délkelet felé
- Oukongári ország
- átkelés a Cubango (Okavango) folyón⁴⁵
- október – Libébe
- Kirándulás Linyántiba, útjának legdélkeletibb pontja⁴⁶
- november – Visszatérés Libebébe
- Oukanyama, Haimbiri királynál

1853.

- 1853 eleje – Cunene folyó kikutatása⁴⁷
- március 21. – Gámboszból írt jelentés a benguelai kormányzóhoz⁴⁸
- október – Ohila tartomány – Enpata

1854.

- 1854 eleje – Cubango folyó leírása a Számbos tartományban található Dsamba településnél
- 1854 közepe – Bulum-bulu tartományon keresztül visszatérés Biébe

1855.

- 1855 közepe – harmadik belföldi útja – Biéből Lobálig⁴⁹
- Kinyáma településnél megtámadják, megsebesül, Biébe menekül

1856.

- kisebb kirándulások Biéből a Kimbunda tartományokba
- eddigi útnak, felfedezéseknek megírása

⁴⁴ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 75.

⁴⁵ Hunfalvy János, „A legújabb utazások és felfedezések.” *Budapesti Szemle* 6 (1866): 3–52.

⁴⁶ Hunfalvy János, „A legújabb utazások és felfedezések.” *Budapesti Szemle* 6 (1866): 36.

⁴⁷ „Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktákig.” In: *Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai*. [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1857), 76.

⁴⁸ Magyar Ladislaus Amerigo: Carta ao Governador de Benguela, sobre o interior da Africa Austral. (Gambos, 21 de Março de 1853). In: *Boletim Annaes do Conselho Ultramarino* 2 (1856): 237–240.

⁴⁹ Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László. 1:2 020 000, dsz.: 7°30' – 13°30'; kh.: 17°00' – 25°00'. Kéziratos eredeti Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság Hagyatéki anyagában, Kolozsvár

1857.

- február 20. – munkájának első kötetét elküldi Magyarországra
– belső viszályok, Kajája Kajángula meggyilkolása
december – menekülés a tengerparti Benguelába elsőszülött fiával

1858.

- január – fiát Mossamedesbe küldi iskolába
– letelepedés Lucirában

1859–1860.

- kisebb kirándulások Bié a Kimbunda tartományokba
– urzella (festőmoh) és goma-kopál (méz) gyűjtése és kereskedés benguelai,
illetve mossamedesi telepésekkel

1861.

- Munda-Evámbo, Lungo és Kapota tartományok megismerése
– a Karum-Dsámba folyam torkolatának felmérése

1862.

- június 9. – hazájába küldött utolsó levele Toldy Ferenc címére

1864.

- november 9. – Magyar László halála Ponto do Cuióban

4. Magyar László földrajzi felfedezéseinek tudományos jelentősége

4.1 Szakmai háttér

Magyar László életében tudományos szemszögből nézve az 1848-as év jelentette a fordulópontot. Az ismert életrajzi adatokból azonban nem derül ki egyértelműen, hogy milyen ok miatt hagyta el a kalandokkal teli jól jövedelmező tengerész-kereskedői életmódot. A regényes stílusban megírt életrajzokból kiolvasható gyermekkori lelkesedés kevés ahhoz, hogy valaki a 19. sz. derekán kutatóutakat szervezzon. Ehhez nélkülözhetetlen ismeretek szükségesek a csillagászati tájékozódásban, a földrajzi helymeghatározásban, a térképhasználatban, a nyelvekben, és nem utolsósorban az idegen kultúrákban való eligazodásban. Magyar ezeket a tengerész éve alatt elsajátította, de használatukban nem szerezhett sokoldalú tapasztalatokat.

Fontos megemlíteni, hogy a kortárs európai utazók szinte kivétel nélkül komoly háttérismerettel és szellemi-, anyagi támogatással érkeztek az ismeretlen földrészekre. Ami egyik oldalon előnyt, az a másik oldalon hátrányt is jelent – ezek a kutatók nem tudtak szakítani a „kívülről, szemlélődő” kutató képével, és egész munkájukra rányomta a távolságtartás bélyegét. Ezzel ellentétben Magyar felfedezési vágytól hajtva indult el, de – az utazások feltételeinek biztosítása mellett, – nem nélkülözhetette a létfenntartáshoz szükséges javak megszerzését. A biéi uralkodó házassági ajánlatát ebből a szempontból sem lett volna célszerű elutasítania.

Ezek alapján kijelenthető, hogy Magyar László az etnográfia ma népszerű kifejezésével élve, „belső megfigyelőként integrálódva” írhatta le azokat a területeket, ahol már korábban is járt európai utazó, de egészen más szemmel.

Minden helyi szokásnak és kötelező szertartásnak alávetette magát. A mindennapi életével, valamint a poligámia gyakorlásával bebizonyította, hogy elfogadja a biéiek életmódját. Ugyanez volt a helyzet, amikor a biéi uralkodó felszólította, hogy vegyen részt a ganguélák elleni harcban. Mivel ez nem állt szándékában, nevetségesnek tartott szertartásokat végzett, hogy kibújjon a kötelessége alól és felmentsék. Ennek ellenére nem tudott teljesen azonosulni az európaítól merőben eltérő kultúrával, gyakran kritizálta, „*barbár szokásoknak*” nevezte egyes részeit.

Hazájába küldött leveleiben hiába próbálta csillapítani apja rosszallását, aki soha nem bocsátotta meg, hogy miután nevére vette és kitaníttatta, fia elhagyta családját. Talán ez is az

oka, hogy – elutazását követően tíz évvel – apja anyagi okokra hivatkozva visszautasította, vagy egyszerűen válasz nélkül hagyta Magyar többszöri kérését, hogy hazautazását támogassa.

4.2 Kapcsolat a tudományos körökkel

Magyar eredményei már a 19. sz. közepén felkeltették a hazai és külföldi szakemberek figyelmét. Magyarországról Hunfalvy János és Toldy Ferenc vette pártfogásába Magyar ügyét. Nekik köszönhető, hogy a bécsi földrajzi társaság 1857-ben rendes tagjává, illetve a Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező tagjává választotta, valamint hogy a londoni Royal Geographical Society szakértői vélemény alapján kiadásra és támogatásra érdemesnek találta munkáját. A portugál gyarmati hatóságokkal folytatott levelezése szintén azt bizonyítja, hogy Magyar kutatási eredményeire a kor tudományos érdeklődése igényt tartott.

Dél-Afrika felfedezésének történetében munkái nehezen kerülhetők meg, megítélése azonban, időről időre változott. A legtöbb kifogás hiányos tudományos felkészültsége és kutatói módszereinek kezdetlegessége miatt érte. Ezek a kritikai vélemények jogosnak mondhatóak. Egyetlen elküldött kötetén kívül eredményeiről néhány nagyobb értekezés, levelek és naplótöredékek, valamint kéziratos térképei maradtak fenn. Ezekből nehezen lehet összegezni a megfigyeléseket. Sokszor egymásnak ellentmondó, következtetlen állítások szerepelnek bennük, így nem meglepő, hogy első ránézésre megbízhatatlannak minősül.

4.2.1 A portugál felkérés – levelezés a portugál kormányzósággal

A gyarmatterületen élő európai ember bármilyen céllal is érkezett oda, biztosan felkeltette a portugál hatóságok érdeklődését. Kiváltképp így volt ez, ha az illető a belföldi kereskedelemben is részt vett. Arról nincs feljegyzés, hogy a kongói útja során, valamint az első belföldi útja idején már kapcsolatban állt volna a portugál hatóságokkal. A Benguelából induló második nagy útja idején viszont már biztosan érdeklődött felőle a benguelai kormányzat, hiszen kevés európai utazó jutott el Yah Quilemig, és még kevesebb volt, aki egy évet töltött volna azon a területen. Szorosabb kapcsolat csak 1852-ben, a Cunene és Cubango folyó mentén tett utazása során *Cabral de Mello*, Gambos helytartójával jött létre. Feltehetőleg az ő biztatására fordult első hivatalos levelében a benguelai kormányzóhoz 1853.

március 21-i dátummal.^{50, 51} Ebben felajánlja szolgálatait a portugál kormánynak, amennyiben az felkérné a kontinens belső területeinek felmérésére és az Afrikán keresztül vezető legbiztonságosabb útvonal kijelölésére.

A benguelai kormányzó, *José Rodrigues Coelho do Amaral*, – aki 1854-től már Angola főkormányzója – Magyar László ajánlatát válaszelevelével egy időben terjesztette fel Angola akkori főkormányzójához, *António Ricardo Graça*hoz.⁵² Innen a következő felterjesztéssel már a lisszaboni Tengerentúli Tanács elé került az ügy. Megjegyzendő, hogy valamennyi fórum a Magyar Lászlót, mint „*magyar királyságból való osztrák állampolgárt*” tartotta nyilván, személyét pedig, alkalmasnak találta a feladatok elvégzésére. Angola kormányzója már előzetesen biztosította, hogy „*a kormány képes leendő rendelkezésre bocsátani oly tökéletes műszereket, melyek alkalmasak a finomabb megfigyelésekre és megfelelnek ama kívánalmaknak, melyeket a magasságok megállapítása tekintetében a barométerrel szemben támasztunk.*”⁵³

Az ügy fontosságát jól jelzi, hogy még ugyanezen év június 28-án Angola tartomány főkormányzósága befogadta az ajánlatot, és Magyar feltételei részletezésére kérte fel. Ezt összegezve az ügyet a Tengerentúli Tanács az alábbi részletekkel tárgyalta meg *Sá da Bandeira* elnökelete alatt:

„*az államnak javára szolgálna, ha az ajánlattevővel meg tudná kötni a szerződést, mely a következő klauzákat tartalmazná:*

- 1. hogy megcsinálná Angola főkormányzóság és azon vidékek térképét, melyeket Portugal az 1817. július 28-án Nagybritaniával kötött szerződésben magának fenntartott, továbbá azon összes tartományokét, melyek a tengerparttól a Kuangó folyó bal partján fekvő Chingéig elterülnek és többé-kevésbé közvetlen függőségben vannak a főkormányzósággal;*
- 2. hogy ez a térkép tartalmazza a hegységeket és azoknak irányait, a folyók folyását a néptörzseket, a provincia kölcsönös polgári és katonai határait, valamint a portugal területhez tartozó, de nem portugal tisztviselőktől igazgatott vidékeket és ami még jó térképen található szokott lenni;*

⁵⁰ Magyar Ladislaus Amerigo: Carta ao Governador de Benguela, sobre o interior da Africa Austral. (Gambos, 21 de Março de 1853). In: *Boletim Annaes do Conselho Ultramarino* 2 (1856): 237–240.

⁵¹ Thirring Gusztáv, „Újabb adalékok Magyar László életrajzához.” *Földrajzi Közlemények* (1888) 333–344.

⁵² Magyar László Dél-Afrikai utazásaira vonatkozó hivatalos iratok a lisszaboni Tengerentúli Tanács irattárából. (Budapest, 1937), 467. sz.

⁵³ Magyar László Dél-Afrikai utazásaira vonatkozó hivatalos iratok a lisszaboni Tengerentúli Tanács irattárából. (Budapest, 1937), 676. sz.

3. *hogy Loanda legyen a földrajzi munkálatok kiindulópontja és azok fokozatosan kiterjesztessnek azon utasítások szerint, melyeket a Tengerentúli Tanács ki fog adni;*
 4. *hogy az ajánlattevő munkálatainak haladásáról negyedévenként jelentést tegyen az angolai főkormányzónak, mely azt a Tengerentúli Tanácsnak továbbítani fogja, ami mellett különösen ajánlandó neki, hogy a hajózás lehetőségeit a különböző évszakokban, a folyók irányát és a kereskedelmet megkönnyítő összes körülményeket pontosan megjelölje; a jelentés egy példánya a kormányzóság titkárságánál marad, ahol azon okmányok között fogják megőrizni, melyek Ő Excellenciájának rendelkezésére tartatnak fenn;*
 5. *hogy megfelelő időn belül a kormányzósághoz jelentést tegyen utazásairól oly célból, hogy az a kormányzóság költségén kinyomattassék;*
 6. *hogy úgy a térképen, mint az utleírásokban a tulajdonnevek tisztán és helyesen legyenek leírva a portugál nyelv orthografiája szerint;*
 7. *hogy a kerületi főhelyek s a katonai presidiók fekvése, a nagy folyók forrásai és összefolyásai, a fontosabb hegysek stb. csillagászati uton állapíttassanak meg.*
- Ennek ellenében a kormány a következőket biztosítja neki:*
1. *hogy megkapja II.osztályú őrnagy / : Major : / állását,*
 2. *hogy munkálatainak tartamára a főkormányzósággal kötendő szerződésben megállapított havi illetményeket fogja megkapni:*
 3. *térkép munkáinak befejezésével és jelentéseinek és egyéb iratainak bemutatása után, ha azokat a Tengerentúli Tanács közlésre érdemesnek minősíti, fel fog neki ajánlatni a II.osztályú alezredesi rang az ennek megfelelő fizetéssel és az esetben megmarad portugál szolgálatban azon jogokkal és illetményekkel, melyek megfelelnek a szolgálatban elfoglalt állásnak.*
 4. *Földrajzi munkálatainak támogatására a kormány rendelkezésére fog bocsátani az ő kérésére néhány fiatal hivatalnokot, alsóbb rangú tisztviselőket, katonákat és egyéb egyéneket, kik segítségére lehetnek,*
 5. *Hogy az utleírások nyomára és a térképek lithografálása a kormány költségén olyan feltételek mellett történjék, mint Gamitto őrnagy utazásai Teteből Lundába, a Kazembe fővárosába, oly módon, hogy a kiadványok 1/3-a a kormányzóságot, 2/3-a a szerzőt illesse tulajdonként. Ha ezen utleírás, vagy térkép a sajtó, a könyvnyomda, a szerző, vagy más személy által publikáltatnék, a portugál kormány nem köteles a költségeket viselni.*

*A szerződés megkötése előtt azonban a Tanács nézete szerint célszerű volna, ha a benguélai kormányzó, Amaral, vagy a mossamedesi kormányzó Botelho de Vasconcellos meggyőződést szerezne arról, hogy az ajánlattevő képes leendő földrajzi helymeghatározásokat végezni. Ez alkalommal azt is kell ellenőrizni, hogy az angolai kormány a különböző munkálatokhoz mely műszereket tud rendelkezésre bocsátani.*⁵⁴

A Tengerentúli Tanács véleménye szerint a felmérés a portugál kereskedelem érdekeinek nagyban megfelelné, végső eredményeként pedig, a régóta kijavításra váró térkép is elkészülhetne a provincia egész területéről. A Tanács a szerződéstervezetet elfogadta és felterjesztette a portugál királynak. Látható, hogy a portugál hatóság Magyar személye felé bizalommal viszonyult, és a munkáért kért juttatásokat is elfogadhatónak tartotta. A szerződés mindezek ellenére mégsem jött létre.

4.2.2 Kapcsolat a Magyar Tudományos Akadémiával

Ennek oka első látásra a térképészeti mérésekben való járatlanság lehetett. A levelezése során több megfigyelését elküldte a benguélai kormányzónak, amelyben két fő mérési módszernek az asztronómiai megfigyelést és a barométeres magasságmérést jelölte meg. A kormányzó válaszából egyenesen kiderül, hogy ezt kevésnek tartják, ezért geodéziai műszereket szándékozott a mérésekhez biztosítani. Magyar egyértelműen nem jelezte, hogy ő nem rendelkezik kellő ismerettel a műszerek használatáról, de már a korábbi megfigyelései pontosságából is kiderül, hogy térképészeti munkára egyedül nem alkalmas. A terepi ismeretei, tapasztalatai, kapcsolatai viszont nagy segítséget jelenthetett volna a gyarmati kormányzóságának, hogy a felméréseket az egész tartományban elvégezhessék. Ráadásul a kontinens átszelésére legalkalmasabb útvonal felderítésében is kamatoztatható Magyar helyismerete. A földmérési tapasztalatok hiánya mellett tehát a szerződés feltételeinek megfelelt volna a magyar utazó.

A fentiekén kívül kézenfekvőbb magyarázat az együttműködés meghiúsulására Magyar László elbizonytalanodása. A Tengerentúli Tanács 1854. január 24-én kelt kedvező határozatát – nehezen érthető módon – csak 1855 végén kapta kézhez. Joggal feltételezhette, hogy a kormányzóság a hosszú csend után már nem tart igényt szolgálataira. A benguélai kormányzóhoz írt levélből kiderül, hogy időközben a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére elkezdett dolgozni addigi utazásainak rendszerezésén és eredményeinek

⁵⁴ Magyar László Dél-Afrikai utazásaira vonatkozó hivatalos iratok a liszaboni Tengerentúli Tanács irattárából. (Budapest, 1937), 561. sz.

megírásán. Angola főköormányzója a Hajózási és Tengerentúli Minisztériumnak küldött levelében jelzi, hogy ezzel Magyar László egyelőre lemond a megbízói alkalmazásáról.

A portugál hatóságok további fontos információt kaphattak Magyar munkájáról az 1853. június 9-én, a benguelai kormányzóhoz címzett leveléből. Ebben a fent említett részleteken túl kifejtette, hogy eredményeit három könyvben dolgozza ki. „Az elsőben az utazásom van naplószerűen feldolgozva, továbbá földrajzi, politikai, statisztikai adatai ama országoknak melyek a 8. és 15. szélességi és a 12. és 19. hosszúsági fokok között fekszenek, az azokban divó szokások és erkölcsök ethnográfiai sajátosságok vázolása; egy rövid ismertetés a legelterjedtebb ottani nyelvről; folyóinak hajózhatóságáról is szól egyik fejezet, azonkívül megjelölése a legkönnyebb, legvalószínűbb módnak, ahogy az ottani népet a civilizációhoz szoktassuk. – A második részben ugyanazon elvek szerint, ismertetése a 3–13. szélességi- és 19–27. hosszúsági fokok közé eső területeket tárgyalja. – A harmadik, ugyanazon déli kiterjedésben többé-kevésbé a 13–20. szélességi és 19–27. hosszúsági fokok közé eső területeket tárgyalja. ... a vázlatokat egy kissé nagyított lépték szerint rajzoltam meg, mint amilyen a földrajzi térkép készült.”⁵⁵ Még ugyanezen levélből kiderül, – ami Hunfalvyval és Toldyval folytatott levelezéséből is tudható, – hogy könyvének első kötetét a portugál külügyminisztériumon keresztül juttatta el a Magyar Tudományos Akadémiához. Ráadásul külön kérrsel fordult a gyarmati kormányzóhoz, hogy az említett munkát tekintsék át, majd csak ezt követően küldjék a mellékelt térképpel együtt a lehető leggyorsabb módon a Magyar Tudományos Akadémiának.

Szintén e levél legelején olvasható egy sor, ami további külön érdekességgel szolgál: „759. sz. irathoz tartozik, mellékelve 3 könyv.” Egy 1857. július 31-én kelt levélben – az időközben Angola főköormányzójának kinevezett – José Rodrigues Coelho do Amaral a Hajózási és Tengerentúli Minisztériumnak küldött irathoz csatolt „10 csomó kéziratot, amely Magyar munkája I. kötetének ugyanannyi fejezete.” Az 1859-ben kiadott, és Magyar munkái között első köterként⁵⁶ emlegetett könyv valóban tíz fejezetből áll, tehát ez lehetett az említett kézirat, aminek a Magyar Tudományos Akadémiához való eljuttatását kérte. Ez arra enged következtetni, hogy a mellékelt könyvek nem a legutóbb említett első kötet. Amennyiben ez így van, akkor jogosan felmerül a kérdés, hogy mi lehet az a három kötet? A fentebb hosszasan kifejtett három rész három könyvben kidolgozva nem valószínűsíthető mivel ezt követően is még több helyen hivatkozik rá, hogy azokon még dolgozik.

⁵⁵ Levél a benguelai kormányzósághoz. (1857. június 9.) In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai.* [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 143–144.

⁵⁶ *Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években.* vol. 1 [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1859).

Erre a megválaszolatlan kérdésre a Magyar László és a portugál hatóságok között folytatott levelezésből jutottam. Ennek eredeti portugál dokumentumai a lisszaboni Tengerentúli Tanács irattárában találhatóak. Thirring Gusztáv még 1937-ben *Megyesi Schwarz Antal* és *Ruy d'Andrade* segítségével kutatta fel és a magyar fordításokat a Magyar Földrajzi Társaság könyvtárában helyezte el. Napjainkban a lisszaboni Arquivo Histórico Ultramarino kezeli az egykori portugál gyarmati területekről származó anyagokat, amelyek közt feltehetőleg az üggyel foglalkozó további dokumentumok vannak. Miután többszöri megkeresés után sem sikerült a kérdéses anyaghoz hozzáférnem, a fenti kérdés még megválaszolásra vár.

Összegezve elmondható, hogy miután Magyar László felajánlott szolgálatait a gyarmati hatóságok elfogadták, az együttműködés kezdete éppen Magyar kérésére tolódott el, majd hiúsult meg. A szerződésről folytatott levelezés során a kormányzati hivatalokban alapos ismereteket gyűjthettek a magyar utazó személyéről és tevékenységéről, akiről egyértelműen kiderült, hogy a földmérésben kevésbé jártas, de az addigi útjai során szerzett helyismerete nagyban segíthetné a portugál érdekek előmozdítását. Amennyiben a levelekben említett művek előkerülnének, jelentősen megváltozna az eredményeiről alkotott kép, de ezek létezéséről minden kétséget kizáró információk nincsenek.

5. Magyar László térképeinek értékelése

Magyar László munkájának jelentőségét számos oldalról vizsgálták már. Afrikai útjairól készített beszámolóit valóban sok tudományterület számára szolgáltak újdonsággal – mint például etnográfia, zoológia, nyelvészet, – de talán a legfontosabbak a földrajzi tárgyú megfigyelései. A korra jellemző módon Magyar László igyekezett az ismeretlen területeket minél teljesebben feltárni. Ez jól érzékelhető a portugál hatóságokkal folytatott levelezéséből is, amelyben több alkalommal is felajánlja szolgálatait, elsősorban a kontinenst keresztülszelő útvonal kijelölésében, másodsorban az általa bejárt területek tudományos alaposságú bemutatásában.

Természetesen felvetődik a kérdés, hogy egy személyben alkalmasnak bizonyulhat-e ilyen sokirányú ismereteket kívánó feladat teljesítésére? Flottahadnagyként ebben a kérdésben könnyen elnyerte a portugál hatóságok bizalmát, de ettől függetlenül a konkrét megbízás előtt, ellenőrizni akarták Magyar alkalmasságát. Arra azonban nem szolgált bizonyíték, hogy ez hogyan és mikor történt. A megbízói levélben Magyar László felkérést kapott, amit később visszautasított, mert időközben a Magyar Tudományos Akadémia a könyve első kötetét kiadta, ezért folytatni kívánta utazásainak magyar nyelvű leírását. Ennek ellenére a gyarmati kormányzóság szinte valamennyi feltételét elfogadta. Ezek között szerepelt a kérdéses terület térképeinek és a kortárs utazók leírásainak beszerzése, és a térképészeti munkához szükséges műszerek biztosítása. Ebből arra lehet következtetni, hogy Magyar ismerte a kor csillagászati helymeghatározásra alkalmas műszereit, illetve, hogy nem rendelkezett mérésekre alkalmas saját műszerekkel. Egyik levelében említi ugyan, hogy hőmérője és légsúlymérője segítségével naponta végzett megfigyeléseket, de e két műszer típusára sehol nincs utalás. A naplójában több alkalommal is megadta a Réaumur-skála szerinti pontos hőmérsékletet, de a légnyomásértékeket már nem tüntette fel.

Fontos megemlíteni, hogy Hunfalvy János és a benguelai kormányzó közbenjárásával közel harminc értekezést, cikket, könyvet kapott, amikből a kortárs felfedezők eredményeiről értesülhetett. Nagy előrelépést jelentene, ha ezeknek a műveknek a pontos bibliográfiai adatai előkerülnének, mert így egyértelművé válnának a földrajzi adatok irodalmi forrásait.

Eddig ismert dokumentumai közül a két kézíratos térkép szolgálhat kartográfiai elemzés alapjául. Hozzá kell azonban tenni, hogy szöveges formában további fontos – térbeli – adatokkal egészítette ki térképi eredményeit.

5.1 Magyar László térképei és földrajzi leírásai

Egy felfedező teljes tudományos tevékenységét átfogó kutatásnál helyénvaló lenne az összes fellelhető forrás együttes vizsgálata. Térképészeti összehasonlításnál elegendő, ha az elemzés csak térképekre, az ábrázolt terület szöveges leírására, vagy az alkalmazott módszerek tanulmányozására terjed ki.

Kartográfiai szempontú elemzéshez *elsődleges forrásként* a kéziratos térképek szolgálnak. Ez lehet akár a térkép definíciójának megfelelő alkotás, de jelen esetben ide kell sorolni azokat a térképszerű ábrázolásokat is, amelyeket a felfedező a terepi bejárás során a naplójában vázlatosan rajzolt vagy leveleihez csatolt. Az utazó munkájának értékeléséhez ez adja a leghitelesebb alapot.

A felfedezések tudománytörténeti vizsgálatánál fontos az egyes utazók eredményeinek nyomon követése. Ebben kitüntetett szerepe van a nyomtatott térképeknek, ezért az elemzésnél ezeket *másodlagos térképi forrásnak* tekintjük. A megadott földrajzi és időbeli lehatárolásokkal a felfedezőt megelőző és az őt követő időkben megjelent alkotásokat is be kell vonni a források közé. Természetesen összehasonlító elemzésnél nem lehet csak egyetlen utazó anyagára hagyatkozni, jelentőségéhez mérten a kortárs utazók munkáját is fel kell kutatni. A vizsgálatban elsősorban a térképi adatoknak, illetve az előzetesen már ismert és felhasznált forrásoknak van szerepük, a térkép készítésének módja kisebb jelentőséggel bír.

A kéziratos térképeket szöveges leírások is kiegészíthetik, segítségükkel az adott térképről több információ olvasható ki. A kartográfiai elemzésnél ezeket *kiegészítő térképi forrásként* lehet kezelni. Egy szövegről nehéz eldönteni, hogy kiegészítő térképi forrásnak minősül-e vagy sem, mivel egy útleírásban a legtöbb adat térbeli vonatkozású információkat is tartalmaz. Az összehasonlító elemzéshez alapos tanulmányozással kell kigyűjteni ezen adatokat. A szöveges forrásoknál kisebb jelentősége van a vizsgálatba bevont dokumentum kéziratos jellegének, bár előfordul, hogy a nyomtatásban megjelent mű minimális mértékben eltér az eredetitől. Miután több száz oldalas kéziratos szövegek hozzáférése és elemzése aránytalanul megnehezíti a munkát, elegendő a nyomtatott szövegű változatok említése. Más a helyzet az idegen nyelvű dokumentumoknál, ahol a fordítás jelentős mértékben változtathatja az eredeti tartalmat. Ilyen esetekben csak az eredeti nyelvű változat került feldolgozásra, de a teljes bibliográfiában a fordítások és a különböző faksimile kiadásokat is felsoroltam.

Figyelembe véve a fenti megfontolásokat, Magyar László munkájában jelentős mennyiségű térképi forrás található. Ezek részletes felsorolása a *Magyar László és a kortárs Afrika-utazók bibliográfiája* című fejezetben szerepel, itt csak a kéziratos térképek részletes ismertetése olvasható, különös tekintettel a 2007 áprilisában előkerült Magyar László 1858-as

eredeti kéziratos térképére. Leveleiben további térképekről is konkrét említések találhatók, miszerint az egyes részekhez külön-külön térképeket is mellékel.^{57, 58} Ezekről azonban, napjainkban még ugyanúgy nem lehet tudni, mint a már említett munkájának folytatólagos második és harmadik kötetéről.

5.1.1 Kéziratok térkép 1857-ből

Magyar László a portugál kormányzat közbenjárásával 1857 júniusában küldte el az első kötetet és a hozzá szerkesztett térképet Hunfalvy János részére. Ehhez több közvetítő útvonalat is megadott, amelyen keresztül a küldemény sikeresen megérkezhet a Magyar Tudományos Akadémiára. Fontos megemlíteni azt a tényt, hogy a csomag feladása előtt már nem volt ideje másolatot készíteni, ezért személyesen a portugál főkormányzó hivatalos levelet küldött annak átvételéről és továbbításáról. Ennek ellenére Magyar László 1861 decemberében értesült a szerencsés kézbesítésről, műve kiadásáról illetve akadémiai kinevezéséről.

Ezzel az első kéziratos térképe az Akadémia kéziratárába került, ahol napjainkig is megtalálható.⁵⁹ Magyar László ügyének elsőszámú hazai pártfogója, Hunfalvy János a szöveges részhez először írt és jegyzetekkel egészítette ki, hogy azt 1859-ben kiadhasák.⁶⁰ Természetesen a térképet is – Rohn Alajos litográfiai átdolgozása után – a kiadott első kötet végén megjelentette.

Miután Magyar Lászlónak nem ez volt az első, Magyarországra küldött munkája, kifejezetten pozitívan fogadták a hazai körökben ezen értekezését is. A kritikai kiegészítések természetesen ehhez a leíráshoz is elengedhetetlenek, de nem fér hozzá kétség, hogy külföldön is érdeklődéssel tanulmányozónak megfigyeléseit. A korábbi levelekhez és beszámolókhöz hasonlóan, Hunfalvy németre fordítva elküldte August Petermann-nak, illetve a londoni magyar emigráció közreműködésével eljuttatta a Royal Geographical Society vezetőségének is. Nincs feljegyzés arról, hogy Hunfalvy az eredeti térképet bármely külföldi intézetbe küldte volna, de feltehetőleg az átrajzolt térképmásolatot Magyar László szöveges leírásaival együtt továbbította a nemzetközi tudós társadalom képviselőinek.

⁵⁷ Levél a benguélai kormányzósághoz. (Bihé, 1857. február 20., március 1.) In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai*. [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 136–137.

⁵⁸ Levél a benguélai kormányzósághoz. (1857. június 9.) In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai*. [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 143–144.

⁵⁹ Dél-Afrika térképe, a 8dik és 15dik szélességi, s a 11dik és 19dik hosszági fokok között. Készítve Magyar László által 1857 évben. 1:1 170 000, dsz.: 8°30' – 14°30'; kh.: 10°00' – 19°00'

⁶⁰ *Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években*. vol. 1 [ed.]: Hunfalvy János (Pest, Eggenberger, 1859), 204.

Az Akadémia kéziratárában őrzött kéziratós térkép az 1993-ban kiadott faksimile változat által mindenki számára hozzáférhetővé vált.⁶¹ Ezzel Magyar László 1857-ben szerkesztett kéziratós térképe hasonmás kiadásban eljuthat a témával kapcsolatos egyéb fontos dokumentumokat őrző olyan intézetekbe is, mint például a Lisszaboni Földrajzi Társaság Könyvtárba.

5.1.2 Kéziratós térkép 1858-ból

Magyar Lászlót a Magyar Tudományos Akadémia 1858. december 5-én választotta levelező tagjává. Távollétében Hunfalvy János 1859. október 10-én olvasta fel székfoglaló értekezését.⁶² Életét azóta sokan sokféle szempontok alapján vizsgálták és vizsgálják még napjainkban is. Afrikában töltött tizenhat éve során készített feljegyzései sok újdonsággal szolgáltak a 19. századi tudományos körök számára. Az eddig ismert anyagokból azonban kiderül, hogy munkásságának csak egy töredéke került elő a levéltárak és könyvtárak mélyéről. Ráadásul e dokumentumoknak a keletkezési idejük és lelőhelyük az egyes forrásjegyzékekben eltérő módon jelennek meg. Különböző feltevések láttak napvilágot a hiányzó kötetekkel, térképekkel kapcsolatban, de a leghitelesebb bizonyítékoknak az eredeti kéziratós anyagok és a korabeli feljegyzések tűnnek.

Az 1859-ben magyar és német nyelven is megjelent első kötet folytatásához és a hozzá csatolt térképek megszerkesztéséhez már 1857-ben biztosan hozzá látott. Erről tanúskodik az 1853. június 9-én kelt, a benguelai kormányzóhoz címzett levél is. A már korábban leírtak szerint, ugyanitt az egyes kötetek tartalmáról, területi lehatárolásáról is részletesen beszámolt. Feltehetőleg ez a három kötet tartalmazza felfedezéseinek legfontosabb eredményeit.

Mindezek mellett azonban, a kor tudományos képviselőivel és a gyarmati területek portugál kormányzóságával folytatott levelezésében számos tudományos szintű értekezés található. Ezek értelmezése sok helyen nehézségekbe ütközik, mivel alig áttekinthető kronológiai rendben követik egymást a leírások. Térképek hiányában pedig, a térbeli információk– a gyakori névváltozások miatt – alig azonosíthatóak a kortárs felfedezők adataival.

Kivételt jelent az 1858. november 16-án legfőbb hazai pártfogójának, Hunfalvy Jánosnak küldött levele.⁶³ Ehhez csatolta a Moluva, más néven Moropuu és Lobál országokról szóló leírást,

⁶¹ Afrikai királyságok a XIX. század közepén. Magyar László kéziratós térképe. Faksimile kiadás, (Budapest: Cartographia Vállalat, 1993)

⁶² Magyar László, „Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról.” *Akadémiai Értesítő* 11 (1859): 921–941.

⁶³ Levél Hunfalvy Jánoshoz. (Lucira, 1858. november 16.) In: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai.* [ed.]: Thirring Gusztáv (Budapest, Kilián, 1937), 145–149.

valamint a területet bemutató térképlapot. Ezt a tanulmányt olvasta fel Hunfalvy János Magyar László székfoglalójaként. Ugyanez jelent meg August Petermann Földrajzi Közleményeiben annyi különbséggel, hogy a mellékelt térkép újraserkesztett változatát illetve az eredeti kéziratban megtalálható mintegy 200 szavas moluva szójegyzékét is közzé tette.^{64, 65} Ez volt az utolsó publikáció, ahol még közvetlenül az eredeti, javítatlan kéziratok térképre hivatkoznak. Ettől fogva majdnem másfél évszázadon keresztül a különböző tanulmányok csak a Petermann-féle másolatra utalnak.

Még 1937-ben Thirring Gusztáv, Magyar László munkásságát az egyik legátfogóbb módon feldolgozó tanulmány szerzője, többes számban, „térképek”- re utalt, de pontos forrásmegjelölést nem adott.⁶⁶ A többes szám használata valóban helyes volt, mivel a már említett levelezések és tudósítások egyértelműen több térkép megszerkesztéséről szólnak, közülük Magyar – legalább – két térképet küldött portugál közvetítéssel hazájába. Thirring 1888-ban felkereste a gothai Justus Perthes Földrajzi Intézetében a Petermann’s Geographische Mittheilungen akkori főszerkesztőjét, *Alexander Supant*, hogy bocsássa rendelkezésére Magyar László kéziratok térképét. Ekkor azonban, az már nem volt az intézet térképtárában.

Ezt követően az 1858-ban szerkesztett térkép csak a Petermann-féle másolatban volt hozzáférhető, a kéziratok változat eltűnt. Magyar László tudományos eredményeinek összegzéséhez és a kartográfiai elemzéséhez is kulcsfontosságú lett volna a térkép javítatlan változata. Ennek érdekében a gothai Justus Perthes Földrajzi Intézet, a Lisszaboni Földrajzi Társaság valamint a Royal Geographical Society gyűjteményében folytattam kutatást, de mindenütt csak utalások találhatók a keresett térképre. A kézirat egyik intézetben sem volt fellelhető.

2007 áprilisában a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajzi Karának adjunktusa, *Bartos-Elekes Zsombor* levelében *érdekes* térképet említ. *Cholnoky Jenő* hagyatékából egy „*Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László*” című térképlap került elő.

Cholnoky Jenő 1905–1919 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézetének tanszékvezetőjeként építette ki a térképtárat. Mivel 1919 novemberében Kolozsvárról kiutasították, kénytelen volt hátrahagyni az országos viszonylatban is jelentős gyűjteményt.

⁶⁴ Ladislaus Magyar’s Erforschung von Inner-Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851 und 1855 bereisten Länder Moluwa, Morupu und Lobal, In: Petermann’s Geographische Mittheilungen (1860), pp. 227–237.

⁶⁵ Originalkarte von Ladislaus Magyar’ Reisen in Central Afrika 1850, 1851 und 1855. In: Petermann’s Geographische Mittheilungen (1860), 10. tábla

⁶⁶ Thirring Gusztáv, ed., Magyar László tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaival, (Budapest: Kilián, 1937)

Cholnoky hagyatéka még pár évtizeden keresztül számon volt tartva, sőt Prinz Gyula 1940–1944 közötti működése idején még gyarapodott is az állomány. Erről a térképeken talált pecsétek is tanúskodnak. Később, a Babeş és a Bolyai egyetemek 1959-es egyesítésekor teljesen feledésbe merült. 2001-ig egy kerti raktárépület mélyén porosodott, ekkor került ismét napvilágra. A gyűjteményt a Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság kezeli, katalogizálása 2008-ban fejeződött be.⁶⁷
⁶⁸ A több ezer tételt számláló gyűjteményről feltehetőleg már Cholnoky idejében is vezettek részletes katalógust, de ez továbbra sem került elő, ezért sok egyedi atlasz, kéziratos térkép, illetve üveglemezre készített fénykép maradt rejtve a tudományos kutatások elől.

A most előkerült földkép a már említett „*Rövid tudósítás a Molva vagy Moropuu és Lobál országokról*” című értekezés mellékleteként jutott Hunfalvy Jánoshoz. Miután nem maradt fenn más ábrázolása ennek a térképnek, Hunfalvy valószínűleg az eredeti lapot továbbította August Petermann számára, hogy közleményeiben megjelentesse. Eddig az tűnt valószínűnek, hogy az 1854-től Petermann által vezetett Justus Perthes Földrajzi Intézetben, Gothában kell keresni a kéziratos változatot. Ma már azonban biztosra vehető, hogy Alexander Supan nem tévedett, amikor Thirring felkérésére sem találta 1888-ban. Az 1860-ban megjelent cikk és a térképmelléklet megszerkesztése után Petermann 1888-ra már biztosan visszaküldte Hunfalvynak, aki nem az Akadémia, hanem az 1872-ben megalapított és általa vezetett Magyar Földrajzi Társaság gyűjteményéhez csatolhatta az értékes térképet. Ezt erősíti az a tény is, hogy a térkép Kolozsvárról került elő, ahova Cholnoky közvetítésével kerülhetett ki. Nehezen valószínűsíthető, hogy Cholnoky a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárából magával vitte volna.

Cholnoky Jenő 1905-től 1910-ig főtitkára, 1914–1945 között pedig elnöke volt a Magyar Földrajzi Társaságnak. A térképet a Ferenc József Tudományegyetemen töltött tanári éve alatt vitte magával Kolozsvárra, ahonnan 1919-ben, a kényszerű, gyors távozást követően már nem tudta Budapestre hozni. Amennyiben létezett a tanszéki térképtárnak katalógusa, ennek a térképnek is benne kellett lennie. A jobb alsó sarokban szerepel a „*Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézete*” pecsét, alatta pedig a *C 4071* katalógusszám. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a térkép 1905 után, de 1919 előtt került a kolozsvári gyűjteménybe.

1914-től a Magyar Földrajzi Társaság elnöki tisztségét Cholnoky Jenő, az alelnöki pozíciót Thirring Gusztáv töltötte be. A Társaság elnökeként, Cholnoky valószínűleg nem egyetlen térképet vitt Kolozsvárra, hanem több kötettel próbálta feltölteni a térképtár gyűjteményét. Ez már csak

⁶⁷ Bartos-Elekes Zsombor: A kolozsvári Cholnoky Jenő Térképtár bemutatása, In: Erdélyi Gyopár (2007/3), pp. 16–17.

⁶⁸ <http://cholnoky.ro/hagyatek/zsombi/tanulmany.pdf> (2008. augusztus)

azért is hihető, mert a kolozsvári egyetemen az Egyetemes és Összehasonlító Földrajzi Tanszék első tanára, *Terner Adolf* által 1895-ben indított Földrajzi Intézet gyűjteménye még tíz év után is csak néhány könyvből és lexikonból állt. Cholnoky az 1919. decemberi menekülését követően már nem tudta tételesen feljegyezni, milyen dokumentumok maradtak a kolozsvári gyűjteményben, amiket még Budapestről vitt magával. Ezek után az sem teljesen meglepő, hogy a Társaság alelnöke, Thirring Gusztáv 1937-ben megjelent monográfiájában sem tudott pontos adatot a térkép hollétéről.

5.1.3 Elveszett dokumentumok

Az eredeti térképlap útja csak feltételezések során követhető napjainkig, de mindenképpen biztató arra nézve, hogy még további értékes dokumentumok is fellelhetőek a különböző irattárakban. A hivatkozott, de soha nem látott kéziratok eltűnése könnyen elfogadható volt, mivel Magyar László 1864-ben bekövetkezett halála után hagyatéka nem került vissza Magyarországra.

Az Akadémia 1868-ban kereste meg a portugál kormányt, azzal hogy már évek óta nem kapott hírt Magyar Lászlótól, ezért kéri, hogy ügynökeik és utazóik segítségével kutassák fel, tartózkodási helyét, és arról hivatalos úton számoljanak be. Ezután értesült csak az Akadémia a magyar utazó 1864. november 9-én bekövetkezett haláláról. A szomorú hír kapcsán a portugál kormány hozzájárulását kérték a hagyatéki anyag hazaszállításához. A portugál hatóságok 1872-ben arról számoltak be, hogy a Magyar László hátrahagyott tárgyait őrző láda lángok martaléka lett.⁶⁹ Ezt a hazai tudományos körök nehezen fogadták el, de a Magyar László halálától eltelt nyolc év túl hosszú időnek tűnt ahhoz, hogy még érdemben intézkedni lehessen. A nagyon lassú és akadozó levelezésben 1868. augusztus 10-én és 1870. május 3-án még arról adtak hírt, hogy Magyar László hagyatéki anyagának összeírását követően hitelezők jelentkeztek, de azok követeléseinek kifizetésére is alig telt a hátramaradt vagyonából. Az ügy szempontjából ez csak annyiban fontos, hogy eszerint a hagyatéki anyagot alaposan leltárba vették, és nem mellelseg, 1870-ben a hagyatéki anyagot őrző láda még nem pusztult el. Ennek a híradásnak ellentmond *Sebestyén Éva* kutatási eredménye, amely a Benguelai Bírósági Levéltárban előkerült *árvaügyi iratokra* hivatkozva a tűzvész idejét első említésben 1867-re, másodsorra pedig 1866-ra teszi.⁷⁰ Ugyanebben a cikkben a szerző „*Különböző papirokat, iratot és leveleket tartalmazó láda*” tartalmáról „*sejteti*”, hogy az Magyar László második és harmadik kötetének kézirata.

Bizonyára számos kézirat ténylegesen megsemmisült, ugyanakkor elhamarkodott lenne valamennyi dokumentumról lemondani. Ebből a rendkívül összetett és részleteiben nehezen

⁶⁹ Akadémiai Értesítő. (1872), p. 195.; (1873), p. 39.

⁷⁰ Sebestyén Éva, „Levéltári kutatástörténet: Magyar László.” *Africana Hungarica* 2 (1998): pp. 303–327.

átlátható forráskutatásból is egyelőre annyit lehet megállapítani, hogy Magyar László halála után találtak olyan tárgyakat és iratokat, amelyek felfedezéseinek vizsgálatában további újdonságot jelenthetnek. Egyértelműen azonban nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy a keresett második- és harmadik kötet, a hozzájuk tartozó térképekkel együtt valamelyik angolai, portugál vagy akár más európai irattárból fog előkerülni – az 1858-ban készült kéziratos térkép példáján pedig, nem is biztos, hogy előre, logikusan kikövetkeztethető helyen lenne érdemes kutatni.

5.2 Térképelemzés

A térképtértékelés, térképelemzés, térkép-interpretáció, térképolvasás fogalmak értelmezésében a térképtudomány szakirányai között különbségek vannak.⁷¹ Ezek az eltérések leginkább a módszerekben figyelhetők meg. Egységesen megállapítható, hogy jelentésük alapján a térképtértékelés bír a legtágabb értelmezéssel. Ez alapján ennek részei az elemzés, az interpretáció és az olvasás. Egy térképet elemezhetünk a készítő személye, a készítés ideje, a térkép külső megjelenése, tartalma vagy pontossága alapján. Ebbe beletartozik a térkép alapjául szolgáló információk kritikai elemzése és a térkép tartalmának vizsgálata is. Az interpretáció során a térkép által közvetített információt értelmezzük, azokat háttérismerettel kiegészítve, összefüggéseikben magyarázzuk. A térképi adatokat, a térbeli információkat a térképolvasás során gyűjtjük ki.

Az elemzés gyakori célja az összehasonlítás. Ez esetben eltérő időben készült, vagy külön felmérés alapján szerkesztett térképeket vizsgálunk.

A térképelemzés kiterjedhet a térkép esztétikai megjelenésére is, bár ez a pontosságot csak ritkán befolyásolja. A megjelenés ugyanakkor hozzájárul a térkép olvashatóságához, ami végső soron a térkép használhatóságát adja. A külső formai jegyeknél fontosabbak a térkép készítésének körülményei. Ide tartozik a készítő személyének és a térképszerkesztés idejének megállapítása is. Sok esetben ez csak az elemzésből levont következtetések után állapítható meg. Legfontosabb azonban a térbeli adatok vizsgálata.

A térbeli adatok elemzéséhez mérésekre van szükség. A térképeken végzett mérések összefoglaló neve kartometria. Hagyományos papír alapú térképeken ez más módszereket jelent, mint napjaink számítógéppel segített kutatásaiban, de lényegét tekintve, mindig is hasonló problémákkal foglalkozott. Számos definíció próbálja rögzíteni mit is jelent a kartometria fogalma, mivel a kartográfia rész tudományai más-más megközelítésből vizsgálják e kérdést, nehéz egyetlen meghatározást adni. A legátfogóbban talán az alábbi definíció fogalmazza meg a jelentését: „A

⁷¹ Zentai László, „Kartometria, térképtértékelés – térképinterpretáció.” Doktori értekezés. (Budapest, ELTE Térképtudományi Tanszék, 1991)

*kartometria a térképen való mérés, mely eredetileg a matematikai földrajz részterülete volt. A topográfiában a kartometria szögek, hosszak, területek mérését illetve számolását jelenti, míg a tematikus kartográfiában különböző mennyiségeket és értékeket reprezentáló jelek mérését vagy számolását, olyan célból, hogy új térképeket készítsenek.*⁷²

Napjainkban a kartometriai vizsgálatokat a térinformatikai alkalmazások is segítik. Ezek jelentősen meggyorsítják és pontosítják a méréseket, de a kutató gyakorlottságából, tapasztalatából és háttérismeretéből származó szubjektív tényezőket nem tudja semlegesíteni. Mindenképpen szükséges az emberi beavatkozás, hiszen a feladat összetett jellege miatt elengedhetetlen a vizsgálati szempontok megadása és a referenciapontok helyes kijelölése. Ezek hiányában az összehasonlítás nem végezhető el. Az elemzés topográfiai, vetülettani, vagy akár névrajzi alapon is történhet. Nem lehet figyelmen kívül hagyni az időt sem, mint az interpretáció egyik legfontosabb tényezőjét.

A térképek legfontosabb jellemzője a mérhetőség és a pontosság. Ez a két kitétel a topográfiai térképekre általánosan elfogadható. Ez teszi terepi tájékozódásra alkalmassá ezt a térképtípust. A kartometriai mérésekkel a topográfiai térképek pontossága vizsgálható. Ez nem jelenti azt, hogy a pontosság minden esetben kizárólag matematikai képletekkel és számszerű adatokkal írható csak le. A mennyiség mellett a minőség is a pontossághoz tartozik. Ez a térkép térbeli adatok valósághű megjelenítésétől függ. Ilyen szempontból egy terepi vázlat is pontos lehet, amennyiben az egyes objektumok egymáshoz viszonyított helyzete és azok kapcsolata – *topológiája* – helyes. A mai besorolás szerinti topográfiai térképeket mind a két szempontból pontosság jellemzi.

A fenti megfontolások alapján a Magyar Lászlónak tulajdonított két kézíratos térkép került az elemzés középpontjába. Természetesen csak ennek a két térképnek a vizsgálata önmagában kevés lenne a minden kétséget kizáró válaszokhoz. A kézíratos térkép másolatait, a kortárs utazók térképeit és napjaink térképeit is be kell vonni az elemzésbe.

5.2.1 A vizsgálatba bevont térképek általános jellemzői

A jelen kutatásban szereplő térképek leginkább a topográfiai térképekhez állnak közel, bár a pontosság tekintetében a mai követelményeknek nem felelnek meg. Legrészletesebb a vízhálózat ábrázolása és a települések jelölése. Ez utóbbiak méretük és jelentőségük alapján eltérő jellel szerepelnek. A felfedezőik megfigyeléseik során figyelmet fordítottak a terepviszonyokra is, de

⁷² Hake, Günter: Kartographie II. (Berlin: 1985) 295-319.

pontos magasságmérés végzésére a legtöbb esetben idejük és műszerük sem volt. A csíkozások domborzatábrázolás módszere terjedt el, de kéziratos térképeken a néhány kivételtől eltekintve – pl. Magyar László 1857-es kéziratos térképe – csak a legfontosabb részekben használták. A hegyek, hegységek leggyakrabban csak névvel szerepelnek. Magassági megírások csupán a jól felszerelt, kifejezetten térképező céllal indult utazók térképein láthatóak. Jellemzően csak az útleírásokban találni magassági adatokat.

Gyakran előfordul, hogy a térképeket megjegyzésekkel látták el. Ezek általában egy terület növényzetére, állatvilágára, vagy esetleg éghajlatára utalnak – pl. Livingstone 1854-es, vagy Magyar László 1857-es térképe. A névanyag tekintetében gyakran a terepi bejárás során, a hallás utáni alak került fel. Előfordul, hogy ezeket a neveket később más térképekkel összehasonlítva korrigálták. A korábban ismeretlen vagy vitatott területekről a felfedezők mérési jegyzőkönyveiből, kéziratos terepi vázlataik és térképeik alapján kiadásra szánt térképeket szerkesztettek. Ezekhez gyakran használtak fel akár több utazótól is származó eredményeket, amelyek közül íróasztal mellett döntötték el, melyiket fogadják el és melyiket nem. Az is előfordul, hogy az eredeti kéziratra utólag térképi elemek kerültek rá, vagy módosították azokat.

5.2.2 A térképek adatai

Az alábbiakban kronológiai rendben felsorolom a vizsgálatba bevont térképek adatait a *Melléklet*ben szereplő sorszámmal együtt. (Az 1., 2. térkép Dél-Afrika 19. századi felfedező útvonalaikat mutatják be.) A cím alatt a méretarány olvasható. Azokban az esetekben, ahol méretarányszám nem található, a fokhálózat (illetve, ha van, akkor a mértékléc) alapján kiszámított közelítő értéket a ca. rövidítés előzi meg. Amennyiben mértékléc is szerepel a térképen, annak mértékegységét és térképi hosszát is feltüntettem. Az ezt követő sorban a térkép készítésének vagy kiadásának helye és éve (hely nélkül – h.n.) olvasható. Az ms. vagy publ. rövidítés a térkép kézirat vagy nyomtatott jellegére utal. Ezután olvasható a térképkeret mérete centiméterben, elől a magasság utána a szélesség. A néhány soros rövid jellemzést a térképkivágat fokhálózati értékei követik. A földrajzi hosszúság Greenwich-től keleti irányba mért értéket jelent. Végül a térkép készítőjének személye és a térkép fellelhetőségi helye látható.

3. térkép Livingstone kéziratos térképe 1854-ből

ca. 1:2 900 000

h.n., 1854. ms. 73×47 cm

Főcím az ábrázolt terület alapján. – Livingstone 1854-ben, Seshekéből Luandába bejárt útvonalaának kéziratos térképe. – Domborzat csíkozással. – Települések földrajzi

koordinátaival és rövid szövegekkel kiegészítve. – Szelvényekre vágva és vászonra ragasztva.

dsz.: 4°00' – 21°00'; kh.: 11°00' – 24°00'

Livingstone, David

Royal Geographical Society Library – mr Africa S/S.53

4. térkép Dél-Afrika térképe, a 8dik és 15dik szélességi, s a 11dik és 19dik hosszági fokok között. Készítve Magyar László által 1857 évben.

ca. 1:1 200 000

h.n., 1857. ms. 56,4×75,7 cm

Magyar László dél-afrikai útja Biébe. – Magyar László 1857-ben készített térképe a címben megadott földrajzi lehatárolással. – A bejárt útvonal szaggatott vonallal. – Domborzat csíkozással, névírással. – Települések méretük és jelentőségük szerint jellel, névvel. – Néprijzi, közigazgatási egységek különböző színnel jelölve.

dsz.: 8°30' – 14°30'; kh.: 11°00' – 19°00'

Magyar, László

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

5. térkép Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László.

1:2 000 000; 60 angol mérföld = 57 mm

h.n., 1858. ms. 32,7×44,2 cm

Magyar László kéziratós térképe az 1850-ben, 1851-ben és 1855-ben bejárt utakról. – Magyar László és David Livingstone útvonalai ceruzával behúzva. – Magyar László útvonala utólag kiemelve. – A fokhálózati megírás utólag módosítva. – Települések méretük és jelentőségük szerint jellel, névvel.

dsz.: 7°30' – 13°30'; kh.: 17°00' – 25°00'

Magyar, László

Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság

6. térkép Originalkarte von Ladislaus Magyar's Reisen in Central Afrika 1850, 1851 und 1855.

1:4 000 000; 60 német mérföld = 37 mm

Gotha, 1860. publ. 18,1×23,9 cm

Magyar László kéziratós térképének másolata. – Magyar László és David Livingstone útvonalai jelölve. – Domborzat csíkozással. – Települések méretük és jelentőségük szerint jellel, névvel.

dsz.: 7°45' – 14°15'; kh.: 16°00' – 24°35'

Petermann, August

Országos Széchényi Könyvtár – HA.1581 (In: Petermann's Geographische Mittheilungen (1860))

5.2.3 Értékelés

A fenti térképek elemzésével az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

- Azonos utazóktól származnak-e a térképek?
- Ki(k) készítette(k) a térképeket?
- Milyen mérések előzték meg a térképek szerkesztését?
- Használtak-e a térképek készítői bármilyen alaptérképet?
- A térképeken található összes információ a térképek készítőjétől származik?
- Ki „javíthatott” bele a térképekbe?

5.2.3.1 A készítő személye

Magyar László életútjának tárgyalásakor bemutattam azokat a leveleket, amelyekben többször is utalt a térképeire. Ezeket az útjairól készített beszámolókhöz mellékelte és azokkal együtt küldte el Magyarországra. Ahogy már említettem, nem zárható ki annak a lehetősége, hogy a hosszú út során egyes dokumentumok megakadtak vagy elvesztek. Eddig Magyar László hagyatéki anyagának sorsát sem sikerült minden kétséget kizáróan tisztázni.

A források elemzésénél biztos alapot csak az eredeti címzetthez eljutott és utána levéltárakban megőrzött dokumentumok adnak. Ezek közé tartozik – Magyar László fontosabb leveleivel és beszámolóival együtt – a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött, 1857-ben szerkesztett térkép. Az 1859-ben kiadott első kötetéhez mellélt térkép Rohn Alajos átrajzolása után, a könyv leghátsó oldalán is megjelent. A másolatról megállapítható, hogy az valóban a kéziratos térkép alapján, kétszeres lekicsinyítéssel készült. Ezzel elfogadható, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található térképet valóban Magyar László szerkesztette.

A kolozsvári Cholnoky-hagyatékából előkerült térkép készítőjére elsőként a „*Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László*” címből lehet következtetni. Amennyiben nem ismernénk August Petermann Földrajzi Közleményeiben 1860-ban kiadott másolatot, csak az 1857-es kéziratos térképpel lehetne összehasonlítani a szerkesztő megállapítása érdekében.

A térképek által bemutatott terület nagysága teljesen megegyező. A két térképlap mérete szerint viszont a korábbi nagyobb, ezért lehet részletesebb is az. A fokhálózati vonalak alapján – azonos méretarány esetén – a térképek összeilleszthetőek. Az átfedésbe került területek ábrázolása közt jelentős különbség van, de a bemutatott terület alapján megállapítható, hogy az 1857-es térkép keleti irányú folytatása az 1858-as lap.

A már említett méretarány-különbség miatt a korábbi térkép várható részletesebbnek, de ez fordítva van. Ennek az ellentmondásnak magyarázata lehet, hogy az 1857-es évszám csak a könyvéhez mellékelte térkép címében szerepel, de annak készítése ideje 1853–1854 közé tehető. A biéi szállásáról keleti irányba tett utazásai során idővel egyre jobban megismert terület földrajzi viszonyait az 1858-as térképen sokkal részletesebben mutatja. Feljegyzései szerint ezen eredményeit 1856-ban írta meg, ekkor pedig már az előző térképét befejezte. Az eltérő tartalmi sűrűség nem jelenti azt, hogy a két térkép más utazó munkája lenne.

A grafológia nem térképészeti szakterület, ezért ezzel nem foglalkoztam. Ennek ellenére „térképész szemmel” is megállapítható az írásképek hasonlósága, ami szintén azonos szerzőre utal.

A Kéziratos térkép 1858-ból című fejezetben részletesen bemutattam, miként jutott el a térkép Kolozsvárra, és közben August Petermannhoz. A közleményeiben 1860-ban megjelent térkép kivágata, vízrajza, a települések helyzetei és a berajzolt útvonalak egyértelműen jelzik, hogy a most előkerült lap másolata. Természetesen a fordításból adódóan az írásmód már eltér az eredeti változattól. Valójában nem is lehet fordításról beszélni, mert az átírás hangzás alapján történt. A nevek ezért könnyen azonosíthatóak. A kéziratos változaton több hosszabb magyarázó szöveg olvasható, amelyek némi rövidítéssel, de szintén megtalálhatóak az újraserkesztett térképen németre fordítva.

Fontos információt ad és egyben jó azonosító jelként szolgál Magyar László 1850., 1851. és 1855. évben tett utazásainak, illetve David Livingstone útvonalának jelölése. A téma tágabb vizsgálatában ennek különösen nagy jelentősége van, hiszen vitatott kérdés, hogy a két utazó mennyire tudott egymásról, illetőleg valóban létre jöhetett-e kettejük találkozása.⁷³

A két térkép között szembeötlő különbség a domborzat-ábrázolásban van. Amíg az eredeti kéziratos térképen nincsen külön domborzatábrázolás, addig a nyomtatott változaton csíkozás szemlélteti a terepviszonyokat. Ezek metrikus pontosságára nincs utalás, felszerkesztése valószínűleg a vízrajz alapján történt. Az újraserkesztést követően kisebb lett a méretarány, amit a papírméret indokol.

Ezek a hasonlóságok alátámasztják a fenti feltevést, Petermann melléklete 1860-ban a kolozsvári Cholnoky-hagyatékából előkerült térképről készült. A térképpel együtt közölt cikk és a térkép címe igazolja teszi, hogy az Magyar László munkája.

⁷³ Nemerényi Zsombor: Magyar térképész az Afrika-kutatásban, In: *Studia Cartologica* (2002), p. 105.

5.2.3.2 Terepi mérések és térképszerkesztés

A térképszerkesztést terepi mérésnek kell megelőznie, amit adott esetben meglévő térképi forrásokkal lehet pótolni. A 19. századi Afrika-utazók általában nem rendelkeztek geodéziai mérésekre alkalmas műszerekkel. Az ehhez szükséges geodéziai alapponthálózatot csak a múlt század elején építették ki. A felfedezők esetében nem is volt elvárható, hogy térképeiket geodéziai pontossággal készítsék. Legfőbb műszerük az óra és a barométer volt. Livingstone napi megfigyelései során szextánst is használt és mérési eredményeit naplójában minden nap feljegyezte.

Magyar László tudósításai szerint, csillagászati megfigyelések alapján határozta meg helyzetét. Azt nem említi, hogy ehhez műszert is használt volna. Leveleiből kiderül, hogy amennyiben létrejön az együttműködés, a portugál kormányzat a szükséges műszerekkel látta volna el. Ennek hiányában egy ismert helyről kiindulva a napi távokból határozta meg a helyzetét. Ez esetenként jelentős hibákat eredményezett.

A fenti mérési módszerre enged következtetni a két kéziratos térképén látható hiba is. Mindkét esetben, a kiindulási helyet, – ahol már hosszabb időt töltött el, és így alaposabban megismerhette, – helyes földrajzi koordináták alatt ábrázolta, viszont keleti irányban fokozatosan növekedtek a távolságok. Ezt leginkább a két térkép átfedésébe eső Cuanza folyó képe és a környező települések szemléltetik. Az említett folyót az 1858-ban készített térképhez képest majdnem egy teljes fokkal keletebbre tette az 1857-es térképen, miközben a Benguela és a közel észak–déli futású tengerpart – megközelítőleg – helyes hosszúság alatt van. Az 1858-ra dátumozott térképen a Cassai a keleti hosszúság 23° alatt látszik, valójában egy fokkal nyugatabbra, a 22° mentén folyik észak felé.

A hosszsmérésből adódó tévedés Magyar László térképein jellemzően a parallelkörök mentén nyugat–keleti irányba terjedő hiba. Az 1858-as térképén, ugyanebből a mérési pontatlanságból megállapítható, hogy amint Yah-Quilem felé, északi irányba haladt a meridiánok mentén is jelentkezik a hossztorzulás. A Cassaiba ömlő Lulua folyó (*Lu-lua*) torkolatát három szélességi fokkal délebbre jelölte, mint kellett volna.

Mindezek megerősítik a leírásaiból is kikövetkeztethető feltevést, helymeghatározásaihoz Magyar László nem végzett műszeres méréseket. Ezeket figyelembe véve, az 1858-ban szerkesztett térképe meglepően helyesen ábrázolja a Kongó és Zaire vízvázalasztóján található folyóhálózatot.

Kizárólag csillagászati megfigyelésekkel nem lehet ilyen pontosságú térképet szerkeszteni. Ez csak akkor lehetséges, ha rendelkezett már térképekkel és földrajzi leírásokkal. Levelezéséből egyértelműen tudjuk, hogy közel harminc tudományos munkát kapott Európából. Ezek már kellő

alapot adnak a térképezéshez. Eddig nem került elő a küldeményben kapott térképek és könyvek listája. További levéltári kutatás jelentős eredményt hozhat.

A művek felsorolása nélkül is kiderül, hogy a térképein található „fehér foltokat” más forrásokból próbálta kitölteni. Mindezt jól bizonyítja az 1857-ben szerkesztett térképe, ahol az egész térképlap egységes részletességű. Ekkora területet, ilyen tartalmi sűrűséggel Magyar László csak alaptérképek segítségével szerkeszthetett. Térképének fő értéke az egyes népcsoportok területének lehatárolásában van. Ez az első kötetéből is kiderül, amelyhez ezt a térképet mellékelte.

A térképszerkesztési módszer valamennyi felfedező vázlatán hasonló. Különbség csak a kezdőmeridián megválasztásában van. A legtöbb felfedező a Greenwich-től számolta a hosszúságot, de a párizsi illetve a ferroi kezdőmeridián is használatban volt. Az útleírásokhoz mellékelt térképeket publikálás előtt gyakran kiegészítették a párizsi és/vagy ferroi hosszúsági értékekkel.

Sokkal nagyobb változatosság van a mértékléc feltüntetésében és a mértékegységek megválasztásában. A méretarányt általában mértékléc segítségével adták meg. A mértékléc hosszát a földrajzi fokhálózathoz igazították. A gömbi főkörön (egyenlítő) mért 1° különböző arányú felosztása jelentette az egységet, amit mérföldnek neveztek. Az egyes országok – sok esetben még az országon belül is – különböző értékű mérföldet használtak, aszerint, hogy hány részre osztják a gömbi főkört. Az utazók az általuk képviselt országban elfogadott valamelyik mérföldet használták, de mindig feltüntették a nevét és az osztás értékét. Magyar László az 1857-es térképen nem adott meg méretarányt. Az 1858-as térképen az angol mérföldet használta, ami 1°-on 60 mérföldet jelent. A kiadásra átszerkesztett térképeknél a méretarányt már a kiadó belátása szerinti módon és mértékegységgel jelölte.

Ha elvonatkoztatunk a térképkészítés módjától még azt is ki lehet jelteni, hogy a térképek négyzetes hengervetületben készültek. Ez a megállapítás szigorúan véve csak a fokhálózatra igaz. Magyar László felkészültsége alapján, nem valószínű, hogy vetülettani ismeretekkel rendelkezett. Valójában vetület nélküli térképekről lehet beszélni. A négyzetes fokhálózathoz az üres térképlapra előzetesen felszerkesztett, geodéziai koordináta-rendszerként fogható fel. Ebben helyezte el a településeket és a vízhálózatot. A szélességi és a hosszúsági köröknek párhuzamosnak kéne lenniük, de eltérés ebben is megfigyelhető.

5.2.3.3 Utólagos „javítások” a térképeken

A kéziratos térképek kimeríthetetlen forrást jelentenek az elemzők számára. Mindig maradnak olyan kérdések, amelyekre nehéz, vagy lehetetlen minden kétséget kizáró helyes választ adni. Ezek

közé tartozik az is, hogy vajon a térképeket utólag módosították-e és ha igen, ki és mikor? Magyar László két kéziratos térképén is vannak változtatásra utaló jelek.

Az első térképen egyes népnevek betűi törölve lettek, de halványan még továbbra is láthatóak. A hiba elírásból, vagy a név rossz térképi elhelyezéséből adódott. A lap tetején és alján egyaránt feltüntetett „*Greenwich Keleti Meridian*” megírás szintén módosításra került. Míg felül csak át lett húzva, addig az alsó kiegészítéssel módosult a „*Greenwich-től Keletre. Meridian*” alakra. Feltehetőleg ezt a módosítást Magyar László végezte el, mert az előbbi kevésbé magyaros alak sem befolyásolja a térkép használatát. A térkép északi szegélyén egy kis területen kicserélték vagy pótolták a papírt. Az elszíneződésből és a tengert jelölő vonalak futásából látszik, hogy ez a darab már a térkép megrajzolásakor a laphoz tartozott.

Sokkal jelentősebb és nehezen magyarázható változtatások láthatóak az 1858-ban szerkesztett térképen. A legszembeütőbb a szélességi fokok kétszeri módosítása. Először eggyel növelve, majd csökkentve lettek azok. Amennyiben növelésre kerülnek az értékek, a fokhálózati alapján kis átfedéssel az 1857-es térképlaphoz lehet illeszteni, a második esetben már nem lehet magyarázatot találni, mert az eredetileg tussal megírt értékek helyesek voltak. Az viszont egyértelmű, hogy ugyanazzal a kék ceruzával történt a módosítás mint amivel Magyar László útvonalait kiemelték és a tavakat beszínezték. További nehezen megválaszolható kérdés Livingstone 1853–1854 közötti útvonala Seshekéből Luandába. Ugyanúgy grafitlappal lett jelölve, mint Magyar László 1850., 1851. és 1855. évi útja. Ezeken még tussal megírva, az út iránya és évszáma is látható.

Miután bemutattam a kéziratos térkép útját, Hunfalvy és Petermann neve kerül elő, akik a kéziratot térképre írhatták. Nekik azonban, ismerniük kellett Livingstone további útjait, amit szintén feltüntettek volna, ahogyan az az 1860-ban kiadott másolaton meg is jelent. A Livingstone felirat és útvonal még 1860 előtt, valószínűleg Afrikában került rá. Egyelőre csak feltevés, de nem kizárható, hogy Livingstone 1854-ben szerkesztett kéziratot térképe⁷⁴ másolatban eljuttat Magyar Lászlóhoz.

A fent leírt megállapításokhoz térinformatikai módszerek bevonásával a korabeli térképeket egymással és napjaink vízhálázati térképével egyaránt összehasonlítottam. A digitalizált (beszkennelt és vetületi rendszerbe illesztett) térképek látványosan megjelenítik az egyes térképek hibáit, torzításait és az utólagos módosítások helyes vagy téves döntéseit. Ezt szemlélteti a *Mellékletben* látható 7., 8., 9., 10., 11., 12. térképek.

⁷⁴ Livingstone's original map of his route from Sesheke to Loanda. 1854. 1:2 900 000, dsz.: 4°00' – 21°00'; kh.: 11°00' – 24°00';

Az eredeti kéziratok térképeken ezidáig nem végeztek anyagvizsgálatokat. Szakemberek véleménye szerint, 19. századi dokumentumok esetén, vízjel hiányában nem is remélhető objektív eredmény. Ráadásul erre az időre a papírkereskedelem már olyan kiterjedt volt, hogy az egyes papírkészítő műhelyek termékeit anyag-vizsgálat alapján nem lehet elkülöníteni. A rajzoláshoz használt tus és színes festék, illetve ceruzavonalak ugyan adhatnak némi alapot a kormeghatározáshoz, de abszolút eredmény itt sem várható. Ezek a vizsgálatok legfeljebb az összehasonlításban segítenek, amit a szöveges részek írásképének grafológiai elemzése egészíthet ki. Sokkal több eredmény várható a levéltári munka folytatásával és további térinformatikai alkalmazások segítségével.

6. Magyar László és a kortárs Afrika-utazók bibliográfiája

A legtöbb földrajzi utazó a nehezen bejárható területekről szóló beszámolóit legtöbbször külön könyvekben, útleírásokban publikálta. Ezzel a felfedező rendszerezett, logikusan felépített művekben adta át eredményeit az utókor számára. Eközben az eredeti kéziratok levéltárakba kerültek, vagy a hagyatéki anyaggal együtt valamely múzeum, esetleg magánszemély gyűjteményét gyarapították. Magyar László élete azonban e tekintetben sem nevezhető klasszikusnak. Tizenhat évnyi afrikai tartózkodása során egyetlen könyvet küldött hazájába. A kéziratok, levelek, és térképek még napjainkig sem kerültek elő hiánytalanul. A meglévő dokumentumokból további munkákra lehet következtetni, amelyek vagy elpusztultak, vagy valamelyik angolai, portugál, magyar, esetleg német vagy angol irattár mélyén nyugszanak. Így fordulhat elő, hogy életrajza alapján egy egészen valószínűtlen helyről, Kolozsvárról kerüljön elő az 1858-ban szerkesztett kéziratos térképe.

Kutatói szemmel nézve nem egyszerű feladat összeállítani Magyar bibliográfiáját. Erre eddig Thirring Gusztáv és *Kriszán László* vállalkozott. Mind a ketten olyan tételekkel gyarapították a listát, amelyek jelentősen hozzátettek a korábbi ismeretekhez. Előfordul, hogy ezek alapján az életrajzi adatokat, vagy a tudományos eredményeiről kialakított képet is meg is kell változtatni. Az azonban mindkét életrajzíró esetében megállapítható, hogy a külföldi intézetek gyűjteményeit csak korlátozott mértékben dolgozták fel, ráadásul kizárólag Magyar László személyes feljegyzéseire fókuszáltak.

Tudománytörténeti szempontból rendkívül fontos, hogy egy felfedezés milyen közvetítői úton került el a kortársakhoz, és hogyan öröklődött át az utókor számára. Magyar esetében is felfedezhetők olyan elemek, amelyeket más utazó eredményeire támaszkodva írt le, vagy éppen tőle vettek át, esetleg az ő közvetítésével került be az európai tudományos köztudatba.

Magyar László jelentőségét mutatja, hogy munkáival már a 19. sz. második felétől kezdve napjainkig fontos forrást jelent az afrikánisztika, illetve a tártudományok hazai és külföldi képviselői számára. Ennek köszönhető az a több száz tanulmány, cikk, életrajz, térkép, könyv és lexikon-szócikk, amely közvetlenül Magyar életét dolgozza fel. Emiatt vált szükségessé a bibliográfia szerkesztése során kiterjeszteni a kutatásba bevont terület és időszak határait.

A következő jegyzékben felsorolt dokumentumok a lista elején található intézmények gyűjteményéből a fenti szempontok szerint kerültek kiválasztásra. Ezeknek egy hányada már korábban is ismert volt, de nagy részük ezzel kerülhet a téma kutatóinak látókörébe.

A források ábécé és a kiadási év alapján kronológikus rendben olvashatóak. A tanulmányoknál ez kiegészül a magyar anyagok előre vételével.

Azokban az esetekben, ahol a kiadás helye vagy ideje hiányzik, a h.n., illetve é.n. rövidítés található. Egyes helyeken a szerző megnevezése nélkül, a művel egyező módon, csak a cím kerül feltüntetésre. Az ilyen esetekben a címből egyértelműen kiderül a szerző neve is. Ahol a szerző teljes nevét nem lehetett kideríteni, ott csak az azonosíthatóságot egyértelműsítő tag látható, a név többi része elhagyásra került.

A tételek utólagos kereshetőségét segítik az intézményi rövidítések és a jelzet-, valamint a katalógusszámok feltüntetése. A rövidítések feloldása a források részletes felsorolása előtt található. Ezt követi a névmutató valamennyi szerző és a művek címében említett személynevek előfordulási oldalszámokkal együtt.

A kutatás során – a lehetőségekhez mérten – minden olyan európai intézményi- és magángyűjtemény felkeresésre került, ahol Magyar László térképészeti munkáját közvetlen vagy közvetett módon érintő dokumentum remélhető. Lehetnek azonban még további gyűjteményekben is fontos adalékként szolgáló kiadványok, esetleg kéziratok. Mindez már csak azért is valószínű, mert az itt felsoroltak között számos műből, valamint levéltári adatból és a szakirodalomból következtetni lehet bizonyos dokumentumokra, amelyek a mai napig sem kerültek még elő.

A jelen munkában közreadott *bibliográfia* az első olyan összefoglaló, amely részletesen felsorolja Magyar László térképészeti munkájával kapcsolatba hozható dokumentumokat (levelezések, naplórészletek, kiadott könyvek, útleírások, kéziratok- és sokszorosított térképek, tanulmányok). Számos olyan alkotás is említésre kerül, amelyet korábban nem soroltak Magyar Lászlóval kapcsolatba hozható források közé, vagy esetleg elveszettnek hittek.

A *bibliográfia* jelentőségét kiegészíti az *utalások* megjelölése. Ez 600 tétel esetében olyan mennyiségű munkát jelent, amely maradéktalanul nem végezhető el. A cél nem is a hivatkozások hiánytalan, gépies felsorolását jelentette, mivel ez egy átláthatatlan, a téma szempontjából felesleges, zavaró kapcsolattal teli adatbázisszerű listát eredményezne. A hivatkozások és kereszthivatkozások sokaságából azok lettek *utalásokként* megjelölve, amelyek a kereshetőséget könnyítik, illetve a logikai kapcsolódással a téma alaposabb megismerését segítik. A levelezések és a kéziratok így könnyebben állíthatóak kronológikus rendbe, ezzel pedig a „Magyar-levelezés” nyomon követése is lehetségessé válik.

A művek tételes felsorolása az alábbi példák szerinti logikát követi:

Könyvek

Sorsz. – Szerző (Családnév, Keresztnev): A mű címe. Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.
(továbbiakban: *Családnév, Keresztnev rövidítve. A mű rövid címe. Kiadás éve.*) (Utalás:
Családnév, Keresztnev rövidítve. A mű rövid címe. Kiadás éve. pp. oldalszámok)
(Intézmény rövidítése: *katalógusszám*)

Tanulmányok

A folyóirat neve

(Intézmény rövidítése: *katalógusszám*)

Sorsz. – Szerző (Családnév, Keresztnev): A cikk címe. In: Folyóirat neve Kiadás éve. Száma, pp.
oldalszámok. (Utalás: *Családnév, Keresztnev rövidítve. A mű rövid címe. Kiadás éve. pp.*
oldalszámok) (Intézmény rövidítése: *katalógusszám*)

Kéziratok

Sorsz. – A kézirat tárgya. (Utalás: *Családnév, Keresztnev rövidítve. A mű rövid címe. Kiadás éve.*
pp. oldalszámok) (Intézmény rövidítése: *katalógusszám*)

Levelek

Sorsz. – A levél címe, címzettje, tárgya. A levél keltezésének helye, A levél keltezésének ideje.
Publ.: Kiadás címe. Kiadó, Kiadás helye, Kiadás ideje. vagy Kézirat (utal az eredeti
dokumentum publikálására vagy egyedi, kéziratolt voltára). (Utalás: *Családnév,*
Keresztnev rövidítve. A mű rövid címe. Kiadás éve. pp. oldalszámok) (Intézmény
rövidítése: *katalógusszám*) (Intézmény rövidítése: *katalógusszám*)

Térképek

Sorsz. – Térkép címe. Méretarány, térkép kivágata pl.: ész.: 2°05' – dsz.: 11°05'; kh.: 8°30' –
27°00'; Publ.: Kiadás címe. Kiadó, Kiadás helye, Kiadás ideje. vagy Kézirat (utal a
térkép publikálására vagy egyedi, kéziratolt voltára). (Utalás: *Családnév, Keresztnev*
rövidítve. A mű rövid címe. Kiadás éve. pp. oldalszámok) (Intézmény rövidítése:
katalógusszám) (Intézmény rövidítése: *katalógusszám – magángyűjtemény esetén a*
gyűjtemény neve)

Rövidítések

Porbase: <http://porbase.bnportugal.pt> (2008. augusztus)

AHA: Arquivo Histórico de Angola

AHU: Arquivo Histórico Ultramarino

AK: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

ASC: African Studies Centre – University of Leiden

BL: British Library

BNL: Biblioteca Nacional Lisboa

BPMP: Biblioteca Pública Municipal do Porto

BSGL: Biblioteca da Sociedade de Geografia de Lisboa

ChJFT: Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság Térképtára

DARMAD: Direcção Regional dos Assuntos Culturais – Biblioteca de Documentação Contemporânea

EK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár

ELTE Térktud.: Eötvös Loránd Tudományegyetem Geoinformatikai és Térképtudományi Tanszék Könyvtára

Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.: Escola Secundária de Santa Maria Maior, Viana do Castelo

FCGBG: Fundação Galouse Gulbenkian – Biblioteca Geral de Arte

FSZEK: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára

HL: Huntington Library – Manuscript Department, San Marino, California

ISCSP: Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas – Universidade Técnica de Lisboa

KKMK: Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár

MFT: Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára

MTAK: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

OSZK: Országos Széchényi Könyvtár

PGM: Petermann's Geographische Mittheilungen

RGS: Royal Geographical Society Library

SADOCC: Southern Africa Documentation and Cooperation Centre

SOAS: School of Oriental & African Studies

UBJCS: Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg

UCBG: Universidade de Coimbra – Biblioteca Geral

UCDA: Universidade de Coimbra – Biblioteca do Departamento de Antropologia

UCJPII: Universidade Católica – Biblioteca João Paulo II.

UCLE: Universidade de Coimbra – Faculdade de Letras

UCMIG: Universidade de Coimbra – Departamento de Ciências da Terra (Ex-Museu e Lab.
Mineral Geológico)

UMSD: Universidade do Minho – Serviço de Documentação

ULLE: Universidade de Lisboa – Faculdade de Letras

ULSD: Universidade de Lisboa – Serviço de Documentação

UPLE: Universidade do Porto – Faculdade de Letras

UBW: Universitätsbibliothek Wien

Névmutató

Ács, József	82	Currie, ?	95
Adams, H. G.	66	Cziráky, Gyula	83
Albuquerque, Luís de	74, 75, 76	Csongor, Barnabás	73
Alexanderson, Carl	90	Dapper, ?	107
Alferes, João José Liberio	87	Decken, von der	107
Amaral, Ilídio do	76	Delgado, Ralph	76
Amaral, José Rodrigues Coelho do	98	Dessewffy, Emil	97, 102
Anderson, Charles John	60, 92, 104	Dias, J. Pereira	114
Andrade, Alfredo Filippe de	113	Dias, Jill R.	74, 89
Andrade, André Paulo de	71	Dolezal, Helmut	70
Andrade, Antônio Alberto Banha de	74	Dull, Gyöngyvér	63
Andrade, Justino José de	103	Ecsedy, Csaba	77, 79
Antal, László	73	Eötvös, József	96, 97
Antunovics, József	83	Erhardt, ?	107
Aparício, Maria Alexandra	64, 79, 88	Feio, Mariano	74, 116
Arany, László	97	Fodor, István	63, 73, 82
Arrowsmith, John	93	Fonseca, Sebastião de Almeida Saldanha da	87
Athoguia, Visconde de	98	François, Curt von	111
Bain, Andrew Geddes	104	Fricke, F.	93
Baker, Samuel White	107	Furtado, Luis Candido Cordeiro Pinheiro	102, 103, 106
Balázs, Dénes	81	Fülöp, Katalin	84
Bánfi, János	60	Galgóczy, Károly	82
Baratier, Albert E.	72	Galton, Francis	104
Barbosa, João Guilherme Pereira	87	Gamito, Antônio Cândido Pedroso	72
Barth, Heinrich	104	Garcia, João Carlos	76
Bartos-Elekes, Zsombor	81, 117	Gonçalves, Júlio	71, 72, 88
Bastian, Adolf	96	Gordimer, Nadine	67
Behm, Ernst	92	Graça, Joaquim Rodrigues	66, 86, 88, 90, 92
Bendefy-Benda, László	61, 79, 85	Grant, James Augustus	60, 107
Bichner, ?	95	Grosschmidt, Gábor	60
Bodrogi, Tibor	63	Hahn, Hugo	93, 104
Boléo, José Oliveira	71	Halász, Gyula	61, 62
Brásio, Antônio	72	Harley, J. Brian	75
Brenner, Richard	93	Harrasowitz, Otto	74
Brózik, Károly	60	Hassenstein, Bruno	93, 113
Buchner, Max	94	Havas, Antal	61
Burton, Richard Francis	59, 99, 106, 107	Havasné, Bede Piroska	62
Cameron, Verney Lovett	60, 64, 93, 106, 107	Heywood, Linda	89
Capelo, Hermenegildo de Brito	64, 65, 66, 71, 88, 94, 95, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 116	Heywood, Linda Marinda	76
Cardoso, Francisco Antônio Gonçalves	98	Holmes, Timothy	67
Cardoso, João Carlos Teo	106	Hunfalvy, János	59, 78, 92, 93, 96, 97, 99, 101, 102
Carvalho, G. Soares de	72	Hurricanes, Isabel Caero	75
Carvalho, Henrique Augusto Dias de	71, 95	I. Ferenc József császár	100
Chailu, Paul Belloni du	60, 66, 106	Irmédi-Molnár, László	114
Chamberlin, David	67	Ivens, Roberto	64, 65, 66, 71, 88, 94, 95, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 116
Chatelain, Heli	89, 113	Jankó, János Ifj.	79, 80, 95, 100
Chavanne, Josef	94, 111	Johnston, Henry Hamilton	67
Cloveira, ?	95	Kempelen, Béla	61
Coillard, F.	108	Kéz, Andor	62
Cooley, William Desborough	66, 90, 91, 92, 103	Kiepert, Heinrich	94, 111
Cordeiro, Luciano	87, 88	Kiss, Csongor	64
Corne, Ernst	72	Kovács, Sándor	81
Cortêsão, Armando de Freitas Zuzarte	72, 73, 75	Krapf, Johann Ludwig	107
Costa, Fernando da Leal	92, 105	Krizzsán, László	62, 63, 67, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 89, 102
Costa, João Dolbelk	87		
Costa, Padre Cândido Ferreira da	73		

Kubassek, János	81, 83	Ratzel, Friedrich	95
Kun, Nicholas. de	85	Ravenstein, Ernst Georg	94
Lannay, ?	94	Rebmann, Johannes	107
Lecomte, Padre Ernesto	88, 112	Régi, Tamás	76
Lima, Augusto Guilherme Mesquitela	75	Rego, António Silva	73
Lindner, ?	94	Reguly, Antal	96
Listowel, Judith	61, 62, 102, 115, 116	Ribeiro, Manuel Ferreira	69
Livingstone, David	60, 61, 62, 66, 67, 68, 70, 90, 91, 92, 93, 94, 103, 104, 105, 106, 107, 115, 116, 118	Rohn, Alajos	104
Lopes, José Martins	87	Rónay, Jácint	90, 99
Machado, João de Souza	70	Rozmán, Zsuzsa	63
MacQueen, James	73, 90	Sá da Bandeira, Visconde de	70, 98, 105, 113
Maddison, Francis	72	Sámi, Lajos	60, 78, 106
Maderios, Carlos Alberto	73, 116	Sandoval, Candido de Alemeida	87
Magyar, Etelka	101	Santos, Maria Emília Madeira	66, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 116
Magyar, Győző	83	Sauer, Walter	64, 76, 95
Magyar, Imre	96, 97, 100, 101, 102	Schapera, Isaac	67
Magyar, László	37, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 70, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 114, 115, 116, 118	Schweinfurth, Georg August	107
Marjay, Frederico	88	Sebestyén, Éva	77
Martins, Francisco A. Oliveira	65	Serpa Pinto, Alexander Alberto de la Rocha	60, 69, 88, 90, 94, 107, 108, 109, 110, 115
Mauch, Karl	93	Shaco, Norton	78, 101
Mechow, Alexander D. von	94	Silva, José António da	87
Meier, Wilma	74	Silva, Miguel Sorres da	66
Mello, Coronel Fortunato de	103	Singer, H.	91
Metcalf, Edward H.	59, 99	Somogyi, Sándor	62
Migueis, João Pedro	103	Sonderegger, Arno	95
Mildner-Spindler, Roma	91	Soromenho, Fernando Monteiro de Castro	91
Moffat, Robert	104	Speke, John Hanning	60, 106, 107
Monteverdi, Emilia	96	Stanley, Henry Morton	60, 69, 70, 93, 94, 95, 105, 106, 107, 111, 115
Mota, A Teixeira da	73, 75, 85	Supan, Alexander	95, 112
Mota, A. Teixeira da	62	Szabó, Aladár	67
Murray, John	66, 67	Szász, Béla	60
Nagy, Iván	59	Széchenyi, István	84, 97, 99
Nemerikényi, Zsombor	64, 80, 81, 82	Szendrói, G. J.	82
Németh, Imre	62, 79	Szinnyei, József	61
Newitt, Malyn	73	Thirring, Gusztáv	60, 61, 78, 80, 84, 85, 100, 101, 114
Nowell, Charles E.	74	Thornton, John	89
Oberländer, Richard	70	Toldy, Ferenc	83, 96, 97, 99, 102
Oliveira, Antonio Augusto de	111	Torday, Emil	76
Oswald, ?	115	Tót, Márton	106
Oswell, William Cotton	115	Tóth, Béla	82
Paiva, Arthur de	88, 95	Török, János	100
Pataki, Zsuzsa	63	Vajkai, Zsófia	63, 64, 81
Pélissier, René	75	Vandon, ?	115
Perreira, Marques	112	Vansina, Jan	89, 96
Petermann, August	92, 101, 103, 104, 105, 106, 107	Verissimo, José Manuel da Silva	76
Pogge, Paul	94, 95	Wagner, Hermann	60
Porto, António Ferreira Francisco da Silva	68, 69, 85, 86, 90, 91, 116	Welwitsch, Friedrich	70, 86, 87, 93
Rákosné Ács, Klára	63	Wichmann, H.	94, 95
Rath, ?	104	Woodward, David	75
		Wurzbach, Constant von	60
		Xántus, János	100

6.1 Könyvek

Magyar, László (1818–1864)

1. – Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai. Kiadta Hunfalvy, János. A magyar akadémia költségein. Eggenberger, Pest, 1857. (továbbiakban: *Magyar László levelei. 1857.*) (Utalás: Thirring, G.: *Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 10.*; Thirring, G.: *Magyar László élete. 1937. 19., 23., 24., 27., 85. lábjegyzetek*; Ecsedy, Cs.: *Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, pp. 559–560.*; Krizsán, L.: *Magyar László. 1983. p. 216.*; Balázs, D.: *Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*) (AK: 709.346; EK: Ge 2175; OSZK: 250.642)
2. – Utazás Dél-Afrika belsejében – Magyar László által. Első könyv. Kézirat. (Utalás: Krizsán, L.: *Magyar László. 1983. p. 216.*) (MTAK: 13/1858. Földr.)
3. – Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta Hunfalvy, János, MTA I. tag. Első kötet. Eggenberger, Pest, 1859. (továbbiakban: *Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években. 1859.*) (Utalás: Thirring, G.: *Magyar László élete. 1937. 21., 22., 85. lábjegyzetek*; Ecsedy, Cs.: *Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, pp. 559–560.*; Fodor I.: *Introduction to the history of Umbundu. 1983.*; Krizsán, L.: *Magyar László. 1983. p. 217.*; Balázs, D.: *Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*) (AK: 101.220, 709.344, 707.383; EK: Ge 2298, 410493; OSZK: 49.605; BL: Ac.825/56.)
4. – Magyar László's Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857. Pesth, Leipzig, 1859. (Utalás: In: *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde 1859. 7. kötet, p. 540.*; Burton, R. F.: *Edward H. Metcalf manuscript collection of Sir Richard Francis Burton, circa 1846–1939.*; Thirring, G.: *Magyar László élete. 1937. p. 85.*; Balázs, D.: *Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*) (AK: 707.062; EK: Ge 1511; OSZK: 877.h; BL: 10095.g.18.; RGS: MG535G)
5. – Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851, 1855 bereisten Länder Moluwa, Moropu und Lobal. (Utalás: *Bibliography of African Languages. 1860. pp. 180–181.*; Silva Porto: *Viagens e apontamentos. 1886. Bibliografia, p. 442.*; Krizsán, L.: *Magyar László. 1983. p. 218.*) (BNL: szabadpolc)
6. – Nagy, Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. kötet. Pest, 1860. p. 241. (Utalás: Thirring, G.: *Magyar László élete. 1937. p. 4.*) (OSZK: *Folyóirat olvasó – szabadpolc*)

7. – Wagner, Hermann: Die neuesten Entdeckungsreisen an der Westküste Afrika's. Mit besonderer Berücksichtigung der Reisen und Abenteuer von Paul Belloni du Chaillu, Ladislaus Magyar und Charles John Anderson. Otto Spamer, Leipzig, 1863. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 88.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 223.) (OSZK: 32.634/3)*)
8. – Szász, Béla: Magyar László utazása Nyugat- és Dél-Afrikában. In: Pákh Albert: A magyar ember könyvtára. Pest, 1863. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 223.)*)
9. – Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon. Magyar Ladislaus. XVI. kötet, pp. 273–277. Fondonio–Marlom, Druck und Verlag der K. K. Hof- und Stadt-druckerei. Wien, 1867. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László a köztudatban. – Valóság és fantázia, In: A Földgömb 1937. 7. szám, p. 251.) (OSZK: 620.432;)*)
10. – Somogyi-féle Magyar Lexikon. Magyar, László. XI. kötet, pp. 583–585. Wilckens és Waidl Kiadóhivatala, Budapest, 1882. (*Utalás: Thirring, G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 1.; Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 11.; Thirring, G.: Magyar László a köztudatban. – Valóság és fantázia, In: A Földgömb 1937. 7. szám, p. 251.) (OSZK: 813497)*)
11. – Sági, Lajos: Dél-afrikai utazások és fölfedezések. Különös tekintettel Magyar László, Dr. Livingstone, (Dávid), du Chaillu, (Paul Belloni), Stanley, (Henry Morton), Grant, (James Augustus), Speke, (John Hanning) és Cameron, (Verney Lovett) utazásaira. Budapest, 1876. II. kiad.: 1885. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 224.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.) (OSZK: 18.548/5; EK: 109426; BL: X.808/3377)*)
12. – Brózik, Károly: Serpa Pinto, (Alexander Alberto de la Rocha) utazása Afrikán Keresztül az Atlanti Óceántól a Csendes Óceánig. Bevezetéstül a Dél-Afrikában tett utazások vázlatával Thirring Gusztávtól. Franklin, Budapest, 1884. pp. 17–21. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. V.) (EK: Ge 6036; OSZK: 49.636/3)*)
13. – Thirring, Gusztáv: Beiträge zur Biographie Ladislaus Magyar's. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1888. (*OSZK: 139.758)*)
14. – Bánfi, János: Magyar László utazásai és kalandjai. Az érettebb ifjúság számára. Révai, Budapest, 1892. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 12.; Thirring, G.: Magyar László a köztudatban. – Valóság és fantázia, In: A Földgömb 1937. 7. szám, p. 252.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.;) (FSZEK: Budapest gyűjtemény; OSZK: 299.270)*)
15. – Grosschmid, Gábor: Magyar László. Életleírás. Bácska és Bács-Bodrog vármegye történelmi társulatának Évkönyve 1894-ről, Zombor, 1894. pp. 123–126. (*Utalás: Thirring, G.:*

- Magyar László – Szombathely szülöttje. 1937. p. 358.; Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 11.; Thirring, G.: Magyar László a köztudatban. – Valóság és fantázia, In: A Földgömb 1937. 7. szám, p. 251.)*
16. – Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve. 1896. p. 156. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 3. lábjegyzet)*
 17. – Havas, Antal: Afrikai képek. Különös tekintettel Magyar Lászlóra. Krausz-Fischer, Szabadka, 1895. *(Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.;) (OSZK: 127.983)*
 18. – Szinnyei, József: Magyar Írók. 1902. Vol. 3., p. 291. *(Utalás: Welwitsch: Vida e obra. 1974. p. 53.)*
 19. – Kempelen, Béla: Magyar nemesi családok. VII. kötet, Budapest, 1913. p. 19. *(OSZK: Folyóirat olvasó – szabadpolc)*
 20. – Magyar László utazása a délafrikai Bihé országba. Pallas, Budapest, 1926. *(OSZK: 17.564/10) (ue.: Danubia, Wien, 1907. OSZK: 822.011)*
 21. – Magyar László. (Egy délafrikai felfedező-utazó élete.) Országos Közművelődési Tanács, Budapest, 1927. *(OSZK: 199.338)*
 22. – Bendefy-Benda, László: Afrika meghódítása. Magyar Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága, Budapest, 1934. *(Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226.) (KKMK: 910; B 46)*
 23. – Bendefy-Benda, László: Magyar László: Tizenöt év Dél-Afrikában. Magyar Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága, Budapest, 1934. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 2. lábjegyzet; Thirring, G.: Magyar László a köztudatban. – Valóság és fantázia, In: A Földgömb 1937. 7. szám, p. 252.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.) (AK: 110.165; OSZK: 162.881)*
 24. – Halász, Gyula: Öt világrész magyar vándorai. Magyar László. pp. 77–88. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936. *(Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.) (OSZK: Általános olvasóterem – szabadpolc: IV. 91.51.)*
 25. – Thirring, Gusztáv: Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai. Kilián, Budapest, 1937. *(továbbiakban: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937.) (Utalás: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. xiii; Ecsedy, Cs.: Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, p. 560.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 256.) (AK: 166.708; OSZK: 69.513)*

26. – Magyar László Dél-Afrikai utazásaira vonatkozó hivatalos iratok a lisszaboni Tengerentúli Tanács irattárából. h.n., é.n. kézirat (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. VI.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 220.*) (MFT)
27. – Kéz, Andor: A Kongó problémája. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1938. pp. 79–128. (*Utalás: A Magyar Földrajzi Irodalom. 1938. p. 12.*) (OSZK: (4)91.413.)
28. – Kéz, Andor: Észak- és Dél-Afrika felfedezése és meghódítása. Magyar László küszködése. pp. 302–313.; Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1938. (*Utalás: A Magyar Földrajzi Irodalom. 1938. p. 12.*) (OSZK: (4)91.413.)
29. – Halász, Gyula: Világjáró magyarok. Aquincum Irodalmi és Könyvkiadó, Budapest, 1945. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226.*)
30. – Németh, Imre: Őserdők mélyén. Magyar László regényes életrajza. Budapest, 1953. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 256.*) (AK: 163.038; OSZK: B17.025; BL: 010028.tt.38.)
31. – Németh, Imre: In den Tiefen der Urwälder. Berlin, 1961. (OSZK: 33.918)
32. – Mota, A. Teixeira da: O problema da Travessia em meados do século XIX. As viagens de Ladislaus Magyar (1849–1859)” In: A Cartografia Antiga da África Central e a travessia entre Angola e Moçambique: 1500–1860. Sociedade de Estudos de Moçambique, h.n., 1964. (BNL: S.A.97817; BPMP; BSG: Ideográfico: 127-A-16; ULLE: HD 1001V)
33. – Magyar életrajzi lexikon. 1969. Vol. 2., p. 121. (*Utalás: Welwitsch: Vida e obra. 1974.*)
34. – Havasné, Bede Piroska – Somogyi, Sándor (ed.): Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 227.; Krizsán, L.: Magyar utazók Afrikában. 1994.*)
35. – Magyar László’s Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857. Pesth, Leipzig, 1859. Nendeln: Kraus Reprint, 1973. (ASC: Afrika 16927)
36. – Listowel, Judith: The other Livingstone. For the first time the story can be told four men who played a crucial part in David Livingstone’s discoveries. Julian Friedmann Publishers Ltd., London, 1974. (továbbiakban: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974.) (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 227.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 256.*) (OSZK: OC.47.308; ASC: Afrika 8591; BL: 83/01634)
37. – Krizsán, László: „Homo regius” Afrikában. Moluva és Ka-lobár szójegyzék. In: II. Tanulmányok a fejlődő országokról. Magyar Tudományos Akadémia Afro-Ázsiai Kutató Központja. Budapest, 1975. 78. szám, pp. 35–38. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 219.*)

38. – Fodor, István: The use of L. Magyar's records (1859) for the history of Umbundu. h.n., 1977. (AK: 634.332; OSZK: 53.134)
39. – Bodrogi, Tibor: Messzi népek magyar kutatói. A magyar néprajz klasszikusai. I-II. kötet. Gondolat, Budapest, 1978. (Utalás: Krizsán, L.: *Magyar utazók Afrikában*. 1994.)
40. – Krizsán, László: Magyar László élete és munkássága. Magyar László emlékkiállítás. Dunaföldvár, 1979. (Utalás: Balázs, D.: *Magyar utazók lexikona*. 1993. p. 256.)
41. – Krizsán, László: Magyar László élete és tudományos működése. Kalocsa, 1981. (OSZK: B92.267)
42. – Krizsán, László: Magyar László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. (Balázs, D.: *Magyar utazók lexikona*. 1993. p. 256.; Krizsán, L.: *Magyar utazók Afrikában*. 1994.) (AK: 629.481; EK: 031241; OSZK: A20.426;)
43. – Fodor, István: Introduction to the history of Umbundu László Magyar's records (1859) and the later sources. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. (AK: 507.018; 739.255; OSZK: C83.178; ASC: Afrika 14354; BL: YA.1986.b.2447)
44. – Rákosné Ács, Klára: Vallanak a betűk. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. pp. 341–351. (AK: 644.709; EK: 208964)
45. – Magyar, László: Afrikai Utazásai. Panoráma, Budapest, 1985. (Krizsán, L.: *Magyar utazók Afrikában*. 1994.) (Balázs, D.: *Magyar utazók lexikona*. 1993. p. 256.) (OSZK: B102.331)
46. – Magyar, László: Afrikai Utazásai. Panoráma, Madach, Bratislava, 1985. (OSZK: számítógépes katalógus)
47. – Krizsán, László: Újabb adatok Magyar László élettörténetéhez. h.n., 1986. pp. 36–43. (Balázs, D.: *Magyar utazók lexikona*. 1993. p. 256.)
48. – Dull, Gyöngyvér – Pataki, Zsuzsa – Rozmán, Zsuzsa: Magyar László élete. XVII. Országos Honismereti Akadémia. Szekszárd, 1989. pp. 27–30.
49. – Vajkai, Zsófia: Notas de László Magyar explorador da Africa, sobre a agricultura dos povos angolanos. In: Estudos em Homenagem e Ernesto Vega de Oliveira. Lisszabon, 1989. pp. 825–850. (Utalás: *Revista Internacional de Estudos Africanos*. n°12 e 13, 1990. p. 517.; BNL: S.C.63502V.; BPMP: N7-5-43; UCBG: 6-6-33-38)
50. – Krizsán, László: Afrika rejtelmes ösvényein: Magyar László életútja. Dunaföldvár, Öttömös, 1993. (EK; FSZEK)
51. – Krizsán, László: Magyar László emlékkiállítás az Afrika-kutató születésének 175. évfordulója alkalmából. h.n., 1993. (EK; FSZEK)
52. – Krizsán, László (ed.): A fekete földrész vándora; szemelvények Magyar László afrikai útleírásaiból. Budapest, Terraprint, 1994. (AK: 945.977; FSZEK; OSZK)

53. – Vajkai, Zsófia: Um Húngaro em Angola. Viagens de Ladislau Magyar (1818–1864) através dos Documentos do AHU. In: Actas do Seminário. Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995. Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lissabon, 1997. pp. 361–374. (*ASC: Afrika 27389; BNL: H.G.48388V*)
54. – Aparício, Maria Alexandra: Um Húngaro entre Bienes em Meados do Século XIX: Interpretação e Análise das suas Relações. In: Actas do Seminário. Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995. Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lissabon, 1997. pp. 391–403. (*ASC: Afrika 27389; BNL: H.G.48388V*)
55. – Kiss, Csongor: Magyar László. In: Nagy Ferenc (ed.): Magyar Tudóslexikon. Budapest, 1997.
56. – Nemerkenyi, Zsombor: László Magyar's Maps and Their Analysis and Comparison with Other Traveller's Works. In: 3rd International Conference of PhD Students, Natural Sciences, Miskolc, 2001. pp. 33–41.
57. – Nemerkenyi, Zsombor: Magyar László szerepe a XIX. századi Afrika-kutatásban. GEO 2002 Magyar Földtudományi Szakemberek Világtalálkozója. Sopron, 2002. augusztus. p. 13.
58. – Sauer, Walter: Wien – Windhoek retour. 150 Jahre Beziehungen zwischen Österreich und Namibia. SADOCC, Wien, 2008. (*UBW: I-1454618*)

Cameron, Verney Lovett (1844–1894)

59. – Cameron, Verney Lovett: Across Afrika. London, 1877. Vol. I.–II. (p. II/174.) (*Utalás: Thirring, G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 11.*) (*BSSL: Materias: 143-D-8*)
60. – Cameron, Verney Lovett: A travers l'Afrique: voyage de Zambezi a Benguela. Hachette, Paris, 1878. (*Porbase*)

Capelo, Hermenegildo de Brito (1841–1917) – Ivens, Roberto (1850–1898)

61. – Capelo, Hermenegildo de Brito: Expedição Científica ao interior de África. Observações meteorológicas, magneticas, feitas por Hermenegildo de Brito Capello e Roberto Ivens. Lissabon, 1879. (*BSSL: Materias: 50-A-(Vol. I.)*)
62. – Capelo – Ivens: Regresso dos benemeritos exploradores Capello e Ivens da sua exploração geographica através da África em 1885. Imprensa Nacional, Lissabon, 1887. (*Utalás:*

Santos, Maria Emília Madeira: Travessias científicas da África. 1987. p. 14.) (BNL: H.G.7168V.; BPMP: 91/I/86)

63. – Capelo – Ivens: De Benguela às Terras de Iacca; descrição de uma viagem na África Central e Ocidental. Compreendo Narrações, aventuras e estudos importantes sobre as cabeceiras dos rios Cunene, Cubango, e de grande parte do curso dos dois últimos; além da descoberta dos rios Hamba, Canali, Sussa e Cugo, e larga notícia sobre as terras de Quiteca N'bungo, Sosso, Futa e Iaca por H. Capelo e R. Ivens Oficiais da Armada Real, Expedição organizada nos anos de 1877–1880. Imprensa Nacional, Lisszabon, 1881. Fakszimile kiadás: Publicações Europa – América 1996. *(BPMP: I8-2-70[I] – [2]; UCBG: 6-50-43;)*
64. – Capelo – Ivens: De Angola á contra-costa Descrição de uma viagem atravez do Continente Africano Compreendendo narrativas diversas aventuras e importanten descobertas entre as quaes figuram a das origens do Lualaba, caminho entre as duas costas, visita ás terras Caranganja, Katanga e ao cursodo Luapula, bem como a descida do Zambeze, do Choa ao Oceano por H. Capelo e R. Ivens Oficaes da Armada Real Portuguese. Imprensa Nacional, Lisszabon, 1886. Fakszimile kiadás: Publicações Europa – América, 1996. *(BPMP: H8-3-14(190) – (191); MG534D)*
65. – Capelo – Ivens: De Benguella as Terras de Iácca: descrição de uma viagem na Africa central e occidental, compreendendo narrações, aventuras e estudos importantes sobre as cabeceiras dos rios Cu-nene, Cu-bango, Lu-andó, Cu-anza, e Cu-ango e de grande parte do curso dos dois últimos anos; alem das descoberta dos rios hamba, Cualí, Sussa e Cughó, e larga noticia sobre as terras de Quiteca N'bungo, Sosso, Futa e Iácca. Expedição organisada nos annos de 1877-1880. Imprensa Nacional, Lisbon, 1881. *(RGS: MG541D)*
66. – Capelo – Ivens: From Benguella to the Territory of Yacca. Description of Journey into Central and West Africa. Comprising narratives, adventures, and important surveys of the Sources of the rivers Cunene, Cubango, Luando, Cuanza, and Cuango, and of great part of the course of the two latter; Together with the Discovery of the Rivers Hamba, Canali, Sussa, and Cughó, and a detailed Account of the Territories of Quiteca N'bungo, Sosso, Futa, and Yacca. Expedition organized in the year 1877-1880. Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, London, 1882. Fakszimile kiadás: Negro Universiy Press, New York, 1969. *(BPMP: Q7-8-88)*
67. – Martins, Francisco A. Oliveira: Capelo e Ivens. Lisszabon, 1951. Vol. I. – Documentos, 1952. Vol. II. – Diário da viagem de Angola á contra-costa. *(Utalás: Bibliografia do Ultramar Português. 1962. Viagens. pp. 103–108.) (BSGL)*

68. – Santos, Maria Emilia Madeira: Capelo e Ivens: um fecho europeu para uma tradição nacional. Centro de Estudos de História e Cartografia Antiga, Série Separatas 184. Lisszabon, 1987. (BNL: C.H.104P; BPMP: O4-S237c; FCGBG: VG352.2)
69. – Expedição Capello e Ivens através da África em 1884–85. Itinerários da viagem. Edições Culturais da Marinha, h.n., 1989. (BNL: H.G.35368P.; BPMP: F8-3-39; UCBG: 6–12–36–1)
70. – Hermenegildo Capelo e os seu tempo: referida exposição. Palmela, 1991. (BNL: B11506V)
71. – Silva, Miguel Sorres da: Roberto Ivens: o homem, a vida. Ponta Delgada, 1996. (BNL: S.C.33505P)
72. – Capelo – Ivens: A Caminho do Zambeze. Publicações Europa – América, 1998. (BPMP: N3-3-405(30))

Cooley, William Desborough (?–1883)

73. – Cooley, William Desborough: Inner Africa laid open. London, 1852. (BSGL: Materias: 1-D-172)
74. – Cooley, William Desborough – Graças, Joaquim Rodrigues: Reise nach Muata-ya-nvo (Inner-Afrika) 1843–1845 und Dr. Livingstone’s Forschungen Zwischen dem Casai und Coanza 1854 und 1855. von [...] Gotha, 1856. (Utalás: Bibliografia dos descobrimentos e navegações. 1954. p. 17.) (BSGL: Materias: Cx^a12- n^o-27)
75. – Cooley, William Desborough: Inner Africa laid open, in an attempt to trace the chief lines of communication across that continent south of the Equator. Negro Universities Press, New York, 1969. (Porbase)

Chaillu, Paul Belloni du (1831–1903)

76. – Chaillu, Paul Belloni du: Explorations and Adventures in Equatorial Africa. London, 1861. (BSGL: Materias: 2-D-147)
77. – Chaillu, Paul Belloni du: Nouvelles aventures de chasse et de voyage, chez les sauvages. Paris, 1875. (Porbase)

Livingstone, David (1813–1873)

78. – Murray, John: Missionary travels and researches in South Africa. London, 1857. (BNL: H.G.10018P.)
79. – Adams, H. G.: Dr. Livingstone, his life and adventures. Houlston&Wright, London, 1857. (Utalás: PGM 1857. p. 222.)

80. – Livingstone, David: African Journal. London, 1858. Vol. I.–II. (OSZK: OL 32.352)
81. – Livingstone, David: Missionreisen und Forschungen in Süd-Afrika. Leipzig, 1858. (OSZK: 58815)
82. – Murray, John: A popular account of missionary travels and researches in South Africa. London, 1861. (Utalás: Thirring, G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 11.) (Porbase)
83. – Livingstone, David: Explorations dans l'intérieur de l'Afrique Australe et voyages a travers le continent de Saint-Paul de Luanda a l'embarque du Zambéze de 1840 a 1856. Paris, 1877. (BSGL: Materias: 4-E-187)
84. – Dernier Journal au docteur David Livingstone. Paris, 1879. (Porbase)
85. – Johnston, Henry Hamilton: Livingstone and the exploration of Central Africa. London, Liverpool, 1891. (OSZK: 298.892)
86. – Szabó, Aladár: Livingstone Dávid utazásai és felfedezései. Hornyánszky Nyomda, Budapest, 1895. (OSZK: 263.983)
87. – Livingstone, David: Missionary Travels. London, 1913. (UCJP: 910.421V)
88. – Schapera, Isaac (ed.): Livingstone's missionary correspondence 1841–1856. Chato & Windus, London, 1961. (BL: 4572.ee.31.; BNL: R.16700V; FCGBG: BI2251)
89. – Schapera, Isaac (ed.): David Livingstone Family Letters, 1841–1856. Chato & Windus, London, 1959. (BL: 010601.a.3.)
90. – Schapera, Isaac (ed.): Livingstone's Private Journal. 1851–1853. Chato & Windus, London, 1960. (BL: 10818.pp.21.)
91. – Schapera, Isaac (ed.): Livingstone's African Journal. 1853–1856. Chato & Windus, London, 1963. (BL: 10061.c.29.)
92. – Chamberlin, David (ed.): Some letters from Livingstone 1840–1872. Negro University Press, New York, 1969. (BNL: S.L.41546V)
93. – Krizsán, László: „Homo Regius” Afrikában. Emlékezés David Livingstone halálának 100. évfordulójára. Budapest, 1975. (OSZK: C69.128)
94. – Gordimer, Nadine: Livingstone bajtársai. Budapest, Magvető, 1976. (OSZK: B80.406)
95. – Holmes, Timothy: Letters & documents 1841–1872: the Zambian Collection at the Livingstone Museum containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts; with chronology, biographical chapters and annotated index. The Livingstone Museum by Currey, London, 1990. (SOAS: U808.86 /593168; UBJCS: RB 10032)

96. – Livingstone, David: Missionary travels and researches in South Africa. Including a sketch of sixteen years' residence in the Interior of Africa by David Livingstone. Lock & Co., New York, Melbourne, é.n.

Porto, António Ferreiro Francisco da Silva (1817–1890)

97. – Memória de Mocamos, Bié 13 de Agosto de 1841. Bihé, 1841. (*BSGL: Reservados: Pasta E-11-2*)
98. – Porto, da Silva: Extractos da correspondencia que tive com Domingos da Silva Porto relativa á escriptura de dissolução e arrendamento celebrada em 24 de Março de 1854. Lissabon, 1856. (*Porbase*)
99. – Notas para retocar a minha obra logo que as circunstancias o permittam. h.n., 1868. (*BSGL: Reservados: 2-C-7*)
100. – Copiador de Cartas. 17 de Janeiro de 1871 a 29 de Fevereiro de 1888. h.n., é.n. (*BSGL: Reservados: 2-B-30*)
101. – Copiador de Cartas 1 de Março de 1888 a 7 de Março de 1890. h.n., é.n. (*BSGL: Reservados: 2-B-31*)
102. – A morte de Silva Porto. Cartas do Capitão do Governador Geral de Angola e outros documentos. Lissabon, 1890. (*BNL: H.G.6667//4V.*)
103. – Os ultimos dias de Silva Porto. (Extracto do seu diário) Lissabon, 1891. (*BNL: H.G.6667//4V.*)
104. – Silva Porto e Livingstone. Manuscrito de Silva Porto Encontrado no seu espólio. Sociedade de Geographia de Lisboa, 1891. (*Utalás: Bibliografia dos descobrimentos e navegações. 1954. p. 129.; Santos, Maria Emilia Madeira: Perspectiva do comércio sertanejo do Bié na segunda metade do século XIX. 1981. pp. 23., 61.; Santos, Maria Emilia Madeira: Silva Porto e os problemas da África. 1983. p. 20.*) (*BNL: H.G.6667//4V.*)
105. – Porto, da Silva: Viagens e apontamentos de um portuense em Africa. Lissabon, 1942. (*Utalás: Santos, Maria Emilia Madeira: Perspectiva do comércio sertanejo do Bié na segunda metade do século XIX. 1981. p. 11.*) (*BPMP catálogo antigo – obras até 1948: A6-8-33; ULLE: HD 67V; UPLE: 9/1/15v*)
106. – Santos, Maria Emilia Madeira: Silva Porto e a exploração científica da África. Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série Separatas 143. Secção de Lisboa. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lissabon, 1980. (*BNL: P.P.11371V.; BPMP catálogo autores desde 1948: S6-5-7(143); B6-6-38(143); ULLE: HD254A;*)

107. – Santos, Maria Emília Madeira: Silva Porto e os problemas da África Portuguesa no século XIX. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série separatas 149. Secção de Lisboa, Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Coimbra, 1983. (BNL: P.P.11371V.; H.G.34843V.; BPMP catálogo autores desde 1948: K3-3-33(7), K-3-33(3), S6-5-7-(149); ULLE: HD 260A,CA108_EA ;)
108. – Porto, da Silva: Viagens e apontamentos de um portuense em Africa. Coimbra, 1986. (továbbiakban: *Silva Porto: Viagens e apontamentos. 1986.*) (ASC: Afrika 20548.1; BNL: C.G.13881V.; BPMP catálogo autores desde 1948: Z6-9-51, G8-10-27; ULLE: HD1472V; DARMAD 9/A/23; ULSD: 82-992 PRT*Vgn;)

Serpa Pinto, Alexander Alberto de la Rocha (1846–1900)

109. – As conferencias e o itinerario do viajante Serpa Pinto atravez das terras da África Austral nos limites das provincias de Angola e Moçambique. Bié a Shoshong. Junho a Dezembro de 1878. Estudo critico e documentado contendo duas cartas geographicas por Manuel Ferreira Ribeiro. Lisszabon, 1879. (továbbiakban: *As conferencias e o itinerario do viajante Serpa Pinto. Lisszabon, 1879.*) (BNL: H.G.2629A., H.G.44100V.; BSGL: Materias: 25-C-173)
110. – Serpa Pinto: Paper Read by Major Serpa Pinto at Sheffield on Friday, August 22nd, 1879. (BSGL: *Explorações Científicas—sem data de impressão: Cx^a-14-n^o45*)
111. – Serpa Pinto: Como eu atravesssei a África: do Atlântico ao mar Índico, viagem de Benguella à contra-costa a-través de regiões desconhecidas; determinações geographicas e estudos ethnographicos. Sampson Low, Marston, Searle, e Rivington, London, 1881. Vol. I.–II. (Utalás: Santos, Maria Emília Madeira: *Perspectiva do comércio sertanejo do Bié na segunda metade do século XIX. 1981. p. 15.*; Santos, Maria Emília Madeira: *Travessias científicas da África. Lisszabon, 1987. p. 14.*) (BSGL: Materias: 123-f-20; UCBG: 6-14-36-38; UCJPII: 910(67)PIN)
112. – Serpa Pinto: How I crossed Africa: from the Atlantic to the Indian Ocean, through unknown countries; discovery of the Great Zambezi affluents etc. Sampson Low, Marston, Searle, e Rivington, London, 1881. Faksimile kiadás: Johnson Reprint Corporation, New York, London, 1971. Vol. I.–II. (BPMP: Z6-1-6)
113. – Serpa Pinto: Como eu atravesssei a África. Publicações Europa – América, Lisszabon, 1998. (BPMP: I8-2-70[9] (1998-as))

Stanley, Henry Morton (1841–1901)

114. – Stanley, Henry Morton: How I found Livingstone: travels, adventures and discoveries in Central Africa including an account of four months' Residence with Dr. Livingstone. Scribner, Armstrong & Co., New York, 1872. (*Porbase*)
115. – Stanley, Henry Morton: Comment j'ai retrouvé David Livingstone voyages, aventures et découvertes dans le Centre de l'Afrique. Paris, Hachette, 1874. (*OSZK: 608.345; Porbase*)
116. – Stanley, Henry Morton: Through the dark continent or the sources of the Nile and around the Great Lakes of Equatorial Africa and down the Livingstone River to the Atlantic ocean. Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, London, 1878. Vol. I. (*Porbase*)
117. – Stanley, Henry Morton: Atravez do continente Negro em tres volumes. Sociedade de Geographia de Lisboa, 1880. (*BNL: H.G.6667//4V.*)
118. – Stanley, Henry Morton: A terra da escravidão. Lisszabon, 1881. (*Porbase; BNL: H.G.39685V*)
119. – Stanley no Congo. Lisszabon, 1882. (*Porbase*)
120. – Stanley, Henry Morton: Hogyan találtam meg Livingstonet. Officina, Budapest, 1944. (*OSZK: 827.499*)

Welwitsch, Friedrich (1806–1872)

121. – Dolezal, Helmut: Friedrich Welwitsch Vida e obra. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lisszabon, 1974. (*Porbase*)

Általános

122. – Sá da Bandeira, Visconde de: Africa Occidental Portuguesa: a relação de Loanda, o Visconde de Sá da Bandeira e o Presidente da Relação. Universidade de Coimbra, Coimbra, 1852. (*BNL: S.C.11750//11*)
123. – Machado, João de Souza: Correspondencia official dirigida ao Exmº sr. Visconde de Sá da Bandeira, Presidente de Conselho Ultramarino no anno de 1852, 1853, 1854... anno de 1854. 1854. (*BNL: H.G.10898V*)
124. – Sá da Bandeira, Visconde de: Factos e considerações relativas aos direitos de Portugal sobre os territórios de Mulembo, Cabinda e Ambriz, e mais logares da Costa Occidental de África [...] entre o 5º grau 12 minutos e o 8º grau de latitude austral. Lisszabon, 1855. (*Utalás: Bibliografia dos descobrimentos e navegações. 1954. p. 49.*)
125. – Oberländer, Richard: West-Afrika vom Senegal bis Benguela. Leipzig, 1873. (*Utalás: Ecsedy, Cs.: Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, p. 560.*)

126. – Collecções (As) da Expedição Scientifica Africana ordenada pelo Governo de Portugal em 1851 e o direito a ellas perante os tribunaes em Londres. Lisszabon, 1875. (*BSGL: Materias: Cx^a11- n^o-41*)
127. – Expédition portugaise à l'Afrique Centrale. Société de Geographie de Lisbonne, 1878. (*BSGL: Materias: 116-D-14*)
128. – Trabalho geodésicos em Angola. – Reconhecimento do terreno para o estabelecimento de uma base geodésica e escolha de pontos para uma triangulação de primeira ordem por António Guilherme Ferreira de Castro. Lisszabon, 1887. (*Utalás: Bibliografia do Ultramar Português. 1962. Geografia. p. 78.*)
129. – Andrade, André Paulo de: Explorações antiga e modernas de África e introdução ao estudo da hydrografia africana. 1888. Bombain. (*Utalás: Bibliografia dos descobrimentos e navegações. 1954. p. 61.*)
130. – Carvalho, Henrique Augusto Dias de: Expedição portugueza ao Muatiânvua. Sociedade de Geografia de Lisboa, Lisszabon, 1889/94. (*Utalás: Bibliografia dos descobrimentos e navegações. 1954. p. 128.*)
131. – Expedição portugueza ao Muatiânvua. Meteorologia: Climatologia e Colonisação. Estudos sobre a região percorrida pela expedição comparados com os dos benemeritos exploradores Capello e Ivens e de outros observadores nacionaes e estrangeiros. Modo practico de fazer colonisar com vantagem as Terras de Angola pelo Chefe da expedição Henrique Augusto Dias de Carvalho. Lisszabon, 1892. (*BSGL*)
132. – Missões de Angola. parecer e proposta da Comissão Africana. Sociedade de Geographia de Lisboa, 1891. (*BNL: H.G.6667//4V.*)
133. – Gonçalves, Júlio (1881–1963): Sul d'Angola e o quadrado da Môngua na epopêa nacional d'África. Lisszabon, 1926. (*BNL: H.G.22091P; H.G.22396P; ULLE: HP894P*)
134. – Boléo, José Oliveira: Explorações dos portugueses em África. (Reconstituição do itinerário) Lisszabon, 1938. (*Utalás: Bibliografia dos descobrimentos e navegações. 1954. p. 61.*)
135. – Guerras de conquista 1833–1885. Angola. (*Utalás: História da Expansão Portuguesa no Mundo. 1940. Vol. III. pp. 309–312.*)
136. – Ocupação de Angola – A acção militar e a acção civil. (*Utalás: História da Expansão Portuguesa no Mundo. 1940. Vol. III. Capítulo III. pp. 371–388.*)
137. – Tentativas de colonização sistemática em Angola. Viagens de exploração. Efectivação de dominio. (*Utalás: História da Expansão Portuguesa no Mundo. 1940. Vol. III. Capítulo IV. pp. 325–334.*)

138. – A Conferência de Berlim e seus efeitos imediatos. (*Utalás: História da Expansão Portuguesa no Mundo. 1940. Vol. III. Capítulo V. pp. 335–341.*)
139. – A Grande Guerra e as Colónias Portuguesas – Pelo General Norton de Matos. (*Utalás: História da Expansão Portuguesa no Mundo. 1940. Vol. III. Capítulo VI. pp. 423–430.*)
140. – História da Expansão Portuguesa no Mundo. Lisszabon, Editorial África, 1940. Vol. III. (*BNL: szabadpolc*)
141. – Dicionário Corográfico Comercial de Angola. 3.ª edição, Luanda, 1955. pp. 245., 429. (*BSGL: 31–A–41, 29–B–55*)
142. – Brásio, António: Monumenta Missionaria Africana. África Ocidental. I. Série, 15 vols. Agência-Geral do Ultramar, Academia Portuguesa de História. Lisszabon, 1952–1988. II. Série, 5 vols. Idem, idem, 1958–1979. (*Utalás: Portugaliae Monumenta Africana. 1993. Bibliografia*)
143. – Gamito, A. C. P. : King Kazembe and the Marave, Cheva, Bisa, Bemba, Lunda and other Peoples of Southern Africa. Lisszabon, 1960. II. köt. pp. 205–206. (*Utalás: Ecsedy, Cs.: Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, p. 560.*)
144. – Cortesão, Armando de Freitas Zuzarte (1891–1977): The Portuguese discovery and exploration of Africa. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lisszabon, 1961. (*BNL: H.G.22378V.; H.G.22709V.; BPMP catálogo autores desde 1948*)
145. – Carvalho, G. Soares de: Geology of Moçamedes Desert (Angola). Memórias da Junta de Investigações do Ultramar. n.º 26. Lisszabon, 1961. pp. 209–227. (*UPLE*)
146. – Baratier: Travers l'Afrique por le Lieutenant – Colonel [...] Bibliografia do Ultramar Português. Angola, 1962. (*BSGL: Explorações Científicas–sem data de impressão: 31-D-22*)
147. – Gonçalves, Júlio: Bibliografia do Ultramar Português. Existente na Sociedade de Geografia de Lisboa. Fascículo IV. Angola. Publicada em anexo ao Boletim da Sociedade de Geografia de Lisboa. 1962/1963 (*BNL; BSGL*)
148. – Maddison, Francis: Medieval scientific instruments and the development of navigational instruments in the XVth and XVIth century. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série Separatas. 30. 1969.
149. – Corne, Ernst: How did the navigator determine the speed of ship and distance of Rum? Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série Separatas. 31. 1969. (*BNL: H.D.175A; ULLE: CA65–EA*)

150. – Rego, António Silva: O Ultramarino Português no século XIX (1834–1910). 2ª. edição, Agência Geral do Ultramar, Lissabon, 1969. (*Utalás: Missões religiosas e poder colonial no século XIX. Estudos Especias*)
151. – MacQueen, James: Geographical Survey of Africa. – Its Rivers... (Reimpressão de edição de 1840.) Frank Cors & Cº Ltd., London, 1969. (*BSGL: 14-C-85*)
152. – Antal, László – Csongor, Barnabás – Fodor, István: A világ nyelvei. Afrika nyelvei. Gondolat, Budapest, 1970. pp. 251–287.
153. – Cortesão, Armando de Freitas Zuzarte: História da Cartografia Portuguesa. Vol. I–II. com dois capítulos sobre História da Náutica por Luís de Albuquerque. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série Memórias. 6., 8. 1970. (*BNL: C.G.11093V*)
154. – Costa, Padre Cândido Ferreira da: Cem Anos dos Missionários do Espírito Santo em Angola (1866–1966). Nova Lisboa, Angola, 1970. (*Utalás: Missões religiosas e poder colonial no século XIX. Estudos Especias*) (*BNL: R13210V*)
155. – Cortesão, Armando de Freitas Zuzarte: History of portuguese cartography. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lissabon, 1971. (*BNL: S.A.6357A – S.A.6358A; UMSD: BGUMI 528.9(469)(091)*)
156. – Cortesão, Armando de Freitas Zuzarte: Contribution of the Portuguese to scientific navigation and cartography. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série Separatas. 92. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lissabon, 1974. (*BNL: S.A.97590V; P.P.11371V; BPMP: B6-6-38(92), S6-5-7(92); ULLE: HD 234A, HD 49A-FL, CA 89-EA*)
157. – Madeiros, Carlos Alberto: The colonization of the highlands of Huíla (Angola). Memórias do Centro de Estudos Geográficas. nº 2. Universidade de Lisboa, Lissabon, 1976. pp. 665–693. (*továbbiakban: Madeiros, Carlos Alberto: The colonization of the highlands of Huíla (Angola). 1976.) (UPLE)*
158. – Mota, A Teixeira da: A África no planisféro português anónimo „Cantino” (1502). Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série Separatas. 102. 1977.
159. – Santos, Maria Emilia Madeira: Viagens de exploração terrestre dos portugueses em África. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lissabon, 1988. (*BNL: H.G.32032V; BPMP: catálogo autores desde 1948: Z6-6-64; UCJPII: 910(6)SAN; UPLE: 91/I/27*)
160. – Newitt, Malyn: Portugal in Africa: the last hundred years. London, 1981. (*UPLE: 960N456p*)

161. – Feio, Mariano: O Relevo do sudoeste de Angola. Memórias da Junta de Investigação Científica do Ultramar. n° 67. Lissabon, 1981. pp. 309–326. (*továbbiakban: Feio, Mariano: O Relevo do sudoeste de Angola. 1981.*) (UPLE)
162. – Andrade, António Alberto Banha de: Antecedentes da Travessia de África. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Secção Lisboa, Série separatas 146. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lissabon, 1982. (BNL: P.P.1137IV.)
163. – Nowell, Charles E.: The Rose-Colored Map. Portugal's attempt to build an African Empire from the Atlantic to the Indian Ocean. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga. Secção de Lisboa. 21. Junta de Investigações Científicas de Ultramar. Lissabon, 1982. (BSGL: 49-E-40)
164. – Meier, Wilma – Harrassowitz, Otto (ed.): Bibliography of African Languages. Wiesbaden, 1984. (BNL: Área de Referência – szabadpolc)
165. – Santos, Maria Emília Madeira: O estudo da hidrografia numa região de civilizações de terra a África Austral. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Secção Lisboa, Série separatas 181. Instituto de Investigação Científica Tropical. Sep. Bol. Bibl. Universidade de Coimbra, 39, Coimbra, 1985. (BNL: P.P.1137IV.; UMSD: BGUM1551.48(6))
166. – Dias, Jill R.: Revista Internacional de estudos africanos. Revista semestral apoiada pelo Instituto de Estudos Africanos da Universidade Nova Lisboa e pela Junta Nacional de Investigação Científica e Tecnologia. N° 425 Janeiro – Dezembro, 1985. (BNL: P.P.16966V.; BPMP: P-A-2348; UCBG: A-9-10)
167. – Africa Bibliography. Manchester University Press, 1987. (UPLE: 016B564a)
168. – Santos, Maria Emília Madeira: Travessias científicas da África: recursos e dependências. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Série separatas 185. Instituto de Investigação Científica Tropical. Lissabon, 1987. (BNL: C.H.105P.; BPMP catálogo autores desde 1948: B6-6-38(185), O4-S237t, S6-5-7-(185); FCBG: VG 351.2, VG 351.2; UCJPII: 946.9"18" SAN/I; ULLE: HD279A; UPLE: 04-S237t)
169. – Albuquerque, Luís de: Instrumentos de navegação. Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lissabon, 1988. (BNL: S.A.6554A.; UCBG: 6-29-21-40; ULLE: HD167A)
170. – Albuquerque, Luís de: Instruments of navigation. National Board for the Celebration of the Portuguese Discoveries, Lissabon, 1988.

171. – Albuquerque, Luís de: Navegação astronómica. Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lissabon, 1988. (BNL: S.A.6553A.; UCBG: 6-29-21-75; ULLE: HD166A)
172. – Albuquerque, Luís de: Astronomical navigation. National Board for the Celebration of the Portugues Discoveries, Lissabon, 1988.
173. – Lima, Augusto Guilherme Mesquitela: Os Kyaka de Angola. História, parentesco, organização, política e territorial. Távola Redonda, Lissabon, 1988. (ASC: *Afrika* 22112.1)
174. – Santos, Maria Emília Madeira: I Reunião Internacional de História de África. Lisboa, 1988. Relação Europa-África no 3.º quartel do século XIX. Actas do Centro de Estudos de História e Cartografia Antiga do Instituto de Investigação Científica e Tropical. Lissabon, 1989. (ASC: *Afrika* 20351; BNL: H.G.39313V.; BPMP *catálogo autores desde 1948: Y6-11-73*; UPLE: 061.3:960/2; UCBG: 6-8-25-10; ULSD: 960RN*Cts)
175. – Santos, Maria Emília Madeira: Textos para a história da África Austral: século XVIII. Biblioteca da expansão portuguesa, 19. Lissabon, 1989. (BNL: H.G.35334P.; UCBG: 6-14-31-19; UCJPII: 9469.03 BEP-19; ULLE: HD432P; UMSD: BGUM1946.9)
176. – Santos, Maria Emília Madeira: Das travessias científicas à exploração regional em África: uma opção da Sociedade de Geografia de Lisboa. Lissabon, 1991. (BNL: C.H.83P., H.G.48992V.; ULLE: HD315A; ULSD: 946,9SNT*D; UPLE: 04-S236D;)
177. – Harley, J. B. – Woodwarp, David (ed.): The History of Cartography. The University of Chicago, Chicago&London, 1991.
178. – Mota, A Teixeira da – Cortesão, Armando de Freitas Zuzarte: Portugaliae Monumenta Africana. Lissabon, 1993. (BNL: C.G.15489V; BPMP: U5-8-25[5]; UCBG: 6-50-44; ULLE: HD 1482V; UPLE: 9e/III/166;)
179. – Actas do Seminário. Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995. Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lissabon, 1997. (ASC: *Afrika* 27389; BNL: H.G.48388V)
180. – As fronteiras de África. Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses. Lissabon, 1997. (BNL: *Sala de Cartografia–szabadpolc*)
181. – Hurrigues, Isabel Caero: Percursos de Modernidade em Angola. Instituto de Investigação Científica Tropical, Instituto da Cooperação Portuguesa. Lissabon, 1997.
182. – Pélissier, René: História das Campanhas de Angola. Resistencia e Revoltas de Angola 1845–1941. Editorial Estampa. 1997. Vol. I.–II.

183. – Santos, Maria Emília Madeira: Nos caminhos de África: serventia e posse. Instituto de Investigação Científica Tropical. Lisszabon, 1998. (BNL: H.G.4718IV; BPMP 967.35236n-ex.1)
184. – Veríssimo, José Manuel da Silva: A Sociedade de Geografia e as Expedições Africanas de Portugal a Sul do Equador entre 1875 e 1926. (Dissertação apresentada na Faculdade de Ciências e Tecnologia da Universidade Nova de Lisboa para a obtenção do grau de Mestre em História e Filosofia da Ciência.) Lisszabon, 1999. (BSGL: 61.541/1999)
185. – Régi, Tamás: Kimbundu eredetmondák funkcionális elemzése. Kulturális és Vizualis Antropológiai Tanszék, Budapest, 1999. április 21. Konferenciaelőadás anyaga. Megjelenés alatt.
186. – Garcia, João Carlos – Santos, Maria Emília Madeira: A África e a Instalação do Sistema Colonial (c. 1885 – c. 1930). III Reunião Internacional de História de África. Centro de Estudos de História e Cartografia Antiga do Instituto de Investigação Científica Tropical. Separatas, Lisszabon, 2000. pp. 91–115.
187. – Amaral, Ilídio do: O Rio Cunanza (Angola), da Barra a Cambambe. Reconstituição de aspectos geográficos e acontecimentos históricos dos séculos XVI e XVII. Ministério da Ciência e da Tecnologia, Instituto de Investigação Científica Tropical. Lisszabon, 2000.
188. – Actas do II Seminário Internacional sobre a História de Angola – Construindo o passado angolano: as fontes e a sua interpretação. Lisszabon, 2000. (BPMP: X5-6-262; UCBG: 6-33-26-16)
189. – Heywood, Linda Marinda: Contested power in Angola, 1840's to the present. University of Roche, Rochester, 2000. (BL: m02/23357; YC.2001.a.7111)
190. – Albuquerque, Luís de: Introdução à História dos Descobrimentos dos portugueses. 5.^a edição. 2001. (BNL: S.A.67927U; UCBG: 6-14-33-4)
191. – Sauer, Walter (ed.): Habsburgermonarchie und europäische Herrschaft in Afrika. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2002. (Utalás: Sonderegger, A.: Verfehlt Ambitionen, ambitionierte Verfehlungen Besprechung von Sauer, Walter (ed.) k.u.k. kolonial. Habsburgermonarchie und europäische Herrschaft in Afrika. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2002. In: Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien 2002. 3. szám, pp. 127–130.) (BL: YA.2003.a.34520; UBW: I-1331847)
192. – Delgado, Ralph: História de Angola. h.n., é.n. Vol. 1.
193. – Torday, Emil: Afrikai emlékek. Világirodalom kiadás. Budapest, é.n. (Krizsán, L.: Magyar utazók Afrikában. 1994.)

6.2 Tanulmányok

Africana Budapest

(ASC: Africa Ke-K2)

194. – Ecsedy, Csaba: An African Hungarian: László Magyar. In: *Africana Budapest 1984*: pp. 9–24. (*Utalás: Revista Internacional de Estudos Africanos. n°4 e 5, 1985. p. 254.; Encontro de povos e culturas em Angola. 1997. pp. 373.; 402.*)

Africana Hungarica

(AK: O320.252)

195. – Sebestyén, Éva: Levéltári kutatástörténet: Magyar László. In: *Africana Hungarica 1998*. 2. szám, pp. 303–327.
196. – Sebestyén, Éva: Miben halt meg Magyar László? (Magyar László angolai árvaügyi irata). In: *Africana Hungarica 2007*. 2. szám, pp. 157–184.

Akadémiai Értesítő

(AK: szabadpolc; OSZK: FM3/218)

197. – Akadémiai Értesítő. 1857. p. 607. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 73.*)
198. – Magyar, László: Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról. In: *Akadémiai Értesítő 1859*. 11. szám, pp. 921–941. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 85.; Ecsedy, Cs.: Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, p. 560.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 217.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.; Santos, Maria Emília Madeira: Nos caminhos de África. 1998. p. 515.*) (AK: szabadpolc; OSZK: FM3/218;)
199. – Akadémiai értesítő. 1860. (*Utalás: Ecsedy, Cs.: Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, p. 560.*)
200. – Magyar, László: A délafrikai Munda-Evámbo, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlata. In: *Akadémiai Értesítő, Philosophiai-, törvény- és történettudományi osztályok közlönye 1862*. 3. kötet, pp. 254–268. (*Utalás: In: Budapesti Szemle 1863. 17. szám, p. 160.; Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 85.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*)
201. – Akadémiai Értesítő. 1868. p. 285. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 58.*)
202. – Akadémiai Értesítő. 1872. p. 195. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 58.*)

203. – Akadémiai Értesítő. 1873. p. 39. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 58.; Ecsedy, Cs.: Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, p. 561.*)
204. – Thirring, Gusztáv beszéde Magyar László Afrika-kutató levelező tag emlékművének felavatása, Szombathelyen 1938. szeptember 18-án. In: Akadémiai Értesítő 1938. 41. kötet, pp. 193–197. (*Utalás: A Magyar Földrajzi Irodalom. 1938. p. 13.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226.*) (OSZK: 82.334)

Athenaeum

205. – Sámi, Lajos: Híres magyar utazók. In: Athenaeum 1874. 17. szám, pp. 1039–1049. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 224.*)

Budapesti Hírlap

206. – Magyar, László: Levél a benguelai Kormányzóhoz. Válaszul a Londoni Királyi Geographiai társaság főtítkárnak Norton Shaco-nak levelére. Lucira, 1856. augusztus 19. In: Budapesti Hírlap 1857. 41. szám, (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 135–136.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 215.*)

Budapesti Szemle

(AK: 308.412; OSZK: HA3.972)

207. – Magyar László székfoglalója az MTA-ban. In: Budapesti Szemle 1859. 7. szám, pp. 378–381. (*Utalás: Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*)
208. – Magyar László közleménye a Munda-Evámbo Lungo és Kapota tartományokról. In: Budapesti Szemle 1863. 17. szám, pp. 157–160. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 219.*)
209. – Hunfalvy, János: A legújabb utazások és felfedezések. Afrika II. In: Budapesti Szemle 1866. 6. szám, pp. 3–52. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László – Szombathely szülöttje. 1937. p. 358.; Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 3., 85., 86. lábjegyzetek, p. 54.; Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 222.*)
210. – Hunfalvy, János: Magyar László Akadémiai emlékbeszéd. In: Budapesti Szemle 1874. 4. szám, pp. 325–339. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 12. lábjegyzet; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 224.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*)

211. – Jankó, János Ifj.: Afrika és a magyarok. In: Budapesti Szemle 1888. 53. szám, pp. 423–438. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.*)
212. – Magyar László amerikai útiterve. In: Budapesti Szemle 1895. 82. szám, pp. 6–12. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 20. lábjegyzet; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 219.*)

Dunántúli Tanítók Lapja

(OSZK: FM3/1936)

213. – Bendefy-Benda, László: Magyar László, az Afrika-kutató. In: Dunántúli Tanítók Lapja 1938. 19–20. szám, pp. 133., 176. (*Utalás: A Magyar Földrajzi Irodalom. 1938. p. 13.*)

Élet és Tudomány

(OSZK: HB 2.024)

214. – Németh, Imre: Magyar László (1818–1864). In: Élet és Tudomány 1956. 20. szám, pp. 611–614. (*OSZK Arcképkatalógus*)
215. – Németh, Imre: Magyar László Afrikában. In: Élet és Tudomány 1967. 21. szám, pp. 997–1000.; 1967. 22. szám, pp. 1045–1048.; 1967. 23. szám, pp. 1093–1096.; 1967. 24. szám, pp. 1141–1144.; 1967. 25. szám, pp. 1189–1192.; 1967. 26. szám, pp. 1237–1240.; 1967. 27. szám, pp. 1285–1288.; 1967. 28. szám, pp. 1333–1336.; 1967. 29. szám, pp. 1381–1384.; 1967. 30. szám, pp. 1429–1432. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226.*)
216. – Krizsán, László: Magyar László nyomában. In: Élet és Tudomány 2000. 29. szám, pp. 902–904.; 2000. 30. szám, pp. 949–951.; 2000. 32. szám, pp. 1010–1012.; 2000. 34. szám, pp. 1074–1076.; 2000. 39. szám, pp. 1222–1225.;

Ethnographia

(AK: O320.056; OSZK Általános olvasóterem – szabadpolic)

217. – Ecsedy, Csaba: Magyar László, 1818–1864. (A Magyar Néprajzi Társaság és a MTA Afrikanisztikai Munkabizottsága közös emlékülése, 1968. december 18-án elhangzott előadás.) In: Ethnographia 1969. 4. szám, pp. 557–564. (*Utalás: Vajkai, Zs.: Um Húngaro em Angola. 1997. p. 373.*)
218. – Aparício, Maria Alexandra: Ismeretlen dokumentumok Magyar Lászlóról. In: Ethnographia 2001. 1–2. szám, pp. 223–243.

A Földgömb

(OSZK: HA1.642)

219. – Thirring, Gusztáv: Magyar László a köztudatban. Valóság és fantázia. In: A Földgömb 1937. 7. szám, pp. 250–252. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937.; A Magyar Földrajzi Irodalom. 1937. p. 11.*)
220. – Nemerkenyi, Zsombor: Magyar László utazásai Afrika ismeretlen királyságaiban. In: A Földgömb 2001. 6. szám, pp. 20–31.
221. – Nemerkenyi, Zsombor: Van új a – dél-afrikai – nap alatt! Magyar László új térképe. In: A Földgömb 2007. 7. szám, pp. 52–55.

Földrajzi Közlemények

(OSZK: HA1.581)

222. – Jankó, János Ifj.: A Kongó név eredete. In: Földrajzi Közlemények 1887. pp. 505–509. (*Utalás: Jankó, J.: Erklärung des Namens Kongo. In: PGM 1888. pp. 25–26.; Thirring, G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 3.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.*)
223. – Thirring, Gusztáv: Újabb adalékok Magyar László életrajzához. In: Földrajzi Közlemények 1888. pp. 333–344. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. V., 85., 124.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.*)
224. – Halász, Gyula: Magyar kutató a Kongó államban. In: Földrajzi Közlemények 1908. pp. ? (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.*)
225. – Krizsán, László: Magyar László ismeretlen levelei. In: Földrajzi Közlemények 1993. pp. 139–145. (*OSZK: Térképtár – katalógus*)

Földrajzi Múzeumi Tanulmányok

(OSZK: HA2.360)

226. – Krizsán, László: A kilombók világa. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1989. 6. szám, pp. 21–23. (*Krizsán, L.: Magyar utazók Afrikában. 1994*) (*OSZK Térképtár – katalógus*)
227. – Krizsán, László: Magyar László együttműködése a portugál hatóságokkal Afrika tudományos megismerésében. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1991. 10. szám, pp. 23–28. (*Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 256.*) (*OSZK Térképtár – katalógus*)

228. – Balázs, Dénes: Magyar utazók emlékhelyei a nagyvilágban. Jeltelen sírok, elpusztult síremlékek In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1991. 10. szám, pp. 53–60.
229. – Krizsán, László: „Magyar László” Általános Iskola Foktón. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1992. 11. szám, p. 62.
230. – Kubassek, János: Magyar László kopjafája Öttömösön. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1992. 11. szám, p. 63.
231. – Krizsán, László ünnepi beszéde Öttömösön Magyar László kopjafájának felavatásakor (nem teljes szöveg). In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1992. 11. szám, p. 63.
232. – Krizsán, László: Ismeretlen okmányok a Zambézi menti „magyar missziók” történetéhez. (Részletek Czímmernann István S. J. afrikai misszionárius leveleiből) In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1992. 11. szám, pp. 77–80.
233. – Krizsán, László: Első együttműködés a történelemben fehér és fekete bőrűek között Afrika tudományos megismerésében. (Elhangzott a Magyar Földrajzi Múzeum által Magyar László születésének 175. évében rendezett tudományos ülésen, 1993. június 3-án.) In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1993. 12. szám, pp. 15–22. *(Utalás: Vajkai, Zs.: Um Húngaro em Angola. 1997. p. 373.)*
234. – Kovács, Sándor: Magyar László ünnepség Öttömösön. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1993. 12. szám, p. 80.
235. – Előadótülés Magyar László születésének 175. évfordulója alkalmából. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1993. 12. szám, pp. 96–97.
236. – Vajkai, Zsófia: Magyar László Angolája – portugál szemmel. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1993. *(Utalás: Vajkai, Zs.: Um Húngaro em Angola. 1997. p. 374.)*

Geodézia és Kartográfia

(OSZK)

237. – Nemerkenyi, Zsombor: Magyar László megkerült régi-új kézirat térképe. In: Geodézia és Kartográfia 2007. 8–9. szám, pp. 52–55.

Erdélyi Gyopár

238. – Bartos-Elekes, Zsombor: A kolozsvári Cholnoky Jenő Térképtár bemutatása. In: Erdélyi Gyopár 2007. 3. szám, pp. 16–17. *(Utalás: Nemerkenyi, Zs.: Magyar László megkerült régi-új kézirat térképe. In: Geodézia és Kartográfia 2007. 8–9. szám, p.55.)*

Magyar Hírlap

239. – Ács, József: Magyar utazó Afrikában. In: Magyar Hírlap 1852. április 29.=753. szám; május 2., 4., 5.=756–758. szám. (Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 220.)
240. – Krizsán, László: Afrika újrafelfedezése. In: Magyar Hírlap 1978. november 12. szám. (Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 227.)

Nemzet

241. – Szendrői, G. J.: Nemzet 1888. 108. sz. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 100. lábjegyzet)

Nyelvtudományi Közlemények

(AK: 301.493)

242. – Fodor, István: Az afrikai nyelvek osztályozásának problémái. In: Nyelvtudományi Közlemények, 67. köt. 1. sz. 1965.
243. – Fodor, István: Az afrikai szavak és nevek, főképpen nyelv- és népnevek magyar írásmódja. In: Nyelvtudományi Közlemények, Budapest, 25. köt. 1–4. sz. 1968.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve

(OSZK: 82.914 (4–6. kötet))

244. – Galgóczy, Károly: Öttömösi Magyar Imre, 1791–1870. In: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyv V. füzet pp. 81–86. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 10. lábjegyzet; Thirring, G.: Magyar László a köztudatban. – Valóság és fantázia, In: A Földgömb 1937. 7. szám, p. 251.)

Pesti Hírlap

245. – Tóth, Béla: Magyar László. In: Pesti Hírlap 1898. május 19. 138. szám, (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 100. lábjegyzet; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.)

Studia Cartologica

246. – Nemerkenyi, Zsombor: Magyar térképész az Afrika-kutatásban. In: Studia Cartologica 2002. pp. 99–106.

Pesti Napló

(OSZK: FM3/706)

247. – Antunovics, József: Magyar utazó Afrikában. In: Pesti Napló 1854. 215., 216. szám.
(*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 220.*)
248. – Magyar, László: Naplóm Délafrika belsejébe tett utazásomról. In: Pesti Napló 1854. 226.,
227., 232., 234., 236., 238., 243. szám. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 215.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*)

Szabadka és Vidéke

249. – Cziráky, Gyula: Szabadka – Dunaföldvár. Magyar László ifjúsági életéből. In: Szabadka és
Vidéke 1895. 38. szám, (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 14. lábjegyzet*)

Tábortűz

(OSZK: H16.380)

250. – Magyar, Győző: Magyar László a jeles Afrika-utazó. In: Tábortűz 1837. 1. szám pp. 7–9.
(*Utalás: A Magyar Földrajzi Irodalom. 1937. p. 11.*)

Természet Világa

(OSZK: EPA-00339)

251. – Kubassek, János: 175 esztendeje született Magyar László. In: Természet Világa 1993. 1.
szám, pp. 510-511.

Turistamagazin

252. – Magyar László utazásai a régi Angolában. In: Turista Magazin 1976. 2. szám, p.13.
253. – Magyar László élete, aki feltárta a fekete földrész fehér foltjait. In: Turista Magazin 1981.
10. szám, p. 10.

Új Magyar Múzeum

254. – Toldy, Ferenc: Magyar László a délafrikai magyar utazó. In: Új Magyar Múzeum 1858. 1.
szám, p. 457–460. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 222.*)

Vasárnapi Újság

255. – Az angolai uralkodó területét a Monarchiának ajánlotta. In: Vasárnapi Újság 1884. aug. 31.
p. 561. (*Utalás: Vasi Szemle 1985. 4. szám, pp. 580–587.*)

Vasi Szemle

(OSZK: szabadpolc; EK 206875)

256. – Thirring, Gusztáv: Magyar László – Szombathely szülöttje. In: Vasi szemle 1937. 108. szám, pp. 358–365. (*Utalás: A Magyar Földrajzi Irodalom. 1937. p. 11.; Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. Előszó p. VI.) (EK: J. 1109; OSZK: 13.873/108)*
257. – Krizsán, László: Néhány magyar kutató szerepe Afrika tudományos megismerésében. In: Vasi Szemle 1981. 1. szám, pp. 71–81.
258. – Fülöp, Katalin: Magyar László. In: Vasi életrajzi bibliográfiák 1984. 11. szám, (AK: 866.290; OSZK: 99.117; BL: X.0909/958(11).)
259. – Krizsán, László: Ismeretlen okmányok Magyar László angolai kutatásainak történetéhez. In: Vasi Szemle 1985. 4. szám, pp. 580–587. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László együttműködése a portugál hatóságokkal Afrika tudományos megismerésében. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1991. 10. szám, p. 28.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 256.; Vajkai, Zs.: Um Húngaro em Angola. 1997. p. 373.) (OSZK: Történelemtudományi olvasó – szabadpolc)*
260. – Krizsán, László: Magyar László itthon és a nagyvilágban. In: Vasi Szemle 1986. 1. szám, pp. 84–95. (*Utalás: Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 256.)*
261. – Krizsán, László: Magyar László Afrika-kutató (1818–1864). In: Vasi Szemle 1988. 2. szám, pp. 233–246.
262. – Krizsán, László: „A haza java és dicsősége előmozdítása”: Magyar László levele gróf Széchenyi Istvánhoz az inkák országába vezető expedíció tárgyában. In: Vasi Szemle 1992. 3. szám, pp. 409–412.
263. – Krizsán, László: Magyar László ismeretlen levelei. In: Vasi Szemle 1993. 2. szám, pp. 139–145.
264. – Krizsán, László: Kilombó közösségek: az afrikai társadalmak öngazgatású mikro-bázisai a XIX. században. In: Vasi Szemle 1993. 2. szám, pp. 205–219.
265. – Krizsán, László: A Magyar család története és genealógiai forrásai a XVIII. századtól. In: Vasi Szemle 1998. 4. szám, pp. 459–473.
266. – Krizsán, László: Magyar László tervezete Dél-Amerika tudományos feltárására. In: Vasi Szemle 2000. 4. szám, pp. 554–565.
267. – Krizsán, László: Magyar László-okmányok forráskritikai vizsgálata. In: Vasi Szemle 2001. 6. szám, pp. 720–729.

268. – Krizsán, László: Magyar László kongói útinaplójának betűhű szövege. In: Vasi Szemle 2003. 1. szám, pp. 3–20.
269. – Krizsán, László: Magyar László hitelesen I. Kámbe ország leírása. In: Vasi Szemle 2004. 1. szám, pp. 77–86.
270. – Krizsán, László: Magyar László hitelesen II. Az oukanyáma királyságban. In: Vasi Szemle 2004. 2. szám, pp. 180–191.

Vasvármegye

271. – Bendefy-Benda, László: Emléket Magyar Lászlónak. In: Vasvármegye 1938. január 5. szám, pp. 4–5.

Zászlónk

272. – Thirring, Gusztáv: Magyar László a világhírű Afrika-kutató. In: Zászlónk diáknaptára 25. kötet, pp. 114–122. *(Utalás: A Magyar Földrajzi Irodalom. 1938. p. 13.)*

Académie Royale des Sciences d’Outre-Mer, Bulletin des Séances

273. – Kun, Nicholas. de: La vie et le voyage de Ladislaus Magyar dans l’interieur du Congo en 1850–1852. In: Académie Royale des Sciences d’Outre-Mer, Bulletin des Séances. Bruxelles, Nouv. Serie, 6. 1960. 6. 4. szám, pp. 605–636. *(Utalás: Bibliography of African Languages. 1860. pp. 180–181.; Santos, Maria Emília Madeira: Silva Porto e os problemas da África Portuguesa no século XIX. 1982. p. 382.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226; Fodor I.: Introduction to the history of Umbundu. 1983. p. 15.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 226.; Santos, Maria Emília Madeira: Viagens e apontamentos de um portuense em África. 1986. p. 441.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 256.; Nos caminhos de África. 1998. p. 111.)*

Anais do Clube Militar Nautal. Lisboa

274. – Mota, A Teixeira da: A Cartografia Antiga da África Central e a travessia entre Angola e Moçambique: 1500–1860. Lourenço Marques, Sociedade de Estudos de Moçambique, In: Anais do Clube Militar Nautal 1963. tomo 93. n.ºs. IV–VI. pp. 335–354. *(BNL: S.A.97817; BSG: Ideográfico: 127-A-16; ULLE: HD 1001V;)*

Anais da Comissão Central Permanente de Geografia

275. – O Ocidente á África Central e Meridional Documentos e resoluções oficiais. In: Anais da Comissão Central Permanente de Geografia 1877. nº2., pp. 125–137. (*Utalás: Bibliografia do Ultramar Português. 1962. Viagens. pp. 103–108.*)

Boletim Annaes do Conselho Ultramarino

(1854–1973: BNL: P.P.199V., P.P.14501V.; BPMP C-B-664/C-B-666; BSGL: S.G.8.; UCBG 10-7-10)

276. – Graça, Joaquim Rodrigues: Viagem feita de Loanda com destino às cabeceiras do Rio Sena, ou aonde for mais conveniente pelo interior do continente, de que as tribus são senhores, principiada em 24 de abril de 1845. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº2. Parte não oficial, série I., pp. 101–146. (*Utalás: Actas do II Seminário Internacional sobre a História de Angola. 2000. p. 622.*) (BNL: P.P.199V, P.P.14501V; BPMP: C-B-664/C-B-666)
277. – Descrição das terras do Humbe, Camba, Mulondo, Quanhama, e outras, contendo uma idéa da sua população, sem costumes, vestuários, etc. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino, 1856. nº2. Parte não oficial, série I., pp. 187–197. (BNL: P.P.199V.)
278. – Magyar, Ladislaus Amerigo: Carta ao Governador de Benguela, sobre o interior da Africa Austral. Gambos, 21 de Março de 1853. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino, 1856. nº2. Parte não oficial, série I. Fevereiro de 1854 a Dezembro 1858., pp. 237–240. (*Utalás: Thirring, G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 4., 85.; Ecsedy, Cs.: Magyar László, 1818–1864. In: Ethnographia 1969. 4. szám, p. 560.; Santos, Maria Emília Madeira: Viagens e apontamentos de um portuense em Africa. 1986. p. 441.; Santos, Maria Emília Madeira: Viagens de exploração terrestre dos portugueses em África. 1988. p. 246. Santos, Maria Emília Madeira: Nos caminhos de África. 1998. p. 190.*)
279. – Uma viagem de Angola em direcção á contra-costa pelo senhor Antonio Francisco Ferreira da Silva Porto. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº2. Parte não oficial, série I., pp. 273–292., 297–300., 304–308., 314–316., 465–470. (BSGL: *Obras entradas até 1962. láttam*)
280. – Informação do Doutor Frederico Welwitsch sobre os seus trabalhos na exploração de Angola, e noticia de numerosos objectos que ia remetter para Lisboa. Golungo Alto, em 9 de Setembro de 1856. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº2. Parte não oficial, série I., pp. 293–297. (BSGL: *Obras entradas até 1962. láttam*)

281. – Alferes, João José Liberio: Viagem a Quilengues e a Caconda. Huilla, 10 de Setembro de 1856. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº.2. Parte não oficial, série I., pp. 447–464. (BNL: P.P.199V.)
282. – Barbosa, João Guilherme Pereira: Angola. Cazengo. Decripção d'este districto. Colonia em Cazengo, 20 de Junho de 1847. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº.2. Parte não oficial, série I., pp. 470–474. (BNL: P.P.199V.)
283. – Fonseca, Sebastião de Almeida Saldanha da: Angola. Relação de uma jornada de Loanda ao presidio de Pungo-Andongo. Provincia de Angola, 1847. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº.2. Parte não oficial, série I., pp. 475–496. (BNL: P.P.199V.)
284. – Silva, José António da – Costa, João Dolbelk: Angola. Segunda memoria lançada no livro – Annaes do Municipio de Mossamedes – Mossamedes, 23 de Dezembro de 1857. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº.2. Parte não oficial, série I., pp. 493–498. (BNL: P.P.199V.)
285. – Sandoval, Candido de Almeida: Angola. Noticia do sertão do Bailundo. 1857. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº.2. Parte não oficial, série I., pp. 519–521. (BNL: P.P.199V.)
286. – Apontamentos phyto-geographicos sobre a flora da provincia de Angola na Africa Equinocial servindo de relatorio preliminar ácerca de exploração botanica da mesma provincia executada por ordem de sua magesta de fidelissima pelo doutor Frederico Welwitsch. (S. Paulo de Loanda, Junho, 1858.) In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino 1856. nº.2. Parte não oficial, série I., pp. 527–593. (BNL: P.P.199V.)

Boletim cultural do Huambo

(ISCSP: 217)

287. – Lopes, José Martins: Américo Magyar: apontamento histórico. In: Boletim cultural do Huambo. 1973. pp. 25–33.

Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa

(BNL: 1875: B.R.15382; 1877: P.P.28V, PP.13942V, P.P.18236V, P.P.24720V; Nova aquisição; 1882–1939: P.P.25113V.; BPMP: P-A-268; ULLE: PP116)

288. – Cordeiro, Luciano: Noticia do Cunene. In: Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa na sessão de 30 de julho de 1877. pp. 3–15.

289. – Cordeiro, Luciano: Exploração do Cunene. In: Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa na sessão de 30 de julho de 1877. pp. 15–30.
290. – Cordeiro, Luciano: Expedição Geográfica Portuguesa à África Austral. [Brito Capelo e Serpa Pinto] In: Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1877. 1ª série, pp. 126–138.; 204–208. (*Utalás: Bibliografia do Ultramar Português. 1962. Viagens. pp. 103–108.*)
291. – Capelo – Ivens e Serpa Pinto. In: Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1886. p. 131. (*BNL: P.P.13940–48*)
292. – Paiva, Arthur de: A expedição ao Cubango 1885-1886. Relatorios do tenente de caçadores, Arthur de Paiva. Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1887. 7. serie, No. 2., pp. 97–142. (*BNL: H.G.12697//7V*)
293. – Missão de Huilla. Documentos officiaes. Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1887. 7. serie, No. 5., pp. 381–396.
294. – Primeras explorações no Sul de Angola. Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1887. 7. serie, No. 7., pp. 417–453.
295. – Graça, Joaquim Rodrigues: Expedição ao Muatayanvua – Diário. In: Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1890. 9.ª sér., n.º8, pp. 365–468. (*Utalás: Aparicio, Maria Alexandra: Um Húngaro entre bienes. 1997. p. 403.; Santos, Maria Emília Madeira: Perspectiva do comércio sertanejo do Bié na segunda metade do século XIX. 1981. p. 398.*)
296. – Lecomte, Padre Ernesto: Methodo da Lingua Mbundu Falhada no districto de Benguella. Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1897. 16ª. série, nº.1, pp. 1–124.
297. – Marjay, Frederico: Viajantes e exploradores húngaros. Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 1945. 63ª. série, nº.1–2, pp. 199–205. (*BSGL: Obras Entradas a partir de 1962.*)
298. – Gonçalves, Júlio: Bibliografia dos descobrimentos e navegações existente na Sociedade de Geografia de Lisboa. Publicada em anexo ao Boletim da Sociedade de Geografia de Lisboa. 1954. (*BNL: B.12389V.*)

Boletim Official do Governo Geral da Província de Angola. Luanda

(*BNL: P.P.7A*)

299. – Resposta a uma informação sobre a existência de Gengibre em Angola. In: Boletim Official do Governo Geral da Província de Angola 1857. nº.615. pp. 1–3. (*Utalás:*

Krizsán, L.: *Ismeretlen okmányok Magyar László angolai kutatásainak történetéhez*. In: *Vasi Szemle* 1985. 4. szám, p. 587.) (BSGL: *Obras Entradas a partir de 1962*.)

Budapester Rundschau

300. – Krizsán, László: Wiederentdeckung eines Kontinents. In: *Budapester Rundschau* 1978. 50. szám. (Utalás: Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 227.)

Daily News

301. – Krizsán, László: Locating the region where Hungarian Africa explorer László Magyar pioneered. In: *Daily News* 1972. november 26. szám. (Utalás: Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 227.)

The Journal of African History

302. – Vansina, Jan: Long-Distance Trade-Routes in Central Africa. In: *The Journal of African History* Vol. 3°, n.º 3, 1962, (Utalás: Santos, Maria Emília *Perspectiva do comércio sertanejo do Bié na segunda metade do século XIX*. 1981. pp. 375–390.)
303. – Vansina, Jan: The Foundation of the Kingdom of Kasanje. In: *The Journal of African History* 1963. 3. szám, pp. 355–374.
304. – Vansina, Jan: More on the Invasions of Kongo and Angola by the Jaga and the Lunda. In: *The Journal of African History* 1966. 3. szám, pp. 421–429.
305. – Dias, Jill R.: Famine and disease in the history of Angola c 1830–1930. In: *The Journal of African History* 1981. 3. szám, pp. 349–378.
306. – Heywood, Linda – Thornton, John: African Fiscal System as Sources for Demographic History: The Case of Central Angola, 1799–1920. In: *The Journal of African History* 1988. 2. szám, pp. 213–228. (ASC: *Afrika article*)

Journal of the American Geographical Society of New York

307. – Chatelain, Heli: Geographic Names of Angola. In: *Journal of the American Geographical Society of New York* 1893. Vol. XXV. n.º2., pp. 304–312. (továbbiakban: Chatelain, Heli: *Geographic Names of Angola*. 1893.) (Utalás: *Bibliografia do Ultramar Português*. 1962. *Geografia*. p. 78.)

The Journal of the Royal Geographical Society

308. – Rónay, H.: Extracts from the Letters of an Hungarian Traveller (Ladislau M.) in Central Africa. In: The Journal of the Royal Geographical Society London, 1854. Vol. XXIV. pp. 271–275. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 220.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*) (BSGL: *Obras Entradas a partir de 1962.*)
309. – Livingstone, David: Explorations into the Interior of Africa. In: The Journal of the Royal Geographical Society London, 1854. Vol. XXIV. pp. 291–306. (BSGL: *Obras Entradas a partir de 1962.*)
310. – Notice of a Caravan Journey from the East to the West Coast of Africa, with Remarks by Mr. Cooley. In: The Journal of the Royal Geographical Society London, 1854. Vol. XXIV. pp. 266–271. (BSGL: *Obras Entradas a partir de 1962.*)
311. – MacQueen, James: Notes on the Geography of Central Africa, from the Researches of Livingstone, Monteiro, Graça and others. In: The Journal of the Royal Geographic Society 1856. Vol. XXVI. pp. 109–130.
312. – Livingstone, David: Africa. In: Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography 1857. Vol. I. pp. 234–249. (BSGL: *Ideográfico*)
313. – Journeys of Silva Porto with the Arabs from Benguela to Ibo and Mozambique(...). In: The Journal of the Royal Geographic Society 1860. Vol. XXX. pp. 136–154.
314. – Alexanderson, Carl: On the River Quanza. In: The Journal of the Royal Geographic Society 1876. Vol. XXXXVI. pp. 428–431. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. 106.*)
315. – Major Serpa Pinto's Journey across Africa. In: Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography 1879. Vol. I. pp. 481–489.
316. – Silva Porto's Journey from Bihe (Bie) to the Bakuba Country. In: Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography 1887. Vol. IX. pp. 753–756. (BSGL: *Ideográfico*)

Livingstone's African Journal 1853–1856

(BSGL: 45–A–4)

317. – Livingstone's Missionary Correspondence, 1841–1856., Family Letters 1841–1856., In: Livingstone's African Journals.

O Mundo Português

318. – Soromenho, Fernando Monteiro de Castro: Literatura dos Exploradores Portugueses. – Silva Porto e o Descobridor do Zambeze. In: O Mundo Português 1943. Vol. X. nº. 116. pp. 831–834.

Nouvelles annales de voyages de la Géographie, de l'Histoire et de l'Archéologie

319. – Magyar, László: Résumés des voyages exécutés dans l'Afrique Australe de 1849 à 1857. In: Nouvelles annales de voyages de la Géographie, de l'Histoire et de l'Archéologie tomo I., pp. 5–45.; 129–181. (*Utalás: PGM 1858. p. 263.; Santos, Maria Emília Madeira: Nos caminhos de África. 1998. p. 515.*)

Oceanos

320. – Portugal e o mar. In: Oceanos 1999. nº. 38. pp. 8–15.

Paideuma

(AK: 305.040; ASC: Africa J-33/Lz)

321. – Mildner-Spindler, Roma: Entdecker oder Abenteurer? Die Forschungen László Magyars (1818–1864) in den inneren Gebieten Angolas. In: Paideuma 1996. nº. 42. pp. 105–140.

Pester Lloyd

(OSZK: FM3/775)

322. – Magyar, Ladislaus. In: Pester Lloyd 1856. 84. szám. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László – Szombathely szülöttje. 1937. p. 358.; Thirring, G.: Magyar László a köztudatban. – Valóság és fantázia, In: A Földgömb 1937. 7. szám, p. 251.*)
323. – Singer, H.: Ladislaus Magyar. Ein ungarischer Reisender vor 50 Jahren. In: Pester Lloyd 1898. 71. szám. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 225.*)

Petermann's Geographische Mittheilungen

(*Továbbiakban: PGM*)

(AK: T300.862; OSZK: HA.1581; Térképtár – szabadpolc)

324. – Cooley, William Desborough: Dr. Livingstone's Reise von Fluss Liambey nach Loanda, 1853 und 1854. In: PGM 1855. pp. 311–318.

325. – Hunfalvy, János.: Erforschung Inner-Afrika's durch Magyar László. In: PGM 1856. pp. 36–37. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 220.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*)
326. – Graças, Joaquim Rodrigues: Reise in Inner-Afrika. In: PGM 1856. (*Utalás: Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években. p. 256.*)
327. – Dr. D. Livingstone's Reisen in Süd-Afrika 1841 bis 1856. In: PGM 1857. pp. 91–108. (*Utalás: Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*)
328. – Nachrichten über Ladislaus Magyar. In: PGM 1857. p. 149.
329. – Petermann, August: Die Reisen von Ladislaus Magyar in Süd Afrika Nach Bruckstücken seines Tagebuches. In: PGM 1857. pp. 181–199. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 222.*)
330. – Cooley, William Desborough:
331. – N.n.: Ladislaus Magyar, seine beabsichtigte Rückkehr nach Europa und sein dreibändiges Reisewerk. In: PGM 1858. pp. 169–170. (*Utalás: PGM 1859. p. 277.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 222.*)
332. – Behm, E.: Süd-Afrika im Jahre 1858. Eine geographische Skizze der neu erforschten Regionen des Innern. Vornähmlich nach Dr. D. Livingstone. In: PGM 1858. pp. 177–226. (*Utalás: Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években. p. 158., 196., 260.*)
333. – Livingstone's astronomische Positionen in Süd-Afrika. In: PGM 1858. pp. 255–256. (*Utalás: PGM 1855. p. 52.*)
334. – Bericht des Fernando da Costa Leal über seine Erforschung des unteren Laufes de Cunene. In: PGM 1858. pp. 412–414. (*Utalás: PGM 1857. p. 198.*)
335. – Livingstone's Expedition. In: PGM 1859. p. 78.
336. – Neue Nachrichten und Mittheilungen von Ladislaus Magyar. In: PGM 1859. p. 353.
337. – Der Cunene-Fluss erreicht von Anderson. In: PGM 1859. p. 354.
338. – Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner-Afrika. In: PGM 1860. p. 44. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; PGM 1858. pp. 194–195.*)
339. – Ladislaus Magyar über die grossen See'n Inner-Afrika's. In: PGM 1860. pp. 114–116. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.*)
340. – Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner-Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851 und 1855 bereisten Länder Moluwa, Morupu und Lobal. In: PGM 1860. pp. 227–237. (*Utalás: Magidovics, 1961. p. 787.; Budapesti Szemle 1866. 8. szám, pp. 3–52.; Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 28., 85.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.*)

341. – Hassenstein, Bruno: Geographische Kenntniss von Kongo und Angola im Jahre 1862. In: PGM 1862. pp. 441–446. (*Utalás: Thirring, G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 2.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 223.*)
342. – Nachricht von Ladislaus Magyar. In: PGM 1862. pp. 482–483.
343. – Mauch, Karl – Hahn, Hugo – Brenner, Richard: Neueste Deutsche Forschungen in Süd-Afrika. 1866 und 1867. In: PGM 1867. pp. 281–311.
344. – Aus dem Jahre 1864 nachzutragen: Ladislaus Magyar. In: PGM 1868. pp. 41–42. (*Utalás: PGM 1870. p. 344.*)
345. – Die Piedras Negras von Pungo Andongo in Angola. Nach Dr. Fr. Welwitsch. In: PGM 1868. pp. 260–264.
346. – Eine Kartenskizze von Dr. Livingstone's neuen Forschungnen. In: PGM 1870. pp. 184–194.
347. – Hunfalvy, János: Ladislaus Magyar's Hinterlassenschaft. In: PGM 1870. p. 344. (*Utalás: PGM 1868. pp. 41–42.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 224.*)
348. – Dr. Livingstone's Erforschung des eberen Congo. In: PGM 1872. pp. 405–412.
349. – Dr. Livingstone's Erforschung des Oberen Congo. In: PGM 1873. pp. 21–34.
350. – F. Fricke's Mittheilungen über das Congo Gebiet und andere Theile Inner-Afrika's und die neuen Englischen und Deutschen Expeditionen nach dem Congo. In: PGM 1873. pp. 69–72.
351. – Arrowsmith, John. In: PGM 1874. p. 52.
352. – Dr. David Livingstone. In: PGM 1875. pp. 51–52.
353. – Livingstone's Reisen in Inner-Afrika, 1866–1873. Auszüge am seinen Tagebüchern. 81–104.; In: PGM 1875. pp. 162–193.
354. – Cameron's Reise durch Afrika und seine neueste Karte des Gebietes westlich vom Tanganyika-See. Der Congo-Strom und sein Gebiet. In: PGM 1876. pp. 105–107.
355. – V. L. Cameron's Reise durch Afrika 1873–75. In: PGM 1876. pp. 121–124.
356. – Portugiesische Congo-Expedition. Unterstützung der Regierung. Offizielle Schriftstücke, Permanentes Central-Comité. In: PGM 1877. pp. 39., 114–117., 232., 312–313., 361–362., 435–437.
357. – Henry M. Stanley's Reise durch Afrika. 1874–1877. I. Die Entdeckung des Congo. pp. 466–472. II. Stanley's Originalkarte d. d. Loanda 5. September 1877. In: PGM 1877. pp. 472–474.
358. – Afrika. In: PGM 1878. pp. 40–43.
359. – Congo-Gebiet. In: PGM 1878. pp. 73–74.

360. – Der Josef Chavanne's „Physikalischer Wandkarte von Afrika". In: PGM 1878. p. 118.
361. – Stanley's Reisewerk. In: PGM 1878. pp. 315–316.
362. – Portugiesischen Expedition. In: PGM 1878. pp. 197–198., 442–443
363. – Aufnahme des Rio Quanza von O. Schütt. In: PGM 1878. p. 475.
364. – Portugiesische Expedition in Südwest-Afrika. In: PGM 1879. pp. 33., 159., 191., 234., 434–435. (Utalás: PGM 1880. p. 120.)
365. – Major Serpa Pinto's Reisen durch Süd-Afrika. In: PGM 1879. pp. 297–301.
366. – Ivens und Capello's Expedition in Angola und Benguella. In: PGM 1880. pp. 32., 120.
367. – Pogge, Im Reiche des Muata Jamvo. In: PGM 1880. p. 74.
368. – Internationale Expedition. In: PGM 1880. pp. 74., 119., 157., 360., 440., 473.
369. – Pogge's neue Expedition. In: PGM 1880. pp. 118., 197., 359., 469–470.
370. – Stanley's Congo-Expedition. In: PGM 1880. pp. 119., 361.
371. – Die Forschungen von B. Capello und R. Ivens im Gebiete des Quanza und Quango. In: PGM 1880. pp. 347–352.
372. – Kiepert, Deutsche Aufnahme in Angola. In: PGM 1880. p. 439.
373. – Mechow's Quango-Expedition. In: PGM 1880. p. 469.
374. – Major Serpa Pinto's Reise nach Süd-Afrika 1877–1879. In: PGM 1881. pp. 303–307.
375. – Serpa Pinto's Wanderung quer durch Afrika. In: PGM 1881. p. 191.
376. – H. Kiepert Physikalische und politische wandkarte von Afrika. In: PGM 1881. p. 230.
377. – Lannay's Karte von Afrika. In: PGM 1881. p. 309.
378. – Buchner's Reise zum Matiamvo. In: PGM 1881. pp. 73., 158., 191.
379. – Lindner's Reise nach Congo. In: PGM 1881. p. 158.
380. – Pogge's und Wissmann's Reise zum Matiamvo. In: PGM 1881. p. 191.
381. – Stationen der Livingstone Inland Mission am Congo. In: PGM 1881. p. 231.
382. – Stanley's Station Isangila am Congo. In: PGM 1881. p. 278.
383. – Stanley's thermobarometrische Beobachtungen auf seinem Zuge durch Afrika. Von Prof. Dr. K. Zöppitz. In: PGM 1882. pp. 94–98.
384. – Chavanne, mittlere Höhe von Afrika. In: PGM 1882. pp. 36–37.
385. – Ravenstein, Sketch Map of the Cunene Basin. In: PGM 1882. p. 68.
386. – Buchner's Reise zum Muata Jamvo. In: PGM 1882. p. 116.
387. – Neue Forschungen im Congo-Gebiete. Von H. Wichmann. In: PGM 1883. pp. 177–186., 220–229.
388. – Stanley's Forschungen am Congo. In: PGM 1883. pp. 35–36., 464.
389. – Capelo und Ivens, From Benguella to the territory of Yacca. In: PGM 1883. pp. 73–74.

390. – Bichner, Reich des Muatiamvo. In: PGM 1883. p. 195.
391. – Pogge's Reise im Congo-Gebiet. In: PGM 1883. pp. 232., 464.
392. – Stanleys Fahrst Kongo aufwärts, 1883. In: PGM 1884. pp. 222–226.
393. – Das Gebiet zwischen Ogave und Kongo. In: PGM 1884. pp. 300–307.
394. – Dr. Pogges Rückkehr nach Loanda und Tod. In: PGM 1884. pp. 231., 353.
395. – Capelo & Ivens, Expedition in Westafrika. In: PGM 1884. p. 315.
396. – Stanley letzte Kongo-Fahrt. In: PGM 1884. p. 353.
397. – Portugiesische Expedition unter Carvalho zum Muata Jamvo. In: PGM 1884. p. 353.
398. – Capelo & Ivens, Karte des untern Kongo. (Carta do Curso do Zaire de Stanley Pool ao Oceano. 1:400 000, Lissabon, 1883.) In: PGM 1884. pp. 465–466.
399. – Der Kongo-Stadt und die europäischen Kolonien in Afrika. In: PGM 1885. pp. 136–144.
400. – Carvalho, Expedition zum Muata Jamvo. In: PGM 1885. p. 186.
401. – Stanley Kongo-Werk. In: PGM 1885. pp. 307–308.
402. – Cloveira: Karte von Portugiesische-Südafrika. In: PGM 1886. p. 317.
403. – Reisen im südlichen Kongo-Becken. Von Premierleut. v. François. (Mit Karte 13.) 271–276. In: PGM 1886. pp. 322–326.
404. – Wichmann, H.: Durchkreuzung (Die) Afrikas durch Capelo und Ivens, 1884 und 1885. In: PGM 1887. pp. 53–56. (Mit Karte 3.) (*BSGL: Ideográfico*)
405. – Jankó, Johann: Erklärung des Namens Kongo. In: PGM 1888. pp. 25–26. (*Utalás: Jankó, J.: A Kongó név eredete. In: Földrajzi Közlemények 1887. pp. 505–509.*)
406. – Supan, Alexander: Ein Jahrhundert der Afrikaforschung. Zum hundertjährigen Gedenktag der Gründung der African Association. 9. Juni 1788. In: PGM 1888. pp. 161–188.
407. – Paiva, Arthur de: Reisen zwischen Cunene und Cubango. In: PGM 1888. p. 224.
408. – Currie: Karte von Bailundu und Bihe. In: PGM 1889. p. 31.
409. – Ratzel, Friedrich: Versuch einer Zusammenforschung der wissenschaftlichen Ergebnisse der Stanleyschen Durchquerung. In: PGM 1890. pp. 257–262., 281–296.

Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien

410. – Sonderegger, Arno: Verfehlte Ambitionen, ambitionierte Verfehlungen Besprechung von Sauer, Walter (ed.) k.u.k. kolonial. Habsburgermonarchie und europäische Herrschaft in Afrika. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2002. In: Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien 2002. 3. szám, pp. 127–130. (*UBW: 2.2002 = Nr. 3/4*)

Wiener Zeitung

411. – Hunfalvy, János: Ladislaus Magyar's Reisen in Süd-Afrika. In: Wiener Zeitung, melléklet: Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben 1862. október 25. *(Utalás: Nachricht von Ladislaus Magyar. In: PGM 1862. pp. 482–483.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 223.)*

Zeitschrift für allgemeine Erdkunde

412. – Sitzung die geographischen Gesellschaft zu Berlin vom 6. August 1859. In: Zeitschrift für allgemeine Erdkunde 1859. 7. kötet, pp. 253–255.
413. – Bastian, Adolf: Afrikanische Reisen. Ein besuch in San Salvador, der Hauptstadt des Königreichs Congo. In: Zeitschrift für allgemeine Erdkunde 1859. 7. kötet, pp. 346–349.

Konferencia-anyag

414. – Vansina, Jan: Communication between Angola and East Central Africa before c 1700. International symposium Angola on the Move: Transport Routes, Communciation and History, Berlin, 24–26 September 2003.

6.3 Kéziratok

MTA Kézirattár

415. – Magyar László: Utazás Dél-Afrika belsejében 1849dik 1850dik 1851dik 1852dik 1853dik 1854dik 1856dik és 1857dik évekbe tétetve által. Eredeti kézirat, 504. szám 8 tábla színes képpel és 1 térképpel. *(MTAK: Történelem Földl. 4-r. 13. sz.)*
416. – Magyar László Itag afrikai kutatóútja tb. Eötvös J. levele Albert fhg. helytartóhoz. *(MTAK: 11/1856)*
417. – Magyar László Itag afrikai sorsa felől érdeklődik Hunfalvy János Itag. *(Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 220.) (MTAK: 66/1856)*
418. – Magyar László afrikai útjáról ír olaszul Fiuméből Emilia Monteverdi. *(MTAK: 86/1856)*
419. – Magyar László afrikai levelei kiadását megköszöni apja, M. Imre. *(Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 222.) (MTAK: 63/1857)*
420. – Magyar László Itag afrikai sorsáról az értesítést átküldi a portugál követség. *(MTAK: 25/1857)*
421. – Magyar László afrikai utikönyve kiadásáról Reguly és Toldy Ferenc véleménye. *(MTAK: 50/1858)*
422. – Magyar László afrikai utazásai felől érdeklődik a Pester Lloyd szerkesztője. *(MTAK: 586/1859)*

423. – Magyar László afrikai útjáról kiadandó közlés tb. Toldy Ferenc fogalm. (MTAK: 608/1859)
424. – Magyar László afrikai útjáról levél Magyar Imréhez. (MTAK: 609/10.1859)
425. – Magyar László ltaghoz könyveket küldenek Afrikába: ehhez helytartói engedélykérés. (MTAK: 674/1859)
426. – Magyar László levele a MTA-nak dél-amerikai utazásai terveiről 1864. Jun. 24. (Széchenyi István levele mellett). (MTAK: 4/1846) (Utalás: Krizsán, L.: „A haza java és dicsősége előmozdítása”: Magyar László levele gróf Széchenyi Istvánhoz az inkák országába vezetendő expedíció tárgyában. In: Vasi Szemle 1992. 3. szám, pp. 409–412.)
427. – Magyar László levele Toldy F.-hez címezve, Afrikából. (MTAK: 1861:860)
428. – Magyar László levele Dessewffy elnökhöz Dél- Afrikából. (MTAK: 1861:861) (Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.)
429. – Magyar László délafrikai útjára segílyt kérünk a Külügymin.-tól (Szalay német fogalmazványa!). (MTAK: 1862:939)
430. – Magyar László afrikai levelét közli a Gomostű folyóir. (MTAK: 1862:1043)
431. – Magyar László ltag. Munkáinak jegyzéke. (MTAK: 1184/1862)
432. – Magyar László afrikai cime után érdeklődik Arany + Hunfalvy János levele erről. (MTAK: 1400/305.1868)
433. – Magyar László felől tett kérdésünkre a vkm. válasza. (MTAK: 625/a.1868)
434. – Magyar László hagyatéka felkutatása tb. az elnökség levelezése: Arany fogal. Eötvöshöz. (MTAK: 1400/583.1868)
435. – Magyar László afrikai cime után kérdezősködik Arany a belügymin. útján. (MTAK: 1400/118.1868)
436. – Magyar László irományai felől tudósít a vkm. (MTAK: 33/a.1869)
437. – Magyar László irományairól ígér a vkm. újabb közléseket. (MTAK: 765/1872)
438. – Magyar László iratairól írja a VKM. hogy valószínűleg elégték. (MTAK: 38/1873)
439. – Magyar László részére, délafrikai kötetére a portugál követs. Utján 140 ar. Irói díjat küld Szalay L. (MTAK: 1270/1862)
440. – Magyar Lászlóról a portugálok (Hunfalvy János hirei szerint) nem jól vélekednek. (Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 222.) (MTAK: 214/1858)
441. – Magyar Lászlóról újabb értesítés a vkm.-tól. (MTAK: 745/a.1868)
442. – Magyar László. (MTAK: 608/1859)
443. – Magyar László. (MTAK: 608/1859)

Arquivo Histórico de Angola

444. – Athoguia, Visconde de: A Tengerentúli Ügyek államtitkárának leirata Angola főköormányzójához, Amerigo Magyar Feljegyzések Dél-Afrika vadonjairól c. művének kiadása tárgyában. 1854. április 20. Portugál nyelvű kézirat. Magyar fordítás: In: Magyar László Dél-Afriakai utazásaira vonatkozó hivatalos iratok a lisszaboni Tengerentúli Tanács irattárából. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 220.) (AHA: *Királyi leiratok*: 7. kódex, 73. folió, 3039. sz.)
445. – Athoguia, Visconde de: leirata Angola főköormányzójához, a londoni Királyi Földrajzi Társaság érdeklődéséről Magyar László kutatásai iránt. 1856. február 16. Portugál nyelvű kézirat. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 221.) (AHA: *Királyi leiratok*: 7. kódex, 205. folió, 3515. sz.)
446. – A Carum-Dsamba és a S. Nicolau folyók közének természeti viszonyairól. 1857. június 25. Portugál nyelvű kézirat. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 217.) (AHA: *Benguelai Körmányzóság iratai. Polgári ügyek. No 131.*)
447. – Amaral, José Rodrigues Coelho do: Angola főköormányzójának jelentése a Tengerentúli Ügyek miniszteréhez, Magyar László tudományos munkásságáról. Loanda, 1856. október 13. Portugál nyelvű kézirat. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 221.) (AHA: *Közigazgatási iratok*: 25. kódex, 156. folió, 533. sz.)
448. – Sá da Bandeira: a Tengerészeti és Tengerentúli Ügyek miniszterének leirata Angola főköormányzójához, Angola térképének Ladislaus Magyar által eszközöndő helyesbítése tárgyában. 1857. február 4. Portugál nyelvű kézirat. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 221.) (AHA: *Királyi rendeletek*: 8. kódex, 132. folió, 29. sz.)
449. – Angola főköormányzójának jelentése a Tengerészeti és Tengerentúli Ügyek miniszteréhez arról, hogy Magyar László elutasító választ adott a portugál hatóságok részére végzendő térképészeti munkákkal kapcsolatban, ugyanakkor kérte kéziratának hazájába juttatását. Loanda, 1857. július 31. Portugál nyelvű kézirat. Magyar fordítás: In: Magyar László Dél-Afriakai utazásaira vonatkozó hivatalos iratok a lisszaboni Tengerentúli Tanács irattárából. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 222.) (AHA: *Jelentések a királyi udvarnak*: 25. kódex, 759. sz.)
450. – Francisco António Gonçalves Cardoso: Angola főköormányzójának jelentése a Tengerészeti és Tengerentúli Ügyek miniszteréhez, az elhunyt Magyar László kéziratának sorsáról. Loanda, 1869. február 8. Portugál nyelvű kézirat. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 223.) (AHA: *Jelentések a királyi udvarnak*: 36. kódex, 258–259. folió, 10. sz.)
451. – Angola főköormányzójának jelentése a Tengerészeti és Tengerentúli Ügyek miniszteréhez azzal a hírről kapcsolatban, mely szerint a bihéi uralkodó Magyar László egyik fia.

Loanda, 1884. október 14. Portugál nyelvű kézirat. (Krizsán, L.: *Magyar László*. 1983. p. 224.) (AHA: A-9/4. kódex, 47–49. folió)

Huntington Library

452. – Burton, Richard Francis: Edward H. Metcalf manuscript collection of Sir Richard Francis Burton, circa 1846–1939. (HL: CSHV05-A10058)

Royal Geographical Society Library

453. – Rónay, H.: Abstract (in English) of the travels of Ladislaus Magyar in South Africa, MS. 1849-57. (RSG: XX(122913.1))

6.4 Levelek

454. – Magyar László levele gróf Széchenyi Istvánhoz. Maldonado (Uruguay), 1846. június 02. Kézirat. (MTAK: K. 166/210. I.) (Utalás: *Budapesti Szemle* 1895. 82. szám, p. 2.; *Thirring, G.: Magyar László élete*. 1937. p. 17; *Krizsán, L.: Magyar László*. 1983. p. 213.; *Krizsán, L.: „A haza java és dicsősége előmozdítása”: Magyar László levele gróf Széchenyi Istvánhoz az inkák országába vezető expedíció tárgyában*. In: *Vasi Szemle* 1992. 3. szám, pp. 409–412.; *Krizsán, L.: Első együttműködés a történelemben... In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 1993. 12. szám, p. 15.; In: *Élet és Tudomány* 2000. 39. szám p. 903.)

455. – Magyar László Hunfalvy Jánoshoz. Lucira. 1859. febr. magyar másolat. (MTAK: 4-r. 82. sz.)

456. – Magyar László levele Toldy Ferenchez. Gyikolo-Moino, 1861. december 25. Kézirat. (Utalás: *Krizsán, L.: Magyar László*. 1983. p. 218.) (MTAK: 861/1861.)

457. – Magyar László Toldy Ferenchez. Dél Afrika-Gyehole Monico. 1862. jan. 4. magyar. (MTAK: 4-r 82. sz.)

458. – Magyar László levele Toldy Ferenchez. Bahia dos elephantes, 1862. jún. 9. Kézirat. (Utalás: *Krizsán, L.: Magyar László*. 1983. p. 219.) (MTAK: 1043/1862.)

Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai. Kiadta Hunfalvy János. A magyar akadémia költségein. Pest, Eggenberger, 1857. tk.: p. 92. (továbbiakban: *Magyar László levelei*. 1857.) (Utalás: *Thirring G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához*. 1888. p. 10.; *Krizsán, L.: Magyar László*. 1983. p. 218.) (OSZK: 250.642; EK Ge 2175; AK csíkos: utazás – 0.124; 709.346)

459. – Magyar László levele Magyar Imréhez. Benguela, 1849. július 1. In: Magyar László levelei. 1857. pp. 11–12. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 213.*)
460. – Magyar László levele Magyar Imréhez. Yak-Quilem, 1851. április 20. In: Magyar László levelei. 1857. pp. 12–18. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 214.*)
461. – Magyar László levele Török Jánoshoz, a Pesti Napló szerkesztőjéhez. Ohilai Királyság, é.n. valószínűleg 1853. december 25. In: Magyar László levelei. 1857. pp. 18–20. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 215.*)
462. – Magyar László levele Magyar Imréhez. Eupata, (v. Enpata), 1853. december 25. In: Magyar László levelei. 1857. pp. 20–25. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 215.*)
463. – Magyar László felhajózása a Kongó, vagy Zaire délafrikai folyamon a fároszongó Kataraktáig. 1848. május 9-től – 1848. július 1-ig. In.: Magyar László levelei. 1857. pp. 26–50. (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 213.; Balázs, D.: Magyar utazók lexikona. 1993. p. 254.*)
464. – Kirándulás némely középafrikai országokba. 1849–1850 In: Magyar László levelei. 1857. pp. 51–59.) (*Utalás: Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 213.*)
465. – Kirándulás Kámba és Oukanyama országokba. 1852. In: Magyar László levelei. 1857. pp. 60–92. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 123.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 214.*)
- Thirring, Gusztáv: Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Bp., Kilián, 1937. (*a továbbiakban: Thirring Gusztáv: Magyar László élete. 1937.*) (*K.L.: Magyar László. 1983.*) (*FSZEK*)
466. – Levél Benguela kormányzójához. Gambosz, 1853. március 21. ford.: ifj. Jankó János és Xántus János. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 124–127. (*Utalás: Földrajzi Közlemények. 1888. pp. 336–341.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 214.*)
467. – Magyar László levele a benguelai kormányzóhoz. Benguela, 1853. augusztus 8. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 129. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 85.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 214.*)
468. – Magyar László folyamodványa I. Ferenc József császárhoz. Ohila, 1853. december 25. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 128. (*Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 85.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 214.*)

469. – Levél Magyar Etelkához. Ohila, 1853. december 25. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 130. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 85.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 215.)
470. – Levél Magyar Imréhez. Ohila, 1854. február 11. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 130. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 215.)
471. – Levél Magyar Imréhez. Bihé, 1856. augusztus 20. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 130–135. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 216.)
472. – Levél a benguelai Kormányzóhoz. Válaszul a Londoni Királyi Geographiai társaság főtitkárának Norton Shaco-nak levelére. Bihé, 1856. augusztus 20. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 135–136. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 216.)
473. – Levél Hunfalvy Jánoshoz. Bihé, 1857. február 20. és március 1. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 136–137. (Utalás: Thirring, G.: Újabb adatok Magyar László életrajzához. 1888. p. 11.; Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 216.)
474. – Levél Magyar Imréhez. Bihé, 1857. március 1. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 138–142. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 216.)
475. – Levél a benguelai kormányzóhoz. h.n. 1857. június 9. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 143–144. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 216.)
476. – Levél a benguelai kormányzóhoz. h.n. 1857. június 13. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 144. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 216.)
477. – Levél Petermannhoz. Lucira, 1858. február 20. In: PGM 1860. p. 44. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.)
478. – Levél Magyar Imrének. valószínűleg Lucirából. 1858. április 13. (Utalás: Thirring, Gusztáv: Magyar László élete. 1937. p. 86.)
479. – Levél Hunfalvy Jánoshoz. Lucira, 1858. november 16. In: Kivonatosan: Budapesti Szemle 1866. 6. kötet, pp. 28–31.; Teljes terjedelemben: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 145–149. (Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 217.)

480. – Rövid vázlat a Kunéne és Kubangó folyamok között elterülő tartományokról. 1858. október. In: Kivonatosan: Budapesti Szemle 1866. 6. kötet, pp. 32–35.; Teljes terjedelemben: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 161–164. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 217.)*
481. – Levél Hunfalvy Jánoshoz. Lucira, 1859. február 20. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 149–150. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 217.)*
482. – Levél gróf Dessewffy Emilhez, az MTA elnökéhez. Gyikolo-Moino, 1861. december 25. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 150. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.)*
483. – Levél Magyar Imréhez. Gyikolo-Moino, 1861. december 25. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 151–154. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.)*
484. – Levél Toldy Ferenchez. Gyikolo-Moino, Felső Kárum-Dsámba, 1861. december 25. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 154–158. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.)*
485. – Levél Hunfalvy Jánoshoz. Gyikolo-Moino, Felső Kárum-Dsámba, 1861. december 25. In: Kivonatosan: Budapesti Szemle 1866. 6. kötet, pp. 35–36.; Teljes terjedelemben: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 158–159. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 218.)*
486. – Levél Toldy Ferenchez. Bahia dos elephantes, 1862. június 9. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. pp. 159–161. *(Utalás: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937. p. 86.; Krizsán, L.: Magyar László. 1983. p. 219.)*
487. – Kivonat Judith Listowel leveléből, melyet dr. Krizsán Lászlóhoz intézett. Angolából 1973. március 31-én. Kézirat. (MFT)

6.5 Térképek

488. – Mappa Hidro-Geographico Da Costa Occidental de áfrica comprehendido entre 5 e 16 grados e 40 minutos de Latitude Sul, representado no continente o estado presente dos Reinos de Angola e Benguella; com as expediçães,... ..Tenente Coronel Luis Candido Cordeiro Pinheiro Furtado... 1791. dsz.: 5°00' – 16°40', hosszúság nincsen rajta. (BPMP: Sala Reservados: P24(17))
489. – Mappa Geografico Da Costa Occidental de Africa, comprehendido entre 5, e 19 grados de Latitude sul. Representado no Continente o Estado actual dos Reynos de Angola, e

- Benguela; com os Descobertos, e grandes Expedições feitos na sua parte Meridional, durante os annos de 1785, 1786, e 1787:.... De sanchado em Lisboa, em 1796; por Justino José d'Andrade, san gento Mór do mesmo Real Corpo. Graus de Latitude Sul. 5° – 19°. (BPMP: Sala Reservados: P24(18))
490. – Sketch of a Route from the River Chobé to Loando Performed by the Revd. Dr. Livingston 1853–4. 1:9 300 000, dsz.: 3° – 20°; kh. Gr.: 10° – 35°, In: The Journal of the Royal Geographical Society London, 1854. Vol. XXIV. pp. 291–306. (BSGL: Obras Entradas a partir de 1962.)
491. – Livingston's original map of his route from Sesheke to Loanda. 1854. 1:2 900 000, dsz.: 4°00' – 21°00'; kh.: 11°00' – 24°00'; h.n., é.n. (RGS: *mr Africa S/S.53*)
492. – Karte zur Übersicht der Wichtigen Entdeckungen im Innern Süd-Afrika's in den Jahren 1849–1853. A. Petermann, Maasßtab: 1:14 000 000, dsz.: 5° – 35°; kh. Párizs: 10° – 40°; In: PGM 1855. Tafel 5. (Utalás: PGM 1855. p. 41.)
493. – Karte vom Inner Süd-Afrika's enthaltend Dr. Livingston's Reiseroute nach Loanda 1853–1854 und die Forschungen über Lobale und das Stromgebiet des Congo von W. Desborough Cooley. Nach den Karten-Skizzen und Beschreibungen von W. D. Cooley, Gezeichnet von A. Petermann. 1:8 000 000, dsz.: 4°20' – 17°10'; kh.: 11° – 28°; In: PGM 1855. Tafel 21. (Utalás: PGM 1855. p. 311.)
494. – Angola. Costa de Mossamedes a Cabo Frio. Rio Cunene. 1:2 800 000, dsz.: 13° – 19°; kh. Castello de Lisboa: 20° – 26°; In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino, 1856. n.º.2. Parte não oficial I. pp. 101–146.
495. – Mappa dos rios Cunene e Cubango em parte do seu curso; e do paiz adjacente. Districto de Mossamedes. Africa Austral Occidental. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino, 1856. n.º.2. Parte não oficial I. pp. 187–197.
496. – Mello, Coronel Fortunato de: Vista de uma pequena parte das Pedras de Pungo-Andongo ou Pedras Negras – Angola. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino, 1856. n.º.2. Parte não oficial I. pp. 475–496.
497. – Teatro da Guerra contra o soba de Baylundo e seus aliados. Desenhada pelo Major Luiz Candido Cordeiro Pinheiro Furtado e pelo Capitão João Pedro Migueis. 1776. kb.: ca. 1:1 200 000, Melléktérképek: Planta da fortificação da Quipaca do soba de Quingolo, principal aliado de Baylundo. kb.: ca. 1:2 200; Vista das povocações fortificadas como ordinariamente costumam os Negros. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino, 1856. n.º.2. Parte não oficial I. pp. 519–521.

498. – Kartenskizze von Africa zur vergleichen Übersicht der Reisen Dr. Barth's und Livingstone's. Ger. von A. Petermann. ész.: 24° – dsz.: 35°; nyh. Párizs: 20° – kh.: 45°; Der Zambesi-Storm nach der Forschungen Dr. Livingstone's in den Jahren 1851–1856. Ger. A. Petermann. dsz.: 8° – 19°; kh.: 19° – 40°; In: PGM 1857. Tafel 3. *(Utalás: PGM 1857. p. 91.)*
499. – Detailed Map of the Revd D.^f Livingstone's route across Africa Constructed from his Astronomical Observations Bearings. (Esta carta indica o itinerário a seguido pelo Rev. Dr. Livingstone através de África desde S. Paulo de Luanda até Quelimane, durante o ano 1856.) 1:4 020 000, dsz.: 7°30' – 19°20'; kh.: 12°00' – 37°40'; Lisszabon, J. Arrowsmith, 1857. *(BNL: Sala de Cartografia: cc390A, cc40R)*
500. – Dél-Afrika térképe a legujabb fölfedezések szerint. dsz.: 5° – 35°; kh.: 9° – 34°; In: Magyar László levelei. 1857. *(MTAK)*
501. – Dél-Afrika térképe, a 8dik és 15dik szélességi, s a 11dik és 19dik hoszasági fokok között. Készítve Magyar László által 1857 évben. 1:1 170 000, dsz.: 8°30' – 14°30'; kh.: 10°00' – 19°00'; *(Átdolgozott kiadás: In: Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években. 1859.; Faksimile kiadás: Cartographia Vállalat, Budapest, 1993.) (MTAK: 13/1858. Földr.)*
502. – Provincias do Ocidente e Centro de Angola. Mapa com manuscritos de László Magyar sobre as provincias occidentais de Angola de 1857. 1993. *(BSGL: 1-P-6)*
503. – Dél-Afrika térképe a legujabb felfedezések szerint. Rohn Alajos, Pest 1857. dsz.: 5° – 35°; kh. Párizstól: 11° – 38°; In: Magyar László levelei. 1857.
504. – Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László. 1:2 020 000, dsz.: 7°30' – 13°30'; kh.: 17°00' – 25°00'; *(Utalás: Bartos-Elekes, Zs.: A kolozsvári Cholnoky Jenő Térképtár bemutatása. In: Gyopár 2002.; Nemerkenyi, Zs.: Van új a – dél-afrikai – nap alatt! Magyar László új térképe. In: A Földgömb 2007. 7. szám, pp. 52–55.) (ChJFT)*
505. – Karte von Süd-Afrika zur Übersicht der neuesten Entdeckungen von Livingstone, Moffat, Galton, Anderson, Bain's geol. Aufnahme, Forschungen in Benguela &&. 1:6 300 000, dsz.: 8° – 36°; kh.: 11°40' – 36°20'; In: PGM 1858. Tafel 7.
506. – Dél-Afrika Földképe a déli szél. 8- és 15-dik s a keleti hossz. 11- és 19-dik fokai között. Készítette Magyar László. 1857. Rohn Alajos, Pest. In: Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években. 1859.
507. – Karte zu Übersicht der Reise von H. Hahn und Rath im Südwestlichen Afrika. 1:3 000 000, dsz.: 17° – 22°; kh.: 16° – 23°; Mai–September 1857. In: PGM 1859. Tafel 11.

508. – Mappa dos Reinos de Angola e Benguela. dsz.: 4° – 18°; kh. Castello de Lisboa: 21° – 28°; N.º33. Lisszabon, 1860. (*BNL: cc21V; BPMP: Sala Reservados: Y.4.6., P-7-10.*)
509. – Kartenskizze über Livingstone's Entdeckung des Schiwa-See's April 1859. Von A. Petermann. Maasßstab 1:6 300 000, dsz.: 12°10' – 19°00'; kh.: 32° – 42°; In: PGM 1860. Tafel 8.
510. – Originalkarte von Ladislaus Magyar's Reisen in Central Afrika 1850, 1851 und 1855. Von A. Petermann. Maasßstab 1:4 000 000, dsz.: 7°50' – 14°10'; kh.: 16°00' – 24°30'; In: PGM 1860. Tafel 10.
511. – dsz.: 0° – 7°; kh.: 15° – 24°; (cím nélkül) In: PGM 1862. Tafel 9.
512. – Karte von Kongo & Angola. Von A. Petermann. Maasßstab 1:3 000 000, dsz.: 3°50' – 10°10'; kh.: 12°20' – 17°20'; In: PGM 1862. Tafel 17.
513. – Angola. Mappa coordenado pelo Visconde de Sá da Bandeira Tenente Geral. Ministro da Guerra, e por Fernando da Costa Leal Tenente Coronel, Governador de Mossâmedes. kb.: ca. 1:2 000 000, dsz.: 4° – 19°; kh.: 10°30' – 19°40'; Lisszabon, 1863. (*BSSL: 7-B-10, 2-C-15*)
514. – Planta da abertura ou garganta na Serra da Chella. 1:5 000, Mossamedes, 1865. (*BSSL: 6-D-5*)
515. – Süd-Afrika & Madagaskar. Karl Mauch's Reise im Innern von Süd-Afrika, 1866–67, & Übersicht der Geographischen Entdeckungen bis 1867. 1:12 500 000, ész.: 2° – dsz.: 35°; kh.: 5° – 50°; In: PGM 1867. Tafel 10.
516. – Originalkarte der Portugiesischen Reisen in Inner-Afrika seit 1798. Livingstone's Reise 1866–1869. 1:4 500 000, dsz.: 4°30' – 14°00'; kh.: 22°10' – 34°20'; In: PGM 1870. Tafel 9.
517. – Chronologische Übersicht von Livingstone's Reisen in Süd-Afrika 1840–1869. 1:12 500 000, ész.: 2° – dsz.: 27°; kh.: 8° – 42°; In: PGM 1870. Tafel 10. (*BL: P.P.3946.*)
518. – A sketch map of Dr. Livingstone's (1856) discoveries and Stanley's hypothesis regarding the continent of the Lualaba with the Nile. 1:5 000 000, ész.: 4° – dsz.: 16°; kh.: 20° – 32°; In: Stanley, H. M.: Through the dark continent. 1878.
519. – Livingstone's Reisen in Inner-Afrika 1866/72 und Stanley's Reise zum Tanganyika 1871/72 nebst Übersicht der Höhen-verhältnisse. 1:5 000 000, KhGr.: 21°20' – 40°00'; Dsz.: 2°00' – 12°00'; In: PGM 1873. Tafel 2.
520. – Die Deutsche Afrikanische Expedition. Originalkarte von West-Afrika zwischen Muni und Koanza. 1:3 000 000, ész.: 2°40' – dsz.: 10°10'; kh.: 8°00' – 17°20'; In: PGM 1875. Tafel 1.

521. – Livingstone's Reisen in Inner-Afrika. 1866–1873. 1:2 500 000, dsz.: 3°10' – 14°40'; kh.: 25°30' – 35°; In: PGM 1875. Tafel 4.
522. – Közép- és Dél-Áfrika Magyar László 1850–1855, Livingstone, du Chaillu, Burton és Speke útjaival. Livingstone után rajzolta Tót Márton, 1:25 000 000, Budapest. In: Sági, L.: Dél-afrikai utazások és felfedezések. 1876.
523. – Die resultate der Deutschen Afrikanischen Expedition in West-Afrika 1873–1875. 1:1 500 000, dsz.: 2°45' – 6°00'; kh.: 10°15' – 12°40'; In: PGM 1876. Tafel 3.
524. – Lieut. V. L. Cameron's Reise durch Afrika vom Tanganyika See nach Loanda, 1874–1875. 1:4 800 000, dsz.: 3°00' – 13°10'; kh.: 12°40' – 30°30'; In: PGM 1876. Tafel 7.
525. – 20. Standpunkt der Erforschung von Central und Süd-Afrika bis September 1876. 1:12 500 000, ész.: 3° – dsz.: 27°; kh.: 8° – 44°; In: PGM 1876. Tafel 20.
526. – Carta Geographica da Costa occidental Da Africa Comprehendida entre 5.º e 19.º de Lat. sul, mostrado parte do Congo, e os Reinos de Angola, Benguella. Desenhada pelo Ten.º Coronel Eng.º Pinheiro Furtado em 1790. Gravada em Paris por Ordem do Major João Carlos Teo Cardoso do Castello Branco e Torres em 1825. 1:3 500 000, In: Boletim da Sociedade de Geografia de Lisboa, 1877. p. 462.
527. – Aufnahme des Untern Congo und seiner Delta Verzweigungen. 1:150 000, dsz.: 5°53' – 8°12'; kh.: 12°13' – 12°47'; In: PGM 1877. Tafel 16.
528. – Standpunkt der Erforschung von Äquatorial-Afrika, 1877. 1:12 500 000, ész.: 20° – dsz.: 14°; kh.: 5° – 43°; In: PGM 1877. Tafel 22.
529. – Reduktion von H. M. Stanley's originalkarte vom Fussgebiet des Congo d. d. Loanda, 5. Sept. 1877. Nyagwe (1876. Nov. 5.) – Kabinda (1877. Aug. 11.) 1:7 500 000, KhGr.: 11° – 32°; Ész.: 4° – dsz.: 12°; In: PGM 1877. Tafel 23.
530. – Expedição Africo-Portugueza de 1877. Extracto de um Mappa Africano de A. Petermann (1876.) Contendo a zona d'exploração comprehendida Entre Bihé e os rios Cunene e Zambeze. (BNL: Sala de Cartografia: cc21P2, cc22P2, cc234, cc235, cc40R; BSGl: 1–S–37)
531. – Itinerários seguidos pelos principaes exploradores Africanos. Extracto de um Mappa distribuido pela Sociedade Belga de Geographia. kb.: ca. 1:10 000 000, Lisszabon, 1877. (BNL: Sala de Cartografia: cc63V; cc218; cc238; cc239; láttam; BSGl: 1–S–46)
532. – Carta do Africa Central e Meridional e dos territórios portuguezes ali contidos para servir para o estudo do itinerario da expedição Africo-Portugueza de 1877. 1:10 000 000, dsz.: 0° – 18°; kh.: 5° – 43°; (BNL: Sala de Cartografia: cc65V, cc240, cc241; BSGl: 1–S–45)

533. – Africa Central. Referida à exploração de Cameron. (Expl. Cameron 1873–1875.) 1:3 000 000, Lisszabon, 1877. (BNL: Sala de Cartografia: cc61V, cc236, cc237)
534. – Map showing the Eastern Half of Equatorial Africa and the Explorations by Land and Water of Henry Morton Stanley in the years 1874–1877. 1:2 000 000, ész.: 6° – dsz.: 15°; kh.: 26° – 43°; In: Stanley, H. M.: Through the dark continent. 1878.
535. – Equatorial Africa (from Dapper's Map) 1676. 1:17 500 000, ész.: 10° – dsz.: 13°; kh.: 28° – 70°; In: Stanley, H. M.: Through the dark continent. 1878.
536. – Krapf, Rebmann, Livingstone, & Erhardt's Map. 1849–1856. ész.: 10° – dsz.: 15°; kh.: 3° – 47°; In: Stanley, H. M.: Through the dark continent. 1878.
537. – Livingstone (1856), Burton & Speke (1857–59), Speke & Grant (1860–63) & Von der Decken (1862–3). 1856–1863. ész.: 10° – dsz.: 15°; kh.: 3° – 47°; In: Stanley, H. M.: Through the dark continent. 1878.
538. – Schweinfurth (1868–1871), Baker (1870–1872), Livingstone (1866–1873), Stanley (1871) & Cameron (1873–1875). 1866–75. ész.: 10° – dsz.: 15°; kh.: 3° – 47°; In: Stanley, H. M.: Through the dark continent. 1878.
539. – Stanley 1874–77. ész.: 10° – dsz.: 15°; kh.: 3° – 47°; In: Stanley, H. M.: Through the dark continent. 1878.
540. – Benguela–Bié. Viagem dos off^{es} da armada Capelo e Ivens de Benguella para o sertão do Bihé. Perfil da parte do continente percorrida. dsz.: 11° – 16°; kh.Gr.: 12°00' – 17°30'; 1878. (BSGL: 2–D–17)
541. – Zona fielmente copiada da carta geographica de Ladislaus Magyar. (A. Petermann, Gotha 1860) kb.: 1:500 000, ész.: 11°30' – dsz.: 14°00'; kh. Párizs: 16°00' – 20°30'; Zona fielmente copiada da Carta Geographica de A. Petermann (Gotha, Janeiro de 1879) kb.: 1:6 500 000, dsz.: 10° – dsz.: 25°; kh.Gr.: 15° – 30°; In: As conferencias e o itinerario do viajante Serpa Pinto. Lisszabon, 1879. Mappa I.
542. – Itinerario do viajante Serpa Pinto (A. Petermann, Gotha 1860). kb.: 1:12 500 000, dsz.: 5° – dsz.: 30°; kh.Gr.: 10° – 38°; In: As conferencias e o itinerario do viajante Serpa Pinto. Lisszabon, 1879. Mappa II.
543. – Itinerario do viajante Serpa Pinto (A. Petermann, Gotha 1860). kb.: ca. 1:10 800 000, dsz.: 10° – dsz.: 30°; kh.Gr.: 10° – 35°; In: As conferencias e o itinerario do viajante Serpa Pinto. Lisszabon, 1879. Mappa III.
544. – Carte de la Moitié Orientale de l'Afrique Équatoriale et des Exploration par terre et par eau de Henry M. Stanley. kb.: ca. 1:2 700 000, ész.: 6° – dsz.: 15°; kh. Párizs: 23°30' – 40°00'; In: Stanley, H. M.: A travers le continent mystérieux. 1879. Vol. I.

545. – Westlichen Zuflüssen des Congo. 1:3 000 000, ész.: 1° – dsz.: 2°; kh.: 11°00' – 15°30'; In: PGM 1879. Tafel 104.
546. – M. Serpa Pinto's Reise durch Süd-Afrika. 1:12 500 000, Dsz.: 10°00' – 21°12'; kh.: 13° – 29°; In: PGM 1879. Tafel 298.
547. – Provisorische Karte zu Übersicht der Portugiesischen Expedition unter B. Capelo und R. Ivens von Nov. 1877 bis Oct. 1879. 1:4 500 000, dsz.: 5°40' – 15°20'; kh.: 12°20' – 19°40'; In: PGM 1880. Tafel 16.
548. – Africa Tropical Austral Mostrando a viagem de exploração do Major Serpa Pinto de 1877 a 1879. O caminho de Daca até Shoshong foi feito em campanha de Mr. F. Coillard. kb.: ca. 1:3 220 000, dsz.: 10° – 30°; kh.: 9°30' – 38°30'; oldalt: Secção do caminho do Major Serpa Pinto de Benguella a D'Urban. No escala horizontal 254 decimilímetros correspondem a 80 Milhas Geographicas. A escala vertical em Metros. In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I.
549. – Itinerario do Major Serpa Pinto de Benguella ao Bihé Novembro de 1877 – Março de 1878. kb.: ca. 1:1 390 000, dsz.: 11°45' – 14°40'; kh.: 12°55' – 17°00'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I.
550. – Quadro das Observações Astronómicas feitas pelo Major Serpa Pinto entre Caconda e o Rio Cuanza. In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. pp. 184–185.
551. – Carta do entre Cubango e Cuanza por Serpa Pinto em 1878. 17 de Junho. kb.: ca. 1:695 000, dsz.: 12° – 13°; kh.: 16°00' – 17°30'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 186
552. – Ganguellas. kb.: ca. 1:?, dsz.: 12°30'; kh.: ?; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 204.
553. – Paiz dos Quimbandes. Viagem do Major Serpa Pinto Junho de 1878. kb.: ca. 1:176 500, dsz.: 12°15' – 12°45'; kh.: 17°20' – 18°05'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 208.
554. – Disposição da Agua em Cangála. Viagem do Major Serpa Pinto Junho–Julho de 1878. 1:695 000, dsz.: 11°00' – 13°30'; kh.: 17°30' – 19°00'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 237.
555. – Ganguelas á Quimbandes. kb.: ca. 1:176 500, dsz.: 12°30'; kh.: ?; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 240.
556. – De Cambuta ao Rio Cubanguí. Viagem do Major Serpa Pinto Julho de 1878. 1:695 000, dsz.: 12°30' – 13°30'; kh.: 18°30' – 20°00'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 243.

557. – Paul da Nascente do Cuando. Viagem do Major Serpa Pinto Julho de 1878. 1:2 780, Posição da Barraca dsz.: 18°57'54"; kh.: 12°59'51"; alt.: 1362 m; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 248.
558. – De Cangambe ao Cuchibi. Viagem do Major Serpa Pinto em 1878. 1:695 000, dsz.: 13°00' – 14°30'; kh.: 19°30' – 20°25'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. p. 258.
559. – Disposição da Agua em Caminha. Viagem do Major Serpa Pinto Junho e Julho de 1878. Observações Astronómicas, Observações Hypsométricas, Observações Meteorológicas, Oscilações do Barometro. 1:695 000, dsz.: 12°00' – 13°00'; kh.: 17°30' – 19°00'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. I. Conclusão.
560. – Alto Zambeze Cataractas de Gomba. Major Serpa Pinto 1878. 1:4 000; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. II. p. 74.
561. – Cataracta de Cale. In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. II. p. 77.
562. – Rapidos de Bombue. In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. II. p. 78.
563. – Mosi-Oa-Tunia a maior cataracta do Mundo. Major Serpa Pinto viagem ao Centro d'África em 1878. ca. 1:10 700; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. II. p. 136.
564. – Disposição da agua em Cangála. Viagem do Major Serpa Pinto Junho e Julho de 1878. 1:?: dsz.: 12°00' – 13°00'; kh.: 17°30' – 19°00'; In: Serpa, P.: Como eu atravessei a África. 1881. Vol. II. p. 319.
565. – Carta das terras entre de Luanda e Ambaca e do curso do Rio Cu-anza do Dondo ao Oceano por Capelo e Ivens. 1:370 370, dsz.: 8°35' – 9°55'; kh.: 12°50' – 15°40'; Lithographia da Imprensa Nacional. Lissabon, 1880. (BNL: H.G.2593//2A, Sala de Cartografia: cc179R)
566. – Carta de Quillengues. 1:370 370, dsz.: 13°48' – 14°22'; kh.: 13°52' – 14°15'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. I. 1881. p. 39.
567. – Carta de Cassanje. 1:1 000 000, dsz.: 8°50' – 10°00'; kh.: 16°20' – 18°17,5'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. I. 1881. p. 289.
568. – Carta de Malanje. 1:370 370, dsz.: 9°22' – 9°48'; kh.: 16°10' – 16°47'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 40.
569. – Carta do Duque de Bragança. 1:370 370, dsz.: 8°31' – 9°10'; kh.: 16°06' – 16°30'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 136.
570. – Fac-simile de uma folha do registo das observações meteorológicas. In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 174.

571. – Carta de Pungo N'Dongo. 1:370 370, dsz.: 9°27' – 9°52'; kh.: 15°33' – 17°00'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 198.
572. – Carta de Capanda ao soa Dumba. 1:370 370, dsz.: 9°37' – 9°52'; kh.: 14°80' – 15°34'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 216.
573. – Determinações geographicas. Feitas Durante a Expedição de 1877–1880. In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. pp. 269–281.
574. – Carta de Bangalas. kb.: ca. 1:500 000, dsz.: 8°50' – 10°00'; kh.: 16°20' – 18°20'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 289.
575. – Curvas meteorologicas. In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 338.
576. – Carta magnetica. kb.: ca. 1:7 500 000, dsz.: 5° – 16°; kh.: 12°20' – 20°00'; In: Capelo – Ivens: De Benguela ás Terras de Iacca. Vol. II. 1881. p. 352.
577. – Carta da África Occidental Austro-Equatorial. Contento o Itinerario e Explorações de Capelo e Ivens 1877–1880. 1:1 481 480, dsz.: 4° – 20°; kh.: 11°15' – 24°50'; Lithographi da Imprensa Nacional. Lisszabon, 1881. (BNL: Sala de Cartografia: cc60R, cc61R, cc171, cc172, cc1870, 1884. – cc299, cc300)
578. – Map of South Equatorial Western Africa showing the Explorations of Capelo and Ivens 1877–1880. dsz.: 9°20' – 16°30'; kh.: 11°40' – 20°20'; London, Sampson Low Marson, Searle & Rivington, Edwd. Weller, lith., Red Lion Square. In: Capelo – Ivens: From Benguella to the Territory of Yacca. 1882.; 1969. Vol. I.
579. – Map of South Equatorial Western Africa showing the Explorations of Capelo and Ivens 1877–1880. dsz.: 4°10' – 10°10'; kh.: 11°40' – 20°20'; London, Sampson Low Marson, Searle & Rivington. In: Capelo – Ivens: From Benguella to the Territory of Yacca. 1882. Vol. II.
580. – Carta do curso do Rio Zaire do Stanley-Pool ao Oceano. 1:410 000; Lisszabon, 1883. (BNL: C.C.201R, C.C.340A)
581. – Übersichtskarte der Neuesten Forschungen im Aequatorialen West-Afrika. 1:5 000 000, ész.: 2°05' – dsz.: 11°05'; kh.: 8°30' – 27°00'; In: PGM 1883. Tafel 6.
582. – Serpa Pinto: Africa Oriental anno 1884. (BSGL: 146-A-18)
583. – Das gebiet der Internationalen Kongo-Gesselschaft. dsz.: 0°00' – 6°25'; kh.: 8°50' – 13°45'; In: PGM 1884. Tafel 12.
584. – Carta de Angola. 1:3 000 000, dsz.: 4° – 19°; kh.: 11° – 20°; Comissão de Cartographia, Lisszabon, 1885. (BSGL: 2-D-2)

585. – Carta d'Angola. (1:3 000 000; Route von Benguela bis Bihe in 1:1 650 000.) In: PGM 1885. p. 272.
586. – Carta du Bassin du Congo. Dressée par le Dr. Richard Kiepert. 1:4 000 000, dsz.: 1°30' – 13°30'; kh.: 8°25' – 34°00'; Berlin, 1885. (*BNL: Sala de Cartografia: cc529A, cc1590*)
587. – Esboço da Africa Austral. Contendo o itinerario da travessia de Capelo e Ivens e d'outros exploradores portugueses por Antonio Augusto d'Oliveira. 1:12 500 000, ész.: 2° – dsz.: 35°; kh.: 7° – 25°; Lisszabon, 1885. (*BSGL: 2-H-9*)
588. – A Map of the Congo Basin and adjoining territories shewing the extent of the Congo Free State. 1:1 900 000; ész.: 10° – dsz.: 13°; kh.: 8° – 22°; London, Sampson Low, Marston, Searle&Rivington. In: Stanley, H. M.: The Congo and the founding of its free state. 1885. Vol. I.
589. – A Map of the Congo Basin and adjoining territories shewing the extent of the Congo Free State. 1:1 900 000; ész.: 10° – dsz.: 13°; kh.: 22° – 35°; London, Sampson Low, Marston, Searle&Rivington. In: Stanley, H. M.: The Congo and the founding of its free state. 1885. Vol. II.
590. – The River Congo from Banane to Boma and Boma to Vivi. kb.: ca. 1:200 000; dsz.: 6°4'36"; kh.: 12°17'00"; In: Stanley, H. M.: The Congo and the founding of its free state. 1885. Vol. I. p. 79.
591. – Sketch Map of Vivi Station and surrounding country by compass. kb.: ca. 1:43 000; In: Stanley, H. M.: The Congo and the founding of its free state. 1885. Vol. I. p. 140.
592. – A Sketch of Stanley Pool by compass. Sketch of river at the entrance to Stanley Pool. 1:2 000 000; In: Stanley, H. M.: The Congo and the founding of its free state. 1885. Vol. I. p. 313.
593. – Afrika. Politische Übersicht. 1885. 1:25 000 000, ész.: 38° – dsz.: 34°; nyh.: 25° – kh.: 65°; In: PGM 1885. Tafel 8.
594. – Carta da Africa Meridional Portuguesa. 1:6 000 000, dsz.: 2° – 27°; kh.: 6°00' – 44°20'; Carta color contendo o itinerário de vários exploradores. Comissão de Cartografia. Paris, 1886. (*BNL: Sala de Cartografia: cc425A, cc1136*)
595. – Originalkarte des Gebietes der Muschi-Congo im Portugiesischen West-Afrika. Nach eigenen Aufnahmen gerechnet von dr. Josef Chavanne. 1:400 000, dsz.: 5°40' – 6°40'; kh.: 13°40' – 15°10'; In: PGM 1886. Tafel 6.
596. – Originalkarte der Itinerar-Aufnahmen&Erkundungen des Prem. Lieut. Curt von François. Mitglied der 2 Wissmannischen Forschungs Expedition. 1884–1885 im Stomgebiet des Kassei 16. Juni 1884. bis 17. Juli 1885. Nach den Original-Aufnahmen in Maßstab von

- 1:400 000 reduzier auf den Maßstab 1:2 000 000. dsz.: 2°20' – 10°00'; kh.: 15°50' – 25°00'; In: PGM 1886. Tafel 13.
597. – Die Nebenflüsse des Mitteren Congo Lulango, Tschuzapa, Mobanei u.a. 1:2 000 000, kh.: 16°50' – 25°05'; ész.: 4°25' – dsz.: 3°15'; In: PGM 1886. Tafel 16.
598. – Carta da Africa Meridional Portuguesa (1886). – O Mapa «Côr de Rosa» 1:6 000 000, Comissão de Cartografia, Imp. Nac., Lissabon, 1887. (*Utalás: História da Expansão Portuguesa no Mundo. 1940. Vol. III. Capítulo V. p. 352.*)
599. – Die Portugiesische Expedition quer durch Südafrika, 1884&1885. Nach den Originalkarten von Capelo & Ivens im Maßstab 1:1 000 000, dsz.: 8°10' – 21°25'; kh.: 12° – 38'; In: PGM 1887. Tafel 3.
600. – Expedição Portuguesa ao Muatianvua. Africa Austro-Equatorial. Parte da Região Occidental Portuguesa. Contendo o itinerarios da Expedição e diversos caminhos percorridos pelos indigenos e os factos meteorologicos mais principaes observados durante a viagem 1881–1888. 1:400 000, dsz.: 7° – 10°; kh.: 16° – 24°; 1888. (*BSGL: 7–B–8*)
601. – Die Fortschritte der Afrikaforschung, 1788–1888. Von Alexander Supan. 1. 1788–1880. 1:60 000 000, ész.: 38° – dsz.: 38°; nyh.: 25° – kh.: 60°; In: PGM 1888. Tafel 10.
602. – Expedição Portuguesa ao Muatianvua. Feito por Marques Perreira 2.º official do Ministerio da Marinha e Ultramar, segundo um plano completamente novo, principalmente na parte relativa dos ventos, estado do tempo, do céu, configuração das nuvens, etc. Lissabon, 1889. (*BSGL: 6–E–17*)
603. – Carta da Guiné Portuguesa. Carta do Curso do Rio Zaire de Stanley-Pool ao Oceano, coordenado por Capelo e Ivens. 1:500 000, ész.: 10°30' – 13°00'; nyh.: 12°15' – 17°00'; Lithographia Imprensa Nacional. Lissabon, 1889. (*BNL: Sala de Cartografia: cc48R, cc1150, cc1151, cc1153*)
604. – Contão das Pessões Portuguesas da Africa Meridional segundo as convenções celebradas em 1891. 1:6 000 000, dsz.: 2° – 26°30'; kh.: 6° – 44°20'; szelvényszám: 286. (*Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.*)
605. – Carta de Angola. Comissão de Cartografia. 1:3 000 000, dsz.: 3° – 19°; kh.: 6° – 26°; 1892. szelvényszám: 284. (*Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.*)
606. – Carta do região hidrografia entre o Cunene, Zambéze, Cassai, Cuanza. 1:3 000 000, dsz.: 11° – 18°; kh.: 12° – 24°; (*BSGL: 2–D–11*)
607. – Provincia d'Angola. Esboço figurativa da Região Cunene–Zambeze pelo Missionario Lecomte em 1893. (*BSGL: 2–D–11–A*)

608. – Map of Angola District of Loanda by Heli Chatelain. 1893. 1:20 000 000, dsz.: 7°40' – 11°00'; kh.Gr.: 13°00' – 19°00'; In: Chatelain, Heli: Geographic Names of Angola. 1893.
609. – Karte der Politischen Eintheilung von Süd-Afrika. Zugleich zur übersicht der Verkehrsverhältnisse, Goldfelder & c. entworfen von Dr. B. Hassenstein. 1:10 000 000, dsz.: 7°30' – 35°05'; kh.: 10°00' – 45°00'; In: PGM 1896. Tafel 17.
610. – Estudos do planalto do Districto de Benguella. De „Silva Porto” (Bihé) a „Ferreira d'Almeida” (Mochico) por Alfredo Filipe de Andrade, 1896–1897. 1:1 000 000, dsz.: 12° mentén; kh.Gr.: 16°40' – 21°20'; (BSGL 2–D–10)
611. – Carta de Angola. 1:3 000 000, dsz.: 3°00' – 19°00'; kh.: 8°00' – 25°10'; Comissão de Cartographia. Lisszabon, 1900. (BNL: Sala de Cartografia: cc59A)
612. – Mappa de Portugal Ultramarino provincias de Angola e Moçambique. 1:15 000 000 – 1:16 000 000, 1902. (BNL Sala de Cartografia: cc1069A)
613. – Africa Occidental Portugueza. Esboço Chorographico da Provincia d'Angola. 1:1 000 000, Folha N.º8 – Huila: dsz.: 14°30' – 18°00'; kh.: 12°50' – 17°00';
Folha N.º15 – Moxico: dsz.: 11°00' – 14°30'; kh.: 21°05' – 21°15';
Folha N.º7 – Benguella: dsz.: 11°00' – 14°30'; kh.: 12°50' – 17°00';
Folha N.º11 – Bihé e Moxico: dsz.: 11°00' – 14°30'; kh.: 17°00' – 21°10';
Ministerio da Marinha e Ultramar, Comissão de Cartographia, Lisszabon, 1906. (BSGL: 2–D–1)
614. – Esboço do Districto da Huilla. 1:2 500 000, dsz.: 13°40' – 18°50'; kh.: 11°00' – 25°20'; (BSGL: 2–D–5)
615. – Campanha do Bailundo. 1:1 000 000, 19... (BNL: Sala de Cartografia: cc522A)
616. – Angola Folha N.º2. 1:1 500 000, dsz.: 4° – 12°; kh.: 18° – 25°; szelvényszám: 24/2. Ministerio das colonias – Comissão de cartographia. (Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.)
617. – Angola Folha N.º3. 1:1 500 000, dsz.: 11° – 19°; kh.: 11° – 18°. szelvényszám: 231. Ministerio das colonias – Comissão de cartographia. (Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.)
618. – Angola Folha N.º4. 1:1 500 000, dsz.: 11° – 12°; kh.: 18° – 25°. Ministerio das colonias – Comissão de cartographia. (Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.)
619. – Mossamedes – Sá da Bandeira. Carta do Sul de Angola. 1:500 000, dsz.: 13°10' – 17°30'; kh.: 11° – 13°40'. szelvényszám: 212. Ministerio das colonias – Comissão de cartographia. (Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.)

620. – Esboço Geographico da Parte Central do Planalto de Benguella. 1:500 000, dsz.: 11°30' – 13°30'; kh.: 15°15' – 18°30'; Companhia do Caminho de Ferro de Benguella. Lissabon, 1913. (BNL: Sala de Cartografia: cc401A)
621. – Mappa traçada pelo Escritorio Technico da Companhia de Diamantes de Angola com a colaboração da Société Internationale Forestière et Minière du Congo. 1:500 000, Institut cartographie militaire. 1924. (BSGL: 2-D-16)
622. – Carta de Angola. Folha N.º1. 1:1 500 000, 1928. (BNL: Sala de Cartografia: cc490A)
623. – Carta de Angola.
 Folha N.º1. 1:1 500 000, dsz.: 4°00' – 11°40'; kh.: 11°30' – 18°00';
 Folha N.º2. dsz.: 4°00' – 11°40'; kh.: 18°00' – 24°40';
 Folha N.º3. dsz.: 11°40' – 19°00'; kh.: 11°30' – 18°00';
 Folha N.º4. dsz.: 11°40' – 19°00'; kh.: 18°00' – 24°40';
 Ministerio das Colonias, Junta das Missões Geográficas e de Investigações Coloniais. Lissabon, 1935. (BNL: Sala de Cartografia: cc487A, cc1979²⁻⁴)
624. – Carta de Angola. Folha N.º1. 1:1 500 000, szelvényszám: 225. Ministerio das Colonias, Junta das Missões Geográficas e de Investigações Clonias. Luanda, 1935. (Esc. Sec. de S. Maria Maior, Viana do C.)
625. – Magyar László utazásainak átnézeti térképe. kb.: ca. 1:7 143 000, dsz.: 5–19; kh.: 10–26; Razolta: Dr. Immédi-Molnár László, tervezte: Dr. Thirring Gusztáv. In: Thirring, G.: Magyar László élete. 1937.
626. – Magyar László útvonalai Dél-Afrikában. dsz.: 4° – 22°; kh.: 12° – 34°; In: Halász, Gy.: Öt világrész magyar vándorai. Magyar László. 1936. (OSZK: Általános olvasóterem – szabadpolc: IV. 91.51.)
627. – Esboço das Principais viagens de penetração e exploração do continente Africano Feitas pelos portugueses no século XIX. (Utalás: História da Expansão Portuguesa no Mundo. 1940. Vol. III. Capítulo IV. p. 332.)
628. – Carta de Angola (em 4 folhas) por J. Pereira Dias. 1:1 000 000, Junta das Missões Geográficas e de Investigações do Ultramar. Lissabon, 1958 e 1964. (BNL: Sala de Cartografia: cc487A, c1979²⁻⁴)
629. – Carta de Angola. 1:2 000 000, Ministério do Ultramar, Junta de Investigações do Ultramar, Missão Geográfico de Angola. 1966. (BSGL: 1-P-3)
630. – Carta Rodoviária – turística. 1:2 000 000, dsz.: 4° – 8°; kh.: 11°45' – 24°00'; Centro Informação e Turismo Angola, Sociedade Publicitária de Angola. Luanda, 1967., 1971. (BNL: Sala de Cartografia: cc747R, cc748R, cc749R)

631. – Map of the routes taken by Oswell, (William Cotton,) and Vandon on 1845 and 1846. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 27. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
632. – Tropical South Africa, showing the exploration of Major Serpa Pinto from 1877 to 1879. dsz.: 10°00' – 30°00'; kh.: 9°30' – 38°30'; Philadelphia, J. B. Lieppincott & Co. In: Serpa, P.: How I crossed Africa. 1971.
633. – Carta de Angola. 1:2 000 000, dsz.: 4°00' – 18°30'; kh.: 11°00' – 25°00'; Junta de Investigações do Ultramar, Centro de Geografia do Ultramar. 1973. (*BNL: cc740R, cc741R; BSGL: Catalogue da Cartografia: 7-B-17*)
634. – Oswell, (William Cotton,) Map showing Lake Ngami. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 40. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
635. – A map showing the Zambezi from Seketelu's town in the South to the Lobal country in the north. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 72. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
636. – Magyar's travels from 1844, when he left Trieste, until 1849, when he went into the service of King Trudodat of Calabar. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 82. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
637. – A map of Magyar's travels in Central Africa between 1850 and 1855. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 94. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
638. – The Map of South Africa according to the latest discoveries. Pest, 1857. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 122. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
639. – Landscape of Southern Africa between 8 and 15 southern latitude and 11 and 19 eastern longitude. Drawn by László Magyar. 1857. Bold lines show of Magyar's travels (on land). (Id. DÉL-AFRIKA FÖLDKÉPE a déli szél. 8- és 15-dik s...) In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 135. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
640. – Part of Livingstone's map of the Zambezi area. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 183. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
641. – Notes and sketch map from Livingstone's diary of the area and Lakes Bengewolo and Moero. In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. p. 199. (*OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634*)
642. – Approximate location of some tribes in mid-19th century. Some main route: D. Livingstone, L. Magyar, Oswald, H. M. Stanley. kb.: ca. 1:20 000 000. dsz.: 0° – 35°; kh.:

- 8° – 43°; In: Listowel, J.: The other Livingstone. 1974. Belső borító. (OSZK: OC.47.308; ASC:Afrika 8591; BL: 83/01634)
643. – Mapa de localização. In: Madeiros, Carlos Alberto: The colonization of the highlands of Huíla (Angola). 1976 (UPLE)
644. – Localização dos topónimos e etnónimos referidos no texto. 1:10 000 000, dsz.: 3° – 20°; kh.: 10° – 35°; In: Santos, Maria Emília: Perspectiva do comércio sertanejo do Bié na segunda metade do século XIX. 1981. p. 17.
645. – Mapa onomástico. 1:2 700 000, dsz.: 14°00' – 17°30'; kh.: 11°30' – 16°00'; In: Feio, Mariano: O Relevo do sudoeste de Angola. 1981. (UPLE)
646. – Grupo ovimbundo e seus reinos no século XIX. 1:4 300 000, dsz.: 9°30' – 14°20'; kh.: 13°00' – 17°20'; In: Silva Porto: Viagens e apontamentos. 1986. p. 452.
647. – Afrikai királyságok a XIX. század közepén. Magyar László kéziratoss térképe. Faksimile kiadás, Cartographia Vállalat, Budapest, 1993. (ELTE Térktud.; OSZK Térképtár; BSG: 1–P–6)
648. – Angola, explorações. Comparação entre o mappa explicativo da memoria britannica, o mappa do memorandum Goold Adams e a carta da viagem de Capelo e Ivens. 1:2 000 000, dsz.: 10° – 19°; kh.: 17° – 25°; Comissão de Cartografia, Lissabon, é.n. (BNL: Sala de Cartografia: cc64A)

7. Irodalomjegyzék

- Bartos-Elekes, Zsombor: A kolozsvári Cholnoky Jenő Térképtár bemutatása. In: Erdélyi Gyopár 2007. 3. szám, pp. 16–17.
- Capelo, Hermenegildo de Brito – Ivens, Roberto: De Benguela ás Terras de Iacca; descrição de uma viagem na África Central e Ocidental. Compreendo Narrações, aventuras e estudos importantes sobre as cabeceiras dos rios Cunene, Cubango, e de grande parte do curso dos dois últimos; além da descoberta dos rios Hamba, Canali, Sussa e Cugo, e larga notícia sobre as terras de Quiteca N'Bungo, Sosso, Futa e Iaca por H. Capelo e R. Ivens Oficiais da Armada Real, Expedição organizada nos anos de 1877–1880. Imprensa Nacional, Lisszabon, 1881. Faksimile kiadás: Publicações Europa – América 1996.
- Dél-Afrika térképe, a 8dik és 15dik szélességi, s a 11dik és 19dik hoszasági fokok között. Készítve Magyar László által 1857 évben. Faksimile kiadás: Afrikai királyságok a XIX. század közepén. Magyar László kéziratoss térképe. Faksimile kiadás, Cartographia Vállalat, Budapest, 1993.
- Fagge, John Donnelly – Tordoff, William: Afrika története. Osiris, Budapest, 2004.
- Flint, John E. (ed.): The Cambridge History of Africa from 1790 to c. 1870. Cambridge University Press, 1976. Reprinted 1999. Vol. 5.
- Fodor, István: Az afrikai szavak és nevek, főképpen nyelv- és népnevek magyar írásmódja. In: Nyelvtudományi Közlemények, Budapest, 25. köt. 1–4. sz. 1968.
- Hunfalvy, János: A legújabb utazások és felfedezések. Afrika II. In: Budapesti Szemle 1866. 6. szám, pp. 3–52.
- Jeal, Tim: Livingstone. Yale University Press, New Haven, London, 2001.
- Kirándulás Kámba és Oukanyama országokba. 1852. In: Magyar László levelei. 1857. pp. 60–92.
- Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László. 1:2 020 000, dsz.: 7°30' – 13°30'; kh.: 17°00' – 25°00'. Kéziratoss eredeti Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság Hagyatéki anyagában, Kolozsvár

- Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner-Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851 und 1855 bereisten Länder Moluwa, Morupu und Lobal. In: PGM 1860. pp. 227–237., 10. tábla.
- Livingston's original map of his route from Sesheke to Loanda. h.n., é.n.
- MacKenzie, John M. (ed.): David Livingstone and the Victorian Encounter with Africa. National Portrait Gallery, London, 1996.
- Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai. Kiadta Hunfalvy János. A magyar akadémia költségein. Pest, Eggenberger, 1857.
- Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta Hunfalvy, János, MTA I. tag. Első kötet. Eggenberger, Pest, 1859.
- Magyar László Dél-Afrikai utazásaira vonatkozó hivatalos iratok a lisszaboni Tengerentúli Tanács irattárából. h.n., é.n.
- Magyar László's Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857. Pesth, Leipzig, 1859.
- Magyar, Ladislaus Amerigo: Carta ao Governador de Benguela, sobre o interior da Africa Austral. Gambos, 21 de Março de 1853. In: Boletim Annaes do Conselho Ultramarino, 1856. nº.2. Parte não oficial, série I. Fevereiro de 1854 a Dezembro 1858., pp. 237–240.
- Magyar, László: Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról. In: Akadémiai Értesítő 1859. 11. szám, pp. 921–941.
- Malcolm, Lewis – Woodward, David (ed.): The History of Cartography. Vol. 2. Cartography in the Traditional African, American, Arctic, Australian, and Pacific Societies. University of Chicago Press, Chicago, London, 1998.
- Malcolm, Lewis – Woodward, David (ed.): The History of Cartography. Vol. 2. Cartography in the Traditional African, American, Arctic, Australian, and Pacific Societies. University of Chicago Press, Chicago, London, 1998.
- Marques, Miguel da Silva: Cartografia antiga. Tabela de equivalencias de medidas cálculo de escalas e conversão de valores de coordenadas geográficas. Biblioteca Nacional, Lisszabon, 2001.
- Némekényi, Zsombor: Magyar térképész az Afrika-kutatásban. In: Studia Cartologica 2002. pp. 99–106.

- Petermann, August: Die Reisen von Ladislaus Magyar in Süd Afrika Nach Bruckstücken seines Tagebuches. In: Petermann's Geographische Mittheilungen 1857. pp 181–199.
- Ross, Andrew: David Livingstone – Mission and Empire. Hambledon & London, London, New York, 2002.
- Santos, Maria Emília Madeira: Perspectiva do comércio sertanejo do Bié na segunda metade do século XIX. Publicação do Centro de Estudos de Cartografia Antiga, Secção Lisboa, Série separatas CXLIV. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lisszabon, 1981.
- Santos, Maria Emília Madeira: Viagens de exploração terrestre dos portugueses em África. Junta de Investigações Científicas do Ultramar. Lisszabon, 1988.
- Sebestyén, Éva: Levéltári kutatástörténet: Magyar László. In: Africana Hungarica 1998. 2. szám, pp. 303–327.
- Sebestyén, Éva: Miben halt meg Magyar László? (Magyar László angolai árvaügyi irata). In: Africana Hungarica 2007. 2. szám, pp. 157–184.
- Serpa Pinto: Como eu atravessei a África: do Atlântico ao mar Indico, viagem de Benguela à contra-costa a-través de regiões desconhecidas; determinações geographicas e estudos ethnographicos. Sampson Low, Marston, Searle, e Rivington, London, 1881. Vol. I–II.
- Thirring, Gusztáv: Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai. Kilián, Budapest, 1937.
- Thirring, Gusztáv: Újabb adalékok Magyar László életrajzához. In: Földrajzi Közlemények 1888. pp. 333–344.
- Zentai, László: Kartometria, térképértékelés – térképinterpretáció. Doktori értekezés. ELTE Térképtudományi Tanszék, Budapest, 1991.
- <http://cholnoky.ro/hagyatek/zsombi/tanulmany.pdf> (2008. augusztus)

Mellékletek

Földrajzi nevek

Az alábbi jegyzék egy része Magyar László munkáiból kigyűjtött névanyagnak. A kéziratos térképeiről, valamint a Magyar Tudományos Akadémián felolvasott székfoglaló beszédéből és az egyik tanulmányából származó nevek, csak töredéke annak a névanyagnak, ami munkáiban megjelenik. Teljes feldolgozása még folyamatban van.

1. Dél-Afrika térképe, a 8dik és 15dik szélességi, s a 11dik és 19dik hosszági fokok között. Készítve Magyar László által 1857 évben.
ca. 1:1 200 000
h.n., 1857. ms. 56,4×75,7 cm
2. Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László.
1:2 000 000; 60 angol mérföld = 57 mm
h.n., 1858. ms. 32,7×44,2 cm
3. Magyar László, „Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról.” Akadémiai Értesítő 11 (1859): pp. 921–941.
4. Magyar László, „Munda-Evámbó Lungo és Kapota tartományokról.” Budapesti Szemle 17 (1863): pp. 157–160.

Abándi. (1) Falu Mukobal törzs területén.

Aifoto. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°30'; 22°55';

Anamuána. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°03'; 24°10'

Andala. (1) Falu Báilundo törzs területén, a Kikombo jobb partján.

Andala. (1) Falu Galangues törzs területén.

Ándulo. (1) Törzsi terület Angola É-i részén, a Kutátu án Mungoja és a Kunyinga folyók között.

Angoluka. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°52'; 17°35';

Anguizi. (1) Falu Hako törzs területén.

Ánhá. (1) Falu Szumbe törzs területén, az Anhámdánda torkolatánál, a jobb parton.

Anhámdánda folyam. (1) Folyó Angola középső részén. Kiszángyi törzs területén Kábábi, Ganda törzs területén Kubál néven szerepel.

Apunge. (1) Nagyobb település Ombuim törzs területén, a Szumbe jobb partján.

Aszoko folyam. (1) A Kunene bal oldali mellékfolyója Galangue törzs területén.

Bahia Jade. (1) Falu Mundombe törzs területén, a tengerparton.

Báilundo. (1) Törzsi terület Angola É-i részén, Hako és Kibala területektől K-re.

Bakuma. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°08'; 19°08';

Bále folyam. (1) A Kutátu án Mungoja jobb oldali mellékfolyója Bihé és Ándulo törzs területén.

Bale. (1) Nagyobb település Ándulo törzs területén, a Bále bal partján.

Balonda folyam. (1) Folyó Angola középső részén.

Bámbo. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Bángo. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Bángo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°20'; 20°40';

Banguella. (4) *Benguella* hibás írásváltozata.

Banze. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Bátua. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Bava. (1) Falu Ombuim törzs területén.

Bekhol. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma és a Koánza összefolyásánál, a Kokéma bal partján.

Bemba. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°10'; 17°30';

Bemdika f. A Cassaiba ömlő folyó. 11°48'; 18°55';

Benga. (1) Falu Ándulo törzs területén.

Bengelha velha. (1) Falu Mupinda törzs területén, a Kuvo torkolatánál, a jobb parton.

Benguella. Hivatalos névalakja *Benguela*. (1) Város Mundombe törzs területén, a Kávako torkolatánál, a bal parton. (4) Helytelen írásváltozata *Banguella*.

Bera. (1) Falu Ombuim törzs területén.

Bihé. (1, 2) Törzsi terület Angola középső részén, a Kutátu án Mungoja és a Koánza folyók között, Ándulótól D-re. Magyar László 1849-ben Benguelából utazott ide. Kajája Kajángula bihéi fejedelem egyik leányát, Ina-Kullu-Ozorot hozzáadta feleségül 1849–1857 közötti utazásai során bázisa Bihé. 1857-ben, Kajája Kajángula meggyilkolása után, innen Benguelába, majd Lucirába költözött.

Bikofon. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Bimba. (1) Falu Mundombe törzs területén, a Kávako bal partján. Közeliében a térkép két meg nem irt nevű települést is jelöl.

Bimbi. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Binda? (1) Falu Báilundo törzs területén.

Biondo. (1) Falu Hámbó törzs területén.

Boho. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Bomba. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Bomba. (1) Falu Maszongo törzs területén, a Dsamba bal partján.

Bombo. (1) Falu Hámbó törzs területén.

Bomfim. (1) Falu Mukuando törzs területén, a tengerparton.

Bongo. (1) Falu Kákonda törzs területén.

Bongo. (1) Falu Kibala törzs területén.

Bongo. (1) Falu Libolo törzs területén.

Bulum-bulu. (1) Törzsi terület Angola középső részén, a Kutátu án Mungoja és a Kutyi folyók forrásvidékén.

Bumba. (1) Falu Maszongo törzs területén, a Koánza bal partján.

Bumbo. (1) Falu Bihé területén.

Bumbo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°48'; 13°40'

Bumbó? (1) Falu Kilengues törzs területén.

Bunda. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Bunda. (2, 3) Törzsi terület D-Afrikában.

Bungo. (1) Falu Maszongo törzs területén.

Canzenzo. (1) Ismeretlen dologra vonatkozó megírás Angola É-i részén.

Catarata. (1) Vizesés megjelölése a Kubángo folyón, Számbos törzs területén.

Chabanza. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°45'; 19°58';

Chabanza. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°45'; 21°30'

Chabumba. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°05'; 18°38';

Chaszombo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°20'; 18°08';

Conjongo. (1) Falu Bihé területén.

Csalta. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°05'; 24°30';

Csingi. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°20'; 21°10';

Csingonde. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°20'; 20°25';

Csinkityámgombe. (1) Nagyobb település a kimbándi népek területén.

Csinyuka. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°50'; 22°45'

Dámba. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Dele. (1) Falu Bihé területén.

Demba. (1) Hegylánc Kiszáma törzs területén.

Demba. (1) Nagyobb település Kiszáma törzs területén, a Szuto bal partján.

Demba. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°20'; 18°30';

Difunda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°30'; 23°25'

Dikollo. (1) Falu Hako törzs területén.

Dilolo f. A Riambegysiba ömlő folyó. 11°15'; 23°30';

Dimba. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Dimba. (1) Falu Maszongo törzs területén, a Koánza bal partján.

Dinge jan bumbi. (1) Ismeretlen dologra, valószínűleg hegyre vonatkozó megírás Kiszángyi törzs területén.

Dingo. (1) Falu Hako törzs területén.

Dioma. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°50'; 22°20'

Diwakala. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°40'; 21°03';

Diunguriengenda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°20'; 23°10';

Doderen. (1) Falu Kiszáma törzs területén, a Szuto jobb partján.

Doka. (1) Falu Bihé területén.

Dombé an Kisszámba. (1) Nagyobb település Mundombe törzs területén, az Ekimina torkolatánál, a jobb parton.

Donde. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Dsámba (Lisánbe). Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°52'; 17°55'

Dsamba folyam. (1) A Kunyinga jobb oldali mellékfolyója Maszongo törzs területén.

Dsámba hegy. (1) Hegylánc Báilundo törzs területén.

Dsámba. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Dsámba. (1) Falu Számbos törzs területén, a Kubángo bal partján.

Dsámba. (1) Nagyobb település Maszongo törzs területén, a Koánza bal partján.

Dsámba. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°20'; 19°40';

Dsámba. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°10'; 17°35'

Dulu. (1) Falu Kibala törzs területén.

Dulu. (1) Falu Mupinda törzs területén, a Kuvo jobb partján.

Dumba. (1) Falu Bihé területén.

Dumbo. (1) Falu Hámbo törzs területén.

Dumbu. (1) Nagyobb település Galangue törzs területén.

Egyiptom. (1) Város Szumbe törzs területén, a Balonda torkolatánál, a bal parton.

Egyitali. (1) Falu Báilundo törzs területén, a Keve jobb partján.

Ekimina folyam. (1) Folyó Angola D-i részén. A térképen áthúzással szerepel az Otanta folyam elnevezés is. A Munda-Evambo hegységben ered, s az Atlanti-óceánba ömlik D 13° 20' közelében.

Elefánt öböl. (1) Öböl és település Mukuando törzs területén.

Entátá. (4) Törzsi terület D-Afrikában.

Eparamba. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Funde. (1) Nagyobb település Szeles törzs területén.

Gaburu. (1) Falu a kimbándi népek területén.

Gabuzu. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°05'; 17°48'

Galangue. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, a Kunene és a Kubango folyók között.

Gamba. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Gamba. (1) Falu Ganda törzs területén.

Ganda. (1) Falu Báilundo törzs területén, a Kutátu án Mungoja jobb partján.

Ganda. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma bal partján.

Ganda. (1) Törzsi terület a Katambela felső folyásánál, Mukobaltól K-re, Kiszángyitól D-re.

Gándu-tó. (1) Tó Kiszáma törzs területén, a Longa jobb partján.

Ge Talamongata. (1) Falu Bihé területén.

Genga. (1) Falu Szumbe törzs területén, a tengerparton.

Gobe. (1) Falu Szumbe törzs területén.

Gobora. (1) Ismeretlen dologra, valószínűleg hegyre vonatkozó megírás Mukobal törzs területén.

Gombe. (1) Falu Maszongo törzs területén, a Koánza bal partján.

Guam. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Guenine. (4) *Quenina* folyó névváltozata.

Guillengues. (4) *Kilengues* törzsi terület névváltozata.

Gulu. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Gungo. (1) Falu Galangue törzs területén, az Aszoko bal partján.

Gunza. (1) Nagyobb település Szumbe törzs területén, a Szumbe folyó torkolatánál, a jobb parton.

Gyandende. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°45'; 23°38';

Gyíkuma. (1) Falu Szeles törzs területén.

Gyíkuma. (1) Nagyobb település Báilundo törzs területén.

Gyim-bándi. (3) *Kimbándi* törzsi terület névváltozata.

Gyimbongo. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Gyindumba. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Gyiokoe. (3) *Kibokoe* törzsi terület névváltozata.

Gyiola. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°10'; 24°20'

Gyipa. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Gyipánda. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Gyungvoja. (1) Falu Bihé területén.

Hako. (1) Törzsi terület Angola É-i részén, a Koanza és a Longa folyók között, Libolótól K-re.

Háma hegy láncz. (1) Hegylánc Ombuim törzs területén.

Hamasibi. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°12'; 22°18'

Hamatebe. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°22'; 22°05';

Hámbo. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, a Keve forrásvidékén.

Hánya. (1) Nagyobb település Ganda törzs területén.

Hapuhu. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°20'; 23°48';

Haula. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°30'; 20°35';

Haxico. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Hema. (1) Falu Ándulo törzs területén, a Kunyinga jobb partján.

Hetala. (4) Folyó D-Afrikában.

Hetáló. (1) Falu Angola D-i részén.

Hioja. (1) Falu Kákonda törzs területén.

Hokama. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°15'; 23°20'

Huszanga. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Imindo. (1) Falu Mundombe törzs területén, a tengerparton.

Inámángádo folyam. (1) Folyó Mukuando törzs területén.

Inámángádo. (1) Falu Mukuando törzs területén, az Inámángádo torkolatánál. A tékép a torkolat közelében több települést is jelöl, s nem lehet megállapítani, hogy a megírás melyikre vonatkozik.

Ina-muana pusszta sík. Tó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°50'; 22°45'; Az időszakos kiáradásoknak kitett vidék

Ingua. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°12'; 21°21'

Ipupo. (1) Falu Kibala törzs területén.

Isinki. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°48'; 18°18'

Jalla. (1) Falu Számbos törzs területén.

Jamba. (1) Falu Kiszáma törzs területén, a Szuto bal partján.

Janda. (1) Falu Galangues törzs területén, a Kunyogáma bal partján.

Jande. (1) Falu Kibala törzs területén.

Jape. (1) Falu Hako törzs területén.

Jaspa. (1) Falu Szeles törzs területén, a Kikombo bal partján.

Jeke. (1) Falu Szeles törzs területén.

Jemo. (1) Falu Kiszáma törzs területén, a Longa jobb partján.

Jempo folyam. (1) A Kubángo jobb oldali mellékfolyója Galangue törzs területén.

Jena. (1) Falu Bihé területén.

Jenda. (1) Falu Ganda törzs területén.

Jenda. (1) Falu Mundombe törzs területén, a Kimbángulula torkolatánál, a jobb parton.

Jete. (1) Falu Szumbe törzs területén, a Szumbe bal partján.

Jeti. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Jimba. (1) Nagyobb település Szumbe törzs területén, a Kuvo torkolata közelében, a bal parton.

Jinge. (1) Falu Szumbe törzs területén, a Szumbe jobb partján.

Jukako. (1) Falu Kilengues törzs területén.

Jula. (1) Nagyobb település Ombuim törzs területén.

Jumba. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Jumba. (1) Falu Bulum-bulu törzs területén.

Jumba. (1) Falu Kibala törzs területén.

Jume. (1) Falu Bihé területén.

Kaándi. (1) Falu Hámbó törzs területén.

Kába. (1) Falu Ombuim törzs területén.

Kábábi folyam. (1) Folyó Kiszángyi törzs területén. Lejjebb Anhámdánda, feljebb Kubál néven szerepel.

Kabamba. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°45'; 24°05'

Kabebe. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 7°40'; 24°45'; a Muati-Janvo moluva király székhelye.

Kabeta. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kaboa. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma bal partján.

Káboko. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°55'; 18°32'

Kábolokolo. (1) Falu Angola D-i részén.

Kabongo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°25'; 22°35'

Kabotto. (1) Falu Kákonda törzs területén.

Kabotto. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Kabuba. (1) Falu Ganda törzs területén.

Kaembe f. A Cassaiba ömlő folyó. 9°45'; 22°40'

Kaende. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°30'; 22°50'

Kagondo. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kahále. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Káhi. (1) Nagyobb település Mupinda törzs területén.

Káinda. (1) Falu Hako törzs területén, a Kuszangai jobb partján.

Kakabába. (1) Falu Galangues törzs területén.

Kakakpo? (1) Falu Báilundo törzs területén, a Kunyinga bal partján.

Kakalepe. (1) Falu Galangues törzs területén, a Kunyogáma bal partján.

Kakenge. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°40'; 22°10';

Kákíngi. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, a Kubángo és a Kutyi folyók között.

Kakoko. (1) Falu Hako törzs területén.

Kákonda. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, Kilenguestől K-re.

Kakonye. (1) Falu Bihé területén.

Kálái folyam. (1) A Kunene bal oldali mellékfolyója Hámbó és Kákonda törzsek területén.

Kalandela. (1) Falu Galangue törzs területén.

Kalándi. (1) Falu Mupinda törzs területén.

Kálángu. (1) Falu Mukobal törzs területén.

Kalembe. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kálmánda. (1) Falu Kiszángyi, Ganda és Kiaka törzsi területek határánál.

Kalonda. (1) Falu Hámbo törzs területén.

Kaluando. (1) Falu Bihé területén.

Kalukeme. (1) Nagyobb település Kákonda törzs területén.

Kalunenda. (1) Falu Kákonda törzs területén, a Kathapé jobb partján.

Kalunga folyam. (1) Folyó Angola D-i részén. Lejjebb Kuparol, majd Kimbángulula néven szerepel.

Kamagysámó. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°52'; 23°05';

Kámárlui folyó. (1) A Koánza jobb oldali mellékfolyója a maszongo népek területén.

Kamatu. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°15'; 17°35';

Kámbámbi. (1) Nagyobb település Angola É-i részén, a Koanza jobb partján.

Kambandi. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma bal partján.

Kámbáru. (1) Falu Hámbo törzs területén.

Kámbuitte. (1) Nagyobb település Kibala törzs területén, a Longa bal partján.

Kamera. (1) Falu Kákingi törzs területén.

Kamera. (1) Falu Szeles törzs területén.

Kamesze. (1) Nagyobb település Maszongo törzs területén.

Kameszende. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°58'; 22°48';

Kamianganda. (1) Falu Bihé területén. Ezen a helyen több településsel szerepel, s nem lehet megállapítani, hogy a név melyikre vonatkozik.

Kamumo. (1) Falu Hako törzs területén.

Kanana. (1) Falu Bihé területén.

Kanapumba. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°45'; 23°20'

Kanbinda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°12'; 22°32';

Kandalati. (1) Falu Hámbo törzs területén.

Kandimba ku nanda. (1) Falu Kákonda törzs területén, a Kathapé bal partján.

Kandumba. (1) Nagyobb település Számbos törzs területén.

Kangangumbe. (1) Falu Ganda törzs területén.

Kangombe gyikala. (1) Nagyobb település Bihé területén, a Kokéma bal partján.

Kangonbe. (1) Falu Kákingi törzs területén.

Kángysi. (1) Falu Mukobal törzs területén.

Kangysungó. (1) Nagyobb település Bihé területén.

Kangyungo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°35'; 17°48';

Kantana. (1) Falu Bihé területén.

Kánungo. (1) Falu Mukobal törzs területén.

Kanunguesza. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°35'; 24°35';

Kanzánzi. (1) Falu Kilengues törzs területén, a Kalunga bal partján.

Kánya? (1) Ismeretlen dologra vonatkozó megírás Kákonda törzs területén.

Kányika. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°50'; 20°20';

Kapalla. (1) Nagyobb település Bãilundo törzs területén, a Keve jobb partján.

Kapamba. (1) Falu Bihé területén.

Kapänge. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma bal partján.

Kapáta. (1) Falu Bihé területén.

Kapeke. (1) A Koánza forrásánál szereplő megírás Kákingi törzs területén.

Kapendakamalemba. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°25'; 18°35'

Kápinga. (1) Falu Libolo törzs területén.

Kápingani. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kapitángo. (1) Nagyobb település Báilundo törzs területén.

Kapka? (1) Falu Számbos törzs területén.

Kapomba. (1) Falu Szeles törzs területén, a Kikombo jobb partján.

Kapota. (4) *Kabota* törzsi terület és hegyvidék névváltozata.

Kapotta. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°25'; 24°25'

Kapulle. (1) Falu Hako törzs területén.

Káram. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Karbanze. (1) Falu Kiszángyi törzs területén.

Kárima f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°12'; 18°35';

Kariongo. (1) Nagyobb település a kimbándi népek területén, a Kuiva jobb partján.

Kariongo. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°28'; 18°35'

Karmemba f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°20'; 19°35';

Kárum Dsámbe. (1) Falu Mukuando törzs területén, a Kárum-Dsámbe torkolatánál. A térkép a torkolat közelében több települést is jelöl, s nem lehet megállapítani, hogy a megírás melyikre vonatkozik.

Kárum-Dsámbe folyam. (1) Folyó Mukuando törzs területén.

Kasike. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°12'; 20°45';

Kaszábi f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°45'; 19°25'; Kaszáni^o Kaszávi

Kaszála h. hegy 9°50'; 17°45';

Kaszegyi. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°35'; 24°10'

Kaszongo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°50'; 21°48';

Kaszongo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°40'; 20°10';

Kasszandsi kisváros 9°45'; 17°45'

Kasszonga. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Katambela folyam. (1) Folyó Angola D-i részén.

Katambela. (1) Város Mundombe törzs területén, a Katambela folyó torkolatánál, a bal parton.

Kátára folyam. (1) Folyó Mukuando törzs területén.

Kátára. (1) Falu Mukuando törzs területén, a Kátára torkolatánál, a bal parton.

Katarakta. (1) Vízések megjelölése a Muzdzindzi folyón, Mupinda törzs területén; a Katambela folyón, Mukobal törzs területén; a Koanza folyón, Báilundo törzs határánál.

Katema . Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°35'; 23°30';

Katenda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°15'; 22°35';

Katenge. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°50'; 23°08';

Kathapé folyó. (1) A Kunene bal oldali mellékfolyója Kákonda törzs területén. Katapé írásmóddal is szerepel.

Katimba. (1) Falu Ombuim törzs területén.

Katira. (1) Falu Hako törzs területén.

Kátiumga. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kattembe. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°25'; 22°53'

Kátubarara. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kauava . Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°45'; 22°58';

Káula. (1) Falu Szeles törzs területén.

Káula. (1) Falu Szumbe törzs területén.

Kávako folyam. (1) Folyó Angola D-i részén.

Kazánza. (1) Nagyobb település Mupinda törzs területén.

Kazembemutanda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°40'; 24°18';

Kerangol. (1) Falu Ándulo törzs területén, a Lumbumba bal partján.

Kesze. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°45'; 24°48'

Keve folyam. (1) Folyó Angola középső részén. Alsó folyása mentén Kuvo néven szerepel.

Kiabo. (1) Falu a kimbándi népek területén, a Kujo bal partján.

Kiaka. (1) Törzsi terület Angola középső részén, a Balonda forrásvidékén.

Kiapela f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°15'; 20°25'

Kiapillo. (1) Falu Hako törzs területén, a Kuszangai bal partján.

Kiba. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kibala. (1) Törzsi terület a Longa és a Szumbe folyók között, Ombuimtól K-re.

Kibanda. (1) Nagyobb település Báilundo törzs területén.

Kibángyula. (1) Falu Szumbe törzs területén, a tengerparton.

Kibe. (1) Falu Ganda törzs területén.

Kibera. (1) Falu Hámbó törzs területén.

Kibokoe. (2, 3) Törzsi terület Kimbánditól K-re. Lakói rosszindulatú, erőszakos emberek. Névváltozata *Gyikokoe*.

Kibondo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°02'; 22°45';

Kiduba. (1) Falu Kiszama törzs területén.

Kífumagysi f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°50'; 22°45';

Kihombo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°10'; 19°30';

Kijengo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°58'; 18°10'

Kikapa f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°50'; 20°55';

Kikolo. (1) Falu Angola D-i részén.

Kikombo folyam. (1) Folyó Angola középső részén.

Kikombo. (1) Nagyobb település Szumbe törzs területén, a Kikombo torkolatánál, a bal parton.

Kilametunda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°23'; 23°50';

Kilengues. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, a Kuparol forrásvidékén, Kákondától Ny-ra. (4) *Guillengues*.

Kilombo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°20'; 24°18';

Kimba. (1) Falu Báilundo törzs területén, a Korova jobb partján.

Kimba. (1) Falu Ombuim törzs területén.

Kimbalengo. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kimbándi. (2, 3) Törzsi terület Angola középső részén, Bihétől K-re, a Koánza jobb partján. Nevének jelentése „fazeakasország”. É-on a Ma-szongó birtokok, K-en az Olo-vihenda erdőségei, D-en a Bango-Ákánuka zambuella népek birtokai határolják. A területen több, egymástól részben független muánángana című főnök uralkodik. Lakói földműveléssel foglalkoznak. Névváltozata *Gyim-bándi*.

Kimbándi-népek. (1) Bihétől K-re szereplő megírás.

Kimbángulula folyam. (1) Folyó Angola D-i részén. Felső szakasza Kalunga, középső szakasza Kuparol néven szerepel. Torkolatánál a Rio S. Francisco megírás látható.

Kinaida. (1) Nagyobb település Szeles törzs területén, a Kikombo jobb partján.

Kindomba. (1) Falu Galangue törzs területén.

Kindumde. (1) Nagyobb település Galangue törzs területén, a Jempe jobb partján.

Kindunde. (1) Falu Galangue törzs területén, a Kubángo jobb partján.

Kingama. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°25'; 22°35';

Kingánda. (1) Falu Bihé területén.

Kingo. (1) Nagyobb település Kibala törzs területén, a Keve jobb partján.

Kingolo. (1) Nagyobb település Kákonda törzs területén, a Kálái jobb partján.

Kinyama. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°28'; 23°10'

Kinyánda. (1) Falu Szeles törzs területén, a Balonda bal partján.

Kinye. (1) Hegy Bihé területén.

Kipafso? (1) Falu Ombuin törzs területén.

Kipála. (1) Falu Szumbe törzs területén, a Szumbe bal partján.

Kipapala. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°30'; 20°18'

Kipuka. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°15'; 23°25';

Kiriba. (1) Falu Galangue törzs területén.

Kiszáma. (1) Törzsi terület a Koánza és a Longa folyók között.

Kiszángyi. (1) Törzsi terület Angola középső részén, Szelestől K-re.

Kiszángysi. (1) Nagyobb település Kiszángyi törzs területén.

Kiszembo. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°06'; 21°10';

Kiszendi. (1) Falu Angola É-i részén, a Koánza jobb partján.

Kiszendi. (1) Nagyobb település Maszongo törzs területén.

Kiszengaita. (1) Falu Szumbe törzs területén, a tengerparton.

Kiszina. (1) Falu Maszongo törzs területén, a Koánza bal partján.

Kiszonga. (1) Falu Maszongo törzs területén, a Kunyinga bal partján.

Kitagola Thermal. (1) Ismeretlen dologra vonatkozó megírás Báilundo törzs területén.

Kitai. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma jobb partján.

Kitamba. (1) Falu Ándulo törzs területén.

Kitambo. (1) Falu Kákonda törzs területén.

Kitandula. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Kitáta. (1) Nagyobb település Kákonda törzs területén.

Kiteke. (1) Falu Bihé területén.

Kitel-Kámadingi. (1) Nagyobb település Kiszáma törzs területén.

Kituno. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Koanza f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján.

Koánza folyam. (1) Folyó Angola É-i részén.

Kobi. (1) Falu Szeles törzs területén.

Kogenguo. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kohálla. (1) Falu Kákonda törzs területén.

Kokéma f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján.

Kokéma folyam. (1) A Koánza bal oldali mellékfolyója Bihé területén.

Kolondondo. (1) Nagyobb település Szeles törzs területén.

Kombábi. (1) Nagyobb település Báilundo törzs területén.

Kombála. (1) Falu Hámbo törzs területén.

Kombala. (1) Nagyobb település Ándulo törzs területén, a Lumbumba és a Kutátu án Mungoja összefolyásánál, a Lumbumba jobb partján.

Kombala. (1) Nagyobb település Bihé területén.

Kombála. (1) Nagyobb település Hámbo törzs területén.

Kombala. (1) Nagyobb település Kákingi törzs területén, a Kutyi jobb partján.

Kombála. (1) Nagyobb település Kiaka törzs területén.

Kombale an Dumba. (1) Nagyobb település Galangue törzs területén.

Kombo. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma jobb partján.

Kongo. (1) Falu Szumbe törzs területén, a Kikombo bal partján.

Kontin. (1) Falu Kákonda törzs területén.

Korova folyam. (1) A Longa bal oldali mellékfolyója Báilundo és Kibala törzs területén.

Kotiva f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°50'; 19°05';

Koulinba. (1) A Kuparol bal oldali mellékfolyója.

Kropu? (1) Falu Mukobal törzs területén.

Ksema. (1) Falu Galangue törzs területén, a Jempo jobb partján.

Kuándó folyó. (1) A Kuparol jobb oldali mellékfolyója Ganda és Kilengues törzsek határvidékén.

Kuango f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°25'; 18°50';

Kuánya. (1) Falu Kibala törzs területén.

Kubál folyam. (1) Folyó Angola középső részén, Kiaka törzs területén. Kiszángyi törzs területén Kábábi, lejjebb Anhámdánda néven szerepel.

Kubángo folyam. (1) Folyó Angola D-i részén.

Kubula. (1) Nagyobb település Kiaka törzs területén.

Kue folyó. (1) A Kunene jobb oldali mellékfolyója Kákonda törzs területén.

Kueva. (1) Falu Számbos törzs területén.

Kuiba. (3) A *Kuiva* folyó névváltozata.

Kuigyse f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján.

Kuima folyam. (1) A Kuiva bal oldali mellékfolyója a kimbándi népek területén.

Kuinda. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Kuitu f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján.

Kuitu f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°48'; 19°33'

Kuiva f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°45'; 19°30'; Kuiva

Kuiva folyó. (1) A Koánza jobb oldali mellékfolyója a kimbándi népek területén. (3) Névváltozata *Kuiba*.

Kujo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján.

Kujo folyó. (1) A Koánza jobb oldali mellékfolyója a kimbándi népek területén.

Kujo. (1) Falu Mundombe törzs területén, a tengerparton.

Kujo. (1) Nagyobb település a kimbándi népek területén, a Kujo és a Koánza összefolyásánál, a Kujo jobb partján.

Kulál. (1) Falu Kákonda törzs területén.

Kumbába. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Kumi. (1) Falu Bihé területén.

Kunene folyam. (1) Folyó Angola D-i részén.

Kunpa. (1) Falu Kiszáma törzs területén, a Szuto jobb partján.

Kunyinga folyam. (1) A Koánza bal oldali mellékfolyója Ándulo, Maszongo és Báilundo törzsek területén.

Kunyogáma folyam. (1) A Kunene bal oldali mellékfolyója Galangues törzs területén.

Kuova. (1) Falu Galangues törzs területén.

Kuparol folyam. (1) Folyó Angola D-i részén. Lejjebb Kimbángulula, feljebb Kalunga néven szerepel.

Kuro!? (1) Falu Mukobal törzs területén, a Kávako jobb partján.

Kuszangai. (1) A Koanza bal oldali mellékfolyója Hako törzs területén.

Kutatu an Kingi folyó. (1) Folyó Angola D-i részén, Kákingi törzs területén.

Kutátu án Mungoja folyam. (1) A Koánza bal oldali mellékfolyója. Felső szakaszán Kutátu néven szerepel.

Kutátu folyam. (1) A Koánza bal oldali mellékfolyója. Alsó szakaszán Kutátu án Mungoja néven szerepel.

Kutatu folyam. (1) A Kokéma jobb oldali mellékfolyója Bihé területén.

Kutyi folyam. (1) Folyó Bulum-bulu és Kákingi törzs területén. A térkép szerint a Koánza mellékfolyója, de a torkolat ábrázolása valószínűtlen.

Kuvito. (1) Falu Kiszángyi törzs területén.

Kuvo folyam. (1) Folyó Angola középső részén. Felső folyása mentén Keve néven szerepel.

Kuzumbela. (1) Falu Mukuando törzs területén, a tengerparton.

Kyengo. (1) Nagyobb település Kákingi törzs területén.

Landua. (1) Falu Ándulo törzs területén, a Kutátu án Mungoja jobb partján.

Lemba. (1) Falu Hako törzs területén.

Lende. (1) Falu Számbos törzs területén.

Lenge. (1) Hegy Mundombe törzs területén.

Liámbe. (1) Falu Maszongo törzs területén.

Liatí. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°50'; 23°25';

Libamba. (1) Falu Bihé területén, a Koánza bal partján.

Libolo. (1) Törzsi terület a Koánza és a Longa folyók között, Kiszámától K-re.

Lifungyse f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján.

Lingi-lingi hegy. (1) Hegylánc Báilundo törzs területén.

Liolo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°45'; 19°25'

Loánda. (1) Város a tengerparton a Koánza torkolatától É-ra.

Lobala. (3) Törzsi terület D-Afrikában.

Lomba. (1) Falu Kilengues törzs területén.

Lombe folyam. (1) A Koánza jobb oldali mellékfolyója Angola É-i részén.

Longa folyam. (1) Folyó Angola É-i részén.

Longa. (1) Falu Báilundo törzs területén, a Kutátu án Mungoja jobb partján.

Luálo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°50'; 21°58';

Luana f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°30'; 22°50';

Luando f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°15'; 18°25';

Luándo folyam. (1) A Koánza jobb oldali mellékfolyója Angola É-i részén.

Luangika f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°45'; 21°10';

Luáti f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°45'; 20°40';

Luati f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°45'; 21°40';

Luátiri f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°50'; 19°30';

Lubál. (1) Falu Ganda törzs területén.

Lubito. (1) Falu Mundombe törzs területén, a tengerparton.

Luceke. (1) Nagyobb település Kákonda törzs területén, a Kunene jobb partján.

Lucira folyam. (1) Folyó Mukuando törzs területén.

Lucira. (1) Falu Mukuando törzs területén, a Lucira torkolatánál. A térkép a torkolat környékén több települést is jelöl, s nem lehet megállapítani, hogy a megírás melyikre vonatkozik. Magyar László 1857-ben itt telepedett le.

Lueli f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°43'; 21°48';

Luemba f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°52'; 19°23';

Luembo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°25'; 20°45';

Luéna f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°28'; 20°59'

Lufella f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°12'; 21°45';

Lugyirakata. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°28'; 22°13'

Luhuka f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°40'; 24°08'

Luima f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 7°55'; 22°25';

Lu-iza f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján.

Lukala folyam. (1) A Koanza jobb oldali mellékfolyója.

Lukonde. (1) Falu Kilengues törzs területén, a Kalunga jobb partján.

Lu-lua f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°08'; 24°58';

Lumamegyesi f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°40'; 23°02';

Lumbala f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°45'; 22°48'

Lumbumba folyó. (1) A Bále jobb oldali mellékfolyója Bihé és Andulo törzs területén.

Lume f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°12'; 19°50'

Lumégysyi f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°05'; 20°30'

Lunga. (1) Falu Ganda törzs területén.

Lunge-bungo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°45'; 19°45';

Lungo. (4) Törzsi terület D-Afrikában.

Lupo. (1) Falu Kiszángyi törzs területén.

Luttembe f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°15'; 23°25';

Luttembo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°25'; 21°15';

Luválo-logyse f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°35'; 21°32';

Luzángála f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°45'; 20°55';

Mafisi. (1) Falu Bihé területén, a Másisi Kuitu jobb partján.

Mafuka. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°10'; 23°20';

Magyar Szállás. (1) Magyar László szálláshelye Bihé területén, a Másisi Kuitu jobb partján.

Máindi. (1) Falu Mukuando törzs területén, a tengerparton.

Malajan. (1) Falu Kilengues törzs területén, a Kalunga bal partján.

Malangos. (1) Szeles, Mundombe, Mukobal és Mukuando törzsek területét átfogó megírás.

Makuba. (1) Falu Bihé területén.

Málembár. (1) Tájnév Báilundo törzs területén.

Malomba. (1) Falu Báilundo törzs területén, a Koánza bal partján.

Maluvo f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°10'; 21°32';

Mande. (1) Falu Hámbó törzs területén.

Manikarie. (1) Nagyobb település Bihé területén, a Kokéma jobb partján.

Manisapi. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Manyángo . Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°55'; 19°32';

Marúfama. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°20'; 22°58';

Másisi Kuitu folyó. (1) A Kokéma bal oldali mellékfolyója Bihé területén. Magyar László 1849-ben a folyó mellett telepedett le.

Maszangano. (1) Nagyobb település Angola É-i részén, a Koanza jobb partján.

Maszongo. (1, 2) Törzsi terület Angola É-i részén, a Kunyinga és a Koánza folyók között.

Maszongo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°08'; 18°12';

Mászongoi folyam. (1) A Kalunga bal oldali mellékfolyója Kilengues törzs területén.

Maszongo-népek. (1) Maszongótól K-re szereplő megírás.

Matála. (1) Falu Kilengues törzs területén.

Matamdsámbe. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°05'; 20°20';

Matenda. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Matenda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°28'; 20°05'

Matenga f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°08'; 19°32';

Mazazá f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°30'; 20°02';

Menha. (1) Falu Maszongo törzs területén.

Mires. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Moluva birodalom. (2) „Pusztá magos halmos tartomány fedve rengeteg ős erdőkkel sok elefánttal éghajlata hideg és nedves.” Törzsi terület D-Afrikában a Kongó és Zaire vízválasztóján. D-i része egyhangú síkság, amely a Riambegysi folyótól K-re lassan magasodik; innen 2°-ra K-re éri el legnagyobb magasságát, majd lassan lealacsonyodik. (3) Névváltozata *Moropuu*.

Moma. (1) Nagyobb település Kákingi törzs területén.

Moma. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°56'; 21°08'

Monge. (1) Falu Libolo törzs területén.

Morgole. (1) Falu Kiszáma törzs területén, a Szuto jobb partján.

Moropuu. (3) *Moluva* törzsi terület névváltozata.

Muadi. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°40'; 22°35'

Muakasza. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°59'; 21°23'

Muene zuhatag vizesés 11°25'; 22°25'; Kaszábi Folyón

Mufenda f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°45'; 22°40'

Mufup. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°48'; 22°03';

Mukuándó hegy vagy Munda-é Vambo. (1) Hegylánc Angola D-i részén.

Mukuando. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, a tengerpart mentén, az Ekimina folyótól D-re.

Mukunga. (1) Nagyobb település Kákingi törzs területén.

Mukurum f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 8°20'; 22°30';

Mulondo Zambi. (1) Falu Libolo törzs területén.

Muluva. (1) Nagyobb település Libolo törzs területén.

Mumbei f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°30'; 23°25';

Munda. (1) Falu Hámbó törzs területén, a Keve jobb partján.

Munda. (1) Falu Kiszángyi törzs területén, a Kábábi jobb partján.

Munda-Evambo. (4) Törzsi terület D-Afrikában.

Mundombe. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, az Anhámdándá és Ekimina folyók között.

Munyángo . Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°56'; 19°35';

Mupinda. (1) Törzsi terület a Longa és a Kuvo folyók között.

Muria hegy. (1) Hegylánc Angola É-i részén.

Musinda. (1) Falu Galangue törzs területén.

Muszokantanda. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°10'; 24°48';

Muzdzindzi folyó. (1) A Longa bal oldali mellékfolyója Mupinda és Ombuim törzsek területén.

Nakullu. (1) Falu Báilundo törzs területén

Nanga. (1) Falu Számbo törzs területén.

Naszenda. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°25'; 13°53';

Neki. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Neki. (1) Falu Libolo törzs területén.

Neszher folyam. (1) A Kubángo jobb oldali mellékfolyója Galangue törzs területén.

Novájalakatai tó. (1) Tó Bihé területén.

Novaju lakatai? Mocsár a Cuanza forrása közelében. 13°15'; 17°50';

Novo Redondo. (1) Város Szumbe törzs területén, a Szumbe torkolatánál, a bal parton.

Numa. (1) Falu Kibala törzs területén.

Nyenge. (1) Falu Bihé területén.

O Ványája. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Ogiva. (1) Falu Számbo törzs területén, a Kunene bal partján.

Ohele. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Ohija. (1) Falu Bihé területén.

Ohila. (4) Törzsi terület D-Afrikában.

Oika. (1) Falu Mundombe törzs területén.

Olo-vihenda. (2, 3) Erdőség Kimbándi és Kibokoe tartományok között. Állandó lakossága nincs, de gyakran felkeresik a nomád ka-szekel vagy mu-kánkála népek. Ezek alacsony termetűek, visszaszító külsejük, de békés és jóindulatú természetűek.

Omate. (1) A Katumbela jobb oldali mellékfolyója Ganda törzs területén.

Omáte. (1) Nagyobb település Ganda törzs területén.

Ombuim. (1) Törzsi terület a Longa és a Szumbe folyók között, Mupindától K-re.

Ongyila. (1) Nagyobb település Ombuim törzs területén, a Kuvo bal partján.

Ongyvirí. (1) Falu Maszongo törzs területén.

Ordonda. (1) Falu Szeles törzs területén.

Oriva. (1) Tó Bihé területén.

Otanta folyam. (1) Az Ekimina folyam áthúzással szereplő megnevezése.

Palánka. (1) Falu Galangues törzs területén.

Pallanga. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Pata. (1) Falu Kilengues törzs területén.

Pedige. (1) Falu Szumbe törzs területén, a Kuvo bal partján.

Pehu. (1) Falu Maszongo törzs területén.

Pehu. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°08'; 20°55'

Pekolo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°25'; 17°35';

Pemba. (1) Falu Kákonda törzs területén, a Kue bal partján.

Pembe. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Pláuka. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Poáke. (1) Nagyobb település Maszongo törzs területén, a Koánza bal partján.

Poálho. (1) Falu Szumbe törzs területén, a Szumbe jobb partján.

Pongo. (1) Falu Kibala törzs területén.

Portugal birtokok. (1) A Koanzától É-ra fekvő területek megnevezése.

Prezidio Kilenges. (1) Város Kilengues törzs területén.

Prezidio. (1) Város Mundombe törzs területén, a Kimbángulula torkolatánál, a bal parton.

Prezidiu Kákonda. (1) Város Kákonda törzs területén.

Punda. (1) Falu Kibala törzs területén.

Pungo Andongo. (1) Város Angola É-i részén, a Koanza jobb partján, a Kutátú án Mungoja torkolatával szemközt.

Pute. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Renge. (1) Falu Kiszángyi törzs területén.

Rio S. Francisco. (1) A Kimbángulula torkolatánál szereplő megnevezés.

Sadungo. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Salera f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°25'; 20°48'

Salinas. (1) Sókitermelő hely Mundombe törzs területén, a tengerparton.

Sambos. (1) Falu Kibala törzs területén, a Longa jobb partján.

Samusala. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°40'; 22°20';

Sáнге. (1) Falu Szeles törzs területén, az Anhámdánda jobb partján.

Sászungo. (1) Falu Kiaka törzs területén.

Sinde. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°55'; 24°55'

Sombre. (1) Ismeretlen dologra vonatkozó megírás Mundombe törzs területén, a tengerparton.

Sta Mária fok. (1) Fél-sziget Mukuando törzs területén.

Suko. (1) Falu Ombuim törzs területén.

Szagarela. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°25'; 20°13'

Száhi f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 13°10'; 20°15';

Szakabungysi. Nagyobb település a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°56'; 23°20';

Szakarinda f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 10°50'; 22°15';

Száke. (1) Falu Ganda törzs területén.

Számba kateamba. (1) Falu Kákingi törzs területén.

Szamba. (1) Falu Hako törzs területén.

Szamba. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°30'; 20°25';

Számbo. (1) Törzsi terület Angola D-i részén, a Kubángo és a Kunene forrásvidékén.

Szánama. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 9°05'; 22°40'

Szándá? (1) Falu Mukobal törzs területén.

Szango. (1) Falu Mukobal törzs területén, a Kávako bal partján.

Szangysi. (1) Falu Maszongo törzs területén, a Dsamba bal partján.

Szeles. (1) Törzsi terület a Szumbe és az Anhámdánda folyók között, Szumbétól K-re.

Szende? (1) Falu Báilundo és Ándulo törzsek határvidékén, a Kutátu án Munjoja jobb partján.

Szenge. (1) Falu Szumbe törzs területén, a Kuvo bal partján.

Szenge. (1) Nagyobb település Galangue törzs területén, a Kubángo jobb partján.

Szingyse. (2) Tájnév a Cuanza mellett.

Szoki. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°55'; 20°35';

Szokobál. (1) Falu Kilengues törzs területén, a Kalunga bal partján.

Szonangambo. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°23'; 23°56';

Szonanguho. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°50'; 23°55'

Szonge. (1) Falu Ganda törzs területén.

Szongi. (1) Falu Bihé területén.

Szuhi. (1) Falu Libolo törzs területén.

Szumbe folyó. (1) Folyó Angola középső részén.

Szumbe. (1) Törzsi terület a tengerpart mentén, a Kuvo és az Anhámdánda folyók között.

Szuto folyam. (1) Folyó Kiszáma törzs területén.

Talala. (1) Falu Bihé területén, a Kokéma jobb partján.

Tiango. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°58'; 21°38'

Tyihuma f. Folyó a Kongó és Zaire vízválasztóján. 11°20'; 19°25';

Tyikuma. Falu a Kongó és Zaire vízválasztóján. 12°25'; 21°20'

Um Kumbe. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Umballe. (1) Falu Bihé területén, a Bále jobb partján.

Umganda. (1) Falu Bihé területén.

Ungulla. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Úpa Katarakta. (1) Vízésés a Katambela folyón, Mukobal törzs területén.

Vange. (1) Falu Kiszáma törzs területén.

Vápumunde. (1) Falu Kilengues törzs területén.

Veta. (1) Falu Mupinda törzs területén.

Viheli. (1) Falu Báilundo törzs területén.

Vindika v. Falu a Kongó és Zaire vízvásztóján. 12°20'; 19°35';
Viszangysi. Falu a Kongó és Zaire vízvásztóján. 12°58'; 17°25'
Vitenda. (1) Nagyobb település Báilundo törzs területén, a Kutátu án Mungoja jobb partján.
Vitengo. (1) Nagyobb település Hako törzs területén.
Volkán. (1) Vulkán Libolo törzs területén. A térképen működő vulkánt ábrázoló rajz jelzi.
Vongyo. (1) Falu Báilundo törzs területén.
Votónim? (1) A Másisi Kuitu jobb oldali mellékfolyója Bihé területén.
Xixa f. Folyó a Kongó és Zaire vízvásztóján. 11°15'; 23°20';
Zabomutondo. Falu a Kongó és Zaire vízvásztóján. 7°40'; 22°50';
Zambi. (1) Falu Szumbe törzs területén.
Zsámbánbanga. (1) Nagyobb település Galangue törzs területén, a Neszher bal partján.
Zsimbi. (1) Falu Galanges törzs területén.
Zsiraul. (4) *Quenina* folyó névváltozata.
Zsula. (1) Falu Báilundo törzs területén.

1. térkép Dél-Afrika 19. századi felfedezőinek útvonalai

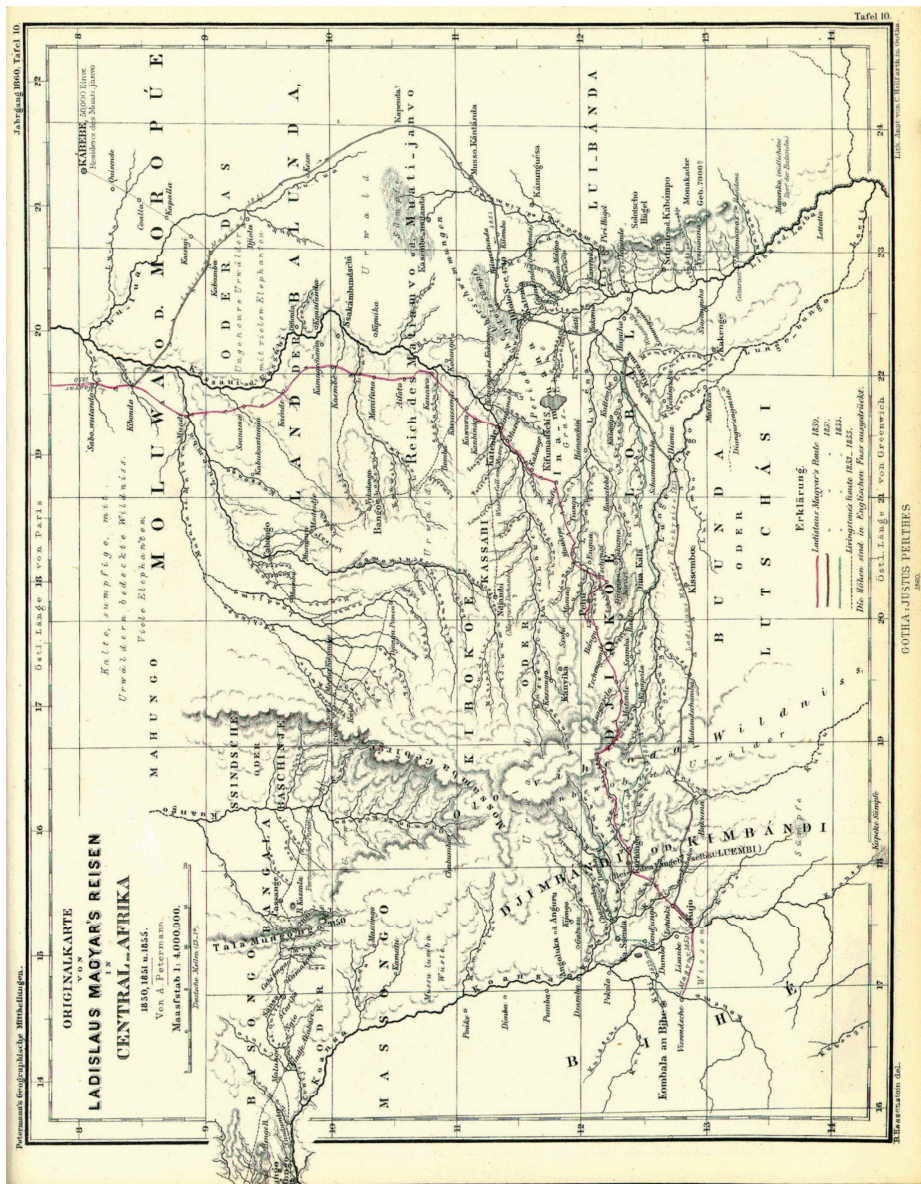
2. térkép Magyar László dél-afrikai utazásai és a kéziratok térképei által lefedett területek

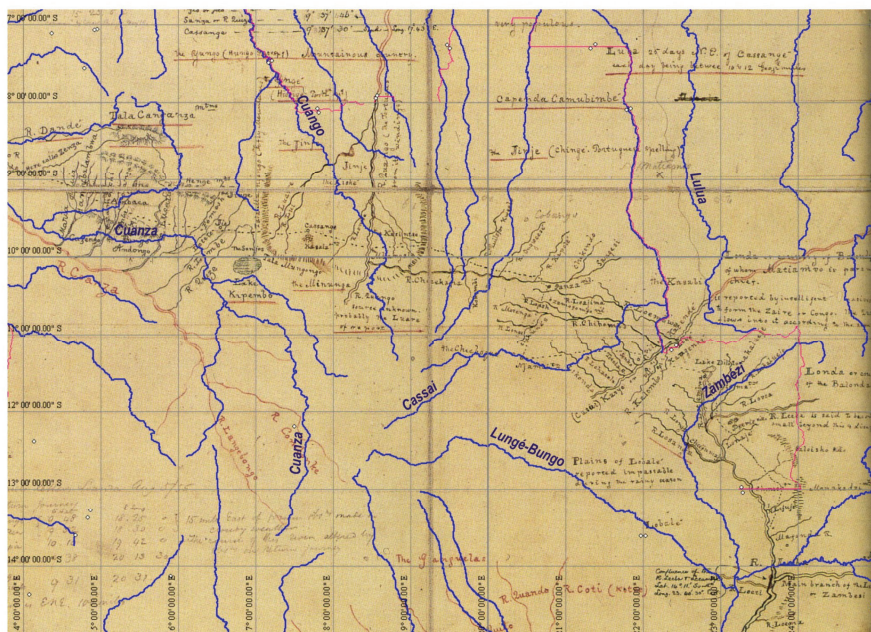
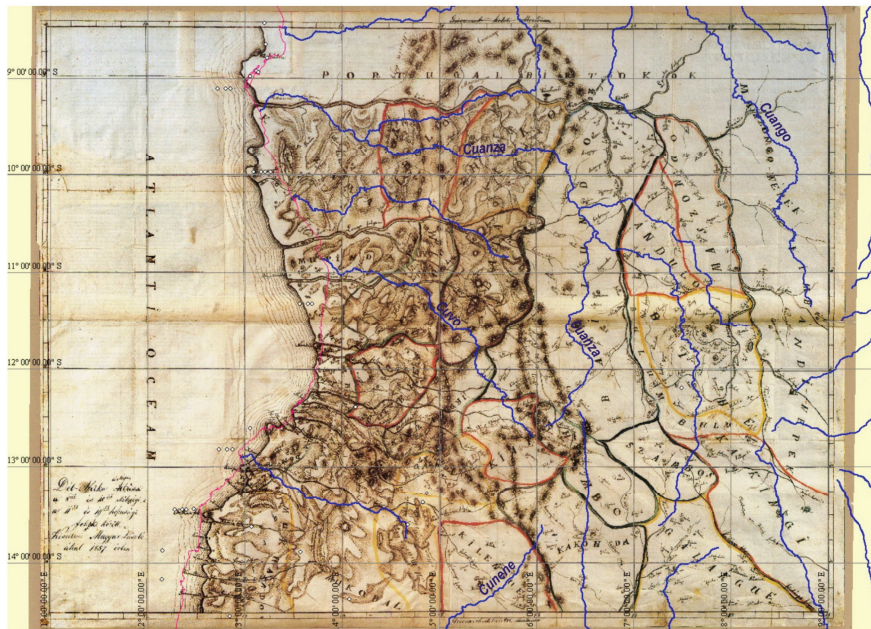

4. térkép Dél-Afrika térképe, a 8dik és 15dik szélességi, s a 11dik és 19dik hosszasági fokok között. Készítve Magyar László által 1857 évben.

5. térkép Kivonat Dél-Afrika földképéből szerkesztette 1858-ban Magyar László.

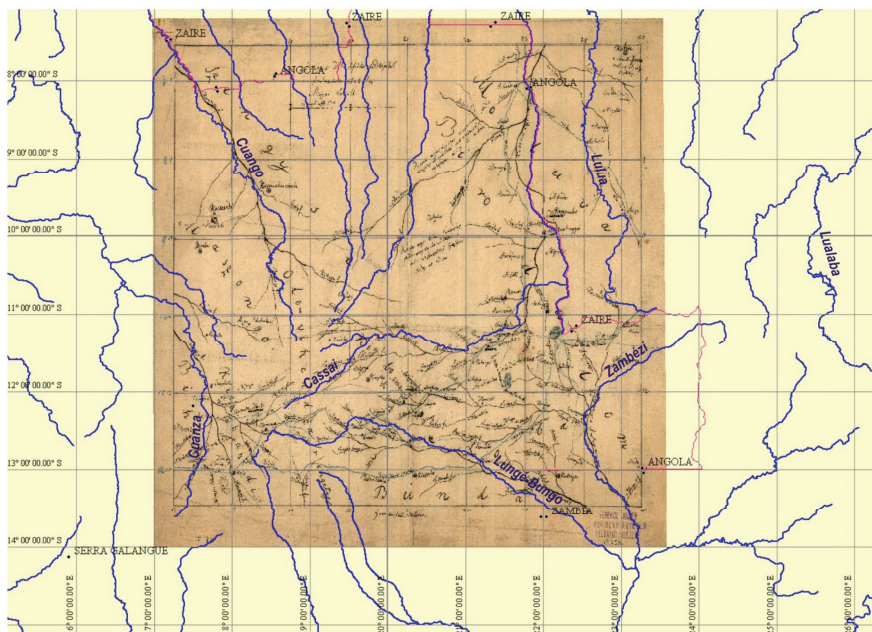
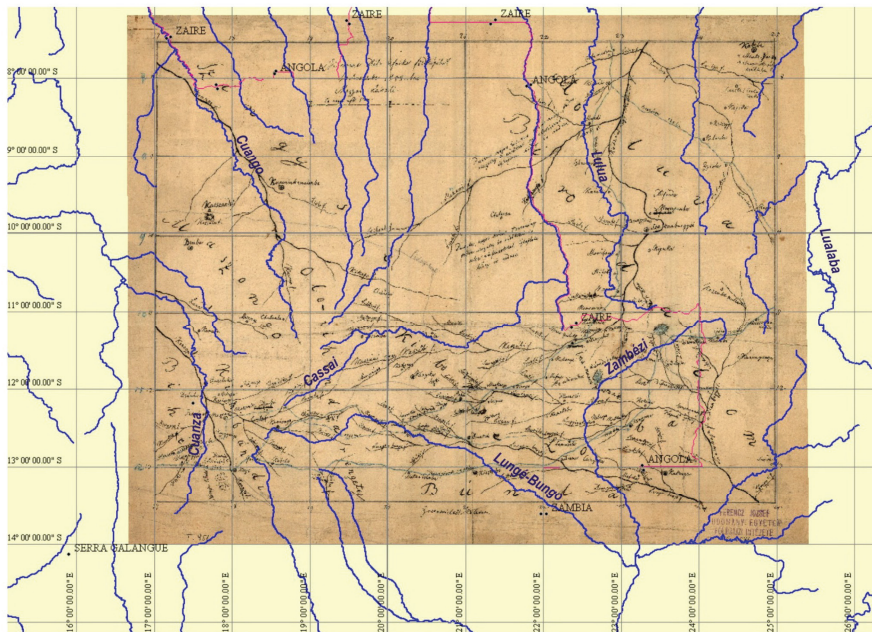

7. térkép

Magyar László 1857-ben készített kéziratos térképének georeferált képe

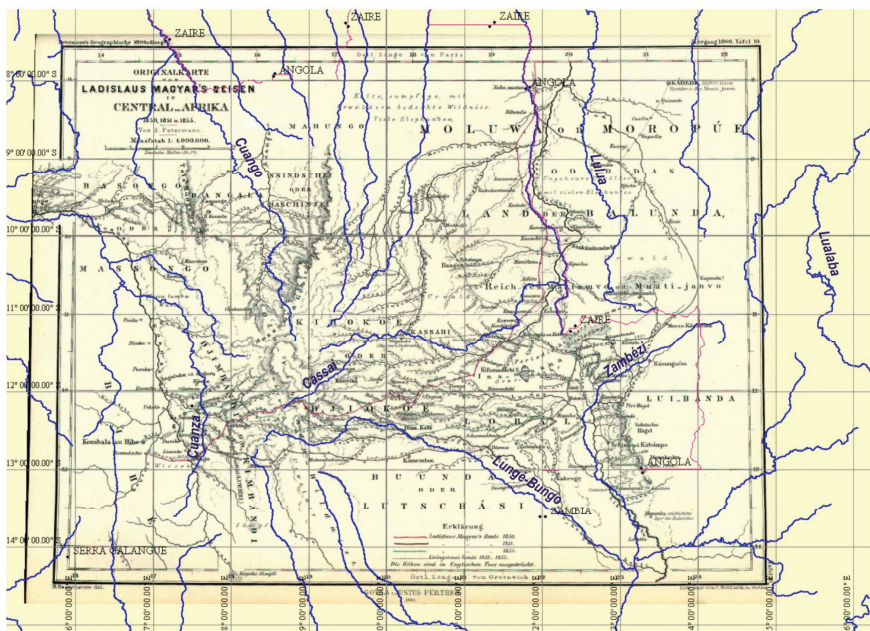
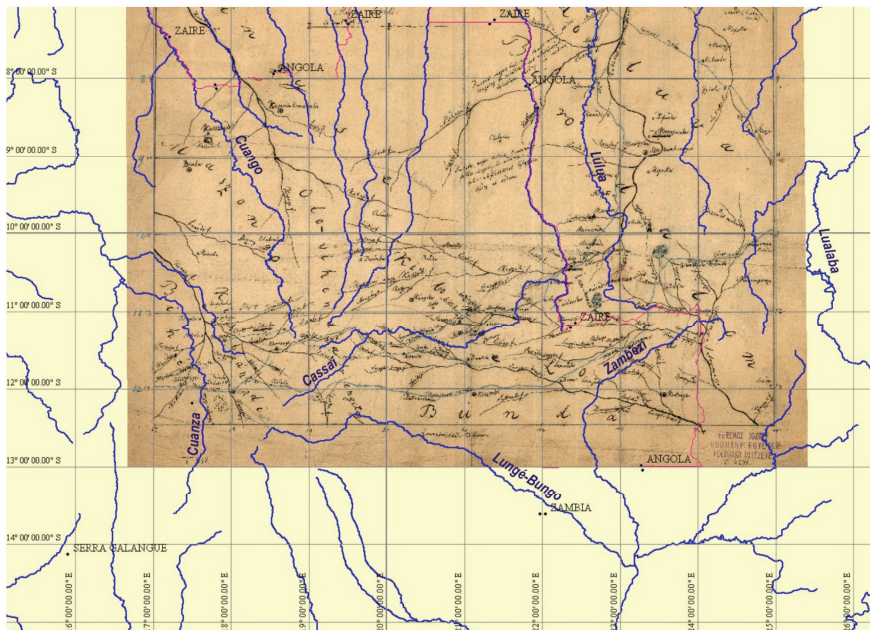
8. térkép

David Livingstone 1854-ben készített kéziratos térképének georeferált képe

9. térkép Magyar László 1858-ban készített kéziratos térképének fokhálózathoz illesztett képe

10. térkép Magyar László 1858-ban készített kéziratos térképének vízrajzhoz illesztett képe

11. térkép Magyar László 1858-ban készített kéziratos térképének fokhálózathoz illesztett képe az utólag módosított szélességi adatok alapján
12. térkép Magyar László térképének 1860-ban megjelent másolat georeferált képe

Köszönetnyilvánítás

Elsőként köszönetet mondok Klinghammer István témavezetőmnek a szakmai vezetésért, irányításért és a téma iránti érdeklődésem felfokozásáért.

Köszönettel tartozom João Carlos Garcianak, a Portói Egyetem Földrajzi Tanszék tanárának, aki Portugáliában végzett kutatásaim során támogatott és szakmai tanácsaival ellátott.

Köszönöm a Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék valamennyi tanárának, aki kutatásomban és az értekezésem megírásában segítettek.

Külön köszönetet mondok Bartos-Elekes Zsombor egykori hallgatótársamnak, a Kolozsvári Tudományegyetem adjunktusának, hogy Magyar László 1858-as kéziratós térképére felhívta a figyelmemet.

Szívből köszönöm menyasszonyomnak és családomnak, hogy türelmükkel és biztatásukkal támogattak a kutatás során.

Összefoglalás

A hazai és külföldi tanulmányokban a magyar utazó tudománytörténeti jelentőségéről megoszlanak a vélemények. Míg szakmai felkészültségének hiányosságai miatt általában pontatlannak ítélik, addig a nyelvészeti és néprajzi megfigyeléseit máig elsődleges forrásként tisztelik. Kutatásom célja Magyar László tudományos munkáinak elemzése különös tekintettel térképészeti eredményeire az eddig feltáratlan források bevonásával.

Magyar László életpályáját, a fennmaradt leveleket és az újonnan feltárt adatokat értékelve megállapítható, hogy tudományos pályáját a céltudatosság helyett inkább az események irányították. Ezért indokolt Dél-Afrika felfedezésének és gyarmatosításának történeti áttekintése.

Magyar László tudományos munkájának áttekintését nehezíti, hogy kéziratainak jelentős része eltűnt, amelyekről csak közvetett ismereteink vannak. Ezen források összegzéséhez elsődleges feladat volt a teljes bibliográfia feltárása. A közel 3000 tétel feldolgozását követően összeállítottam Magyar László és a kortárs utazók teljes bibliográfiai jegyzékét. Ennek külön értéke, hogy a kereszthivatkozások is megtalálhatók. Az így létrejött több mint 600 tételből álló, katalógusszámokkal kiegészített bibliográfia a további kutatások számára alapot jelent, mert minden egyes dokumentum forrásértékének megítéléséhez objektív lehetőséget ad.

Az elveszett kéziratok tartalmára és esetleges feltalálási helyére csak a levelezéséből lehet következtetni. A keresett dokumentumok legvalószínűbb helyére, a liszaboni Arquivo Histórico Ultramarino gyűjteményébe többszöri próbálkozás után sem tudtam betekinteni, de meggyőződésem, hogy a további kutatás eredményre vezetne.

Nagy előrelépést jelent az eddig eltűntnek hitt, kolozsvári Cholnoky-hagyatékából 2007-ben előkerült térkép, mely pontosan illeszkedik Magyar László tudományos művei sorába. Igazolódott, hogy ez valóban az az 1858-ban szerkesztett kéziratos térkép, amelynek napjainkig csak egy 1860-ban megjelent másolata volt ismert. E térkép elemzése bebizonyította, hogy a Kongó és Zaire vízválasztóján térképező felfedezők ismerték és használták egymás eredményeit.

Magyar László leírásainak térbeli adatai messzemenően összhangban vannak és kiegészítik térképeit. Erről tanúskodik a *Melléklet*ben található gazdag földrajzinév-anyag, amelyet egyben a tártudományok kutatói is használhatnak. A térképészeti elemzést további, feltehetően külföldi archívumokban lappangó források felkutatásával, illetve térinformatikai módszerek segítségével célszerű folytatni.

Summary

On the basis of studies in Hungary and abroad, the opinions differ regarding the significance of the Hungarian traveler in the history of science. While his discoveries are not considered accurate due to professional shortcomings, his linguistic and ethnographic descriptions are presumed to be primary sources. The purpose of my research has been the analysis of the scientific works of László Magyar, with special emphasis on his results in cartography.

Through the overview of the biography and surviving correspondence of László Magyar, it is apparent that his scientific career took shape accidentally; indeed, he was subject to circumstances instead of changing them. It is therefore all the more important to review historically the efforts in exploring and colonizing South Africa.

The works of László Magyar are not easy to survey; a part of his manuscripts has disappeared. It was therefore a primary task to compile a full bibliography on the basis of the extant documents. After processing the nearly three thousand items, I compiled the full bibliographic data related to László Magyar and the contemporary travelers. A separate result is the indication of cross-references as *references*. The bibliography drawn up this way, consisting of more than six hundred entries, can also serve with its catalog numbers as a starting point of further research. It provides a gateway to objectively assess the source value of every single document.

His correspondence provides hints concerning the missing manuscripts. In spite of frequently renewed efforts, I have been so far unable to access the collection of the Arquivo Histórico Ultramarino, the most probable location of the missing documents; further research in this direction may provide results.

It's a great leap forward that a map emerged from the Cholnoky bequest in Kolozsvár (in 2007): it fits very well to the documents related to László Magyar. It has proved to be the actual manuscript map edited in 1858 which disappeared after being copied in 1860. The cartographical analysis has shown that the explorers mapping the divide of the Congo and the Zaire rivers knew and used the findings of each other.

The spatial data gained from the textual descriptions absolutely complement the cartographical sources with a graphic layout. It is attested by the corpus of geographical names which is at the same time also a point of departure for further inquiries. The cartographical analysis can be carried forward by the emergence of additional sources as well as the assistance of the methods of geoinformatics.